

34-SS

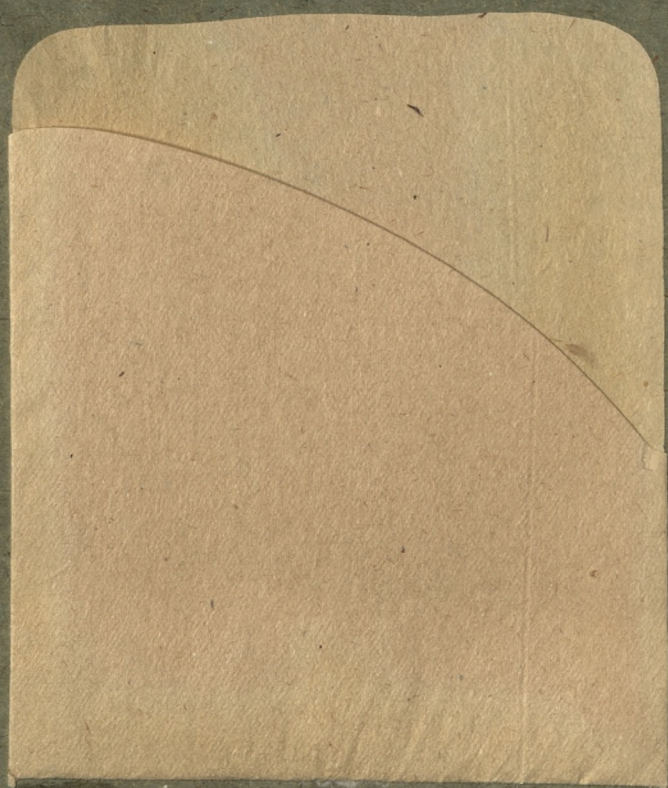
M. POTOMKIN da P. TEREXOV

GEOGRAFIJA

MALOGRAMOTNƏJJASƏS VELƏDAN'
SKOLABN VELƏDÇAN KNIQA

KOMI GOSIZDAT SƏKTƏVKAR 1934

9848

M. POŤOMKIN da P. TEREXOV

91
П.64
976

GEOGRAFIJA

MALOGRAMOTNƏJJASƏS VELƏDAN
SKOLAƏN VELƏDÇAN KNIGA

*Vəşadəmə RSFSR-sa NKP kollegijaən
Komiədəmsə vənşadis Komi OBLONO-sa juraləş*

Komiadis M. A. Molodcova

ЦИТАЛНА №
Одл. Центр. Библиотека

Обязательный экземпляр
Республиканской
Библиотеки Коми АССР

KOMI GOSIZDAT
SЬKTYVKAR—1934

34-55

5485
~~263844~~

М. ПОТЕМКИН и П. ТЕРЕХОВ

ГЕОГРАФИЯ

УЧЕБНИК
ДЛЯ ШКОЛ МАЛОГРАМОТНЫХ

Утверждено Коллегией НКП РСФСР
Пер. утв. Коми ОБЛОНО

Редактор Г. ФЕДОРОВ.

Тех. редактор М. ШЕСТАКОВ.

Сдано в производство 13/III 1934 г. Подписано к печати 26/IV 1934 г. Упол.,
Облита № 189 Заказ № 674 Тираж 5000 Формат 62×94 1/16. 45000 экз. в п. л.

Типография Коми ГИЗа, Сыктывкар Коммунистическая, 2.

I. MUŞAR.

Gorizont. Gorizont vokjas.

Petam-kə mi sьld erd vьlə da gəgər vizədlam, gəgər-vok mi adzam ьzd mu prostranstvo,—suşə sişə gorizontən.

Gorizont vek krug kod gəgrəs. Sь veştəs mi adzam şigərtasən moz əsalan jenez. Mijanь kazitçə, vьttəkə gorizont doras jenezьs ətlaaşə muьskəd. Tajə gorizont dorsə suəнь gorizont vizən. Mi as opьts tədam, abu seni nekueəm pom ni dor muьslən; mi nekor oğə vermə vonь gorizont vizəz: gorizont vizla muniganьm mijan vєzsə i gorizontnьm, gorizont vizьs mijanşan vek loə ььь.

Kor mi kəşjam indьнь, kodarlanьn mijanşan loə ku-eəm-nivud predmet, mi su-am: veşkdlaьn, sujgala-пьn, vozьn, vəгьn. No sulalə

səтьn mijanь bergədcьнь mədarlaңə, tajə indəмьs oz-nin lo veşkd. Predmetjasьs insə (polozennəsə) euk da pyr ətkoda urçitəm mogьs, ləşədəma **gorizont noł voklь** torja nimjas. Mi suam l u n v ь l ə n gorizontlьs sьlador vokсə, kəni sondi sulalə lunsərkadьn. Lunvьvь paңьda vokьs gorizontlən suşə v o j v ь l ə n.—Suvtnь-kə vojvьvlaңə vanən, vəгьvьlən loə lunvьv, veşkdla dorьn a s ь v v ь v, sujgaladorьn—г ь т ь v v ь v. Gorizont a s ь v v ь v vokьn petə sondi, letçə г ь т ь v vokьn.

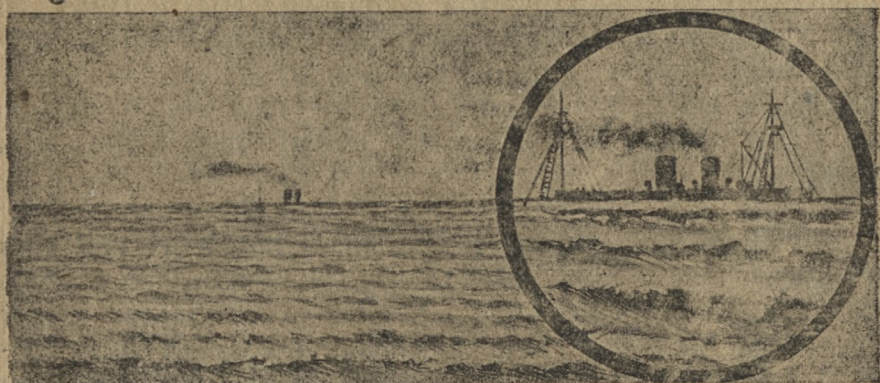
Sondi şerti poşə stəç tədmavнь, kəni loəнь gorizont vokjas. Sondia lunə-kə veşkdə sueкьнь muə ved da vizəd-

1 şərpas. Gorizont vokjas.

Mulən forma.

Kor mi sulalam sьld kus erd vьln, mi adzam as gəgərnьm vьd voklanə 5 km. ьlnə kьmn, no sulalə səmn kajnь pu vьlə livə kerka vьlə, i gorizontnьm mijan loənin paškьdzьk: 10 m. sudtaşan mi adzam gorizont 10 km-əz vьd voklanə; kьpədcьnь-kə aeroplan vьln, seki 1 km. sudtaşan gorizontьd paşkalə 100 km. saјəz. Mьjla-nə mi vьləşanьs adzam ьləzьk ulьşanьs şerti? Eəekəs mu vьln gorizontlən taeəm paşkaləmnьs eškə ez vəv gəgərvəana. No muьd avu eəekəs, a mьkja. Mu verkəsьslən mьkjalunьs meşajtə adzьnь mijanlь ьlssa predmetjas, kor mi aşnьm ulьnəş.

3 şerp. Gorizont saјə saјalьs parokod; veşkьdladoras, krugas, gorizontьn podzornəј trua pyr tьdalьs parokod.

Mьkja siz-zə i more verkəs. Berəgşan-kə binoklən vi-zədnь mijanşan munьs parokod vərsa, mi adzam: medvoj-dər saјalənь şinvəzьs parokodьslən ulьssa jukənjəşьs; kor parokodьs munas nəsta vəzəzьk, tьdalənь səmnьn trubajəşьs; tazi vočasən saјalə parokodьs more mьkјə verkəs saјə.

Mulən da morelən verkəsьs vьdlaьn mьkja, a avu eəekəs. Mьkjalunьs sьlən (verkəsьslən) vьdlaьn ətkod. Səmnьn əti tьlələn verkəsьs vьdlati ətkoda mьkja—şarlən. Una na-ьludənnəjas veşkьda petkədlənь mijanlь, mьj muьd şar formaa, şar-kod gəgrəs.

Vaz kadša uçonəjjas-ŋin, jenezsa švetiləjasəs—sondi, tə-
ləş da kozuvjas—tədmaligən, vizədavlisn̄ tələş berdləmjas
da kazavlisn̄, k̄zi jugəd tələş v̄las kajə seki gəgrəs şəd
vuzər. "Najə gəgərvolisn̄: tələş berdləməd ovlv̄lə seki, kor
muş loə sondia-tələşa kostas da sajədə asnas tələssə son-
di jugəds̄s. Mulən-kə vuzərs gəgrəs,—məvpavlisn̄ uçonəj-
jas,—sizkə, muşd şar formaa, şar kod gəgrəs.

Muşd-kə eşkə v̄li eəkəs, seki eşkə v̄d mestaşan mu
v̄lad tədalisn̄ p̄r əti kozuvjas. No kozula jenezəd abu
v̄dlaən ətkod. Munam-kə mi v̄lə lunv̄lə, seni mi adzam,
jenezəd vezşə: mijanl̄ tədsa kozuvjas sajalən̄ gorizont sa-
jə, a m̄t̄çşən̄ mukəd kozuvjas, kodjasəs mi egə adzv̄l̄əj
vojda. Məvp̄stam asl̄n̄m, v̄t̄tə-kə gut vetl̄ədlə p̄zan
v̄v̄ti, seki s̄ v̄eş̄n̄ p̄r loə komnatalən əti p̄tələk̄s s̄-
m̄n; no gut̄s-kə vetl̄ədlə sunis j̄lə əsədəm j̄abl̄ək v̄v̄ti,
seki j̄abl̄ək v̄l̄s̄la dorşan̄s sijə pondas adzv̄n̄ v̄evdorş̄s
p̄tələk, a j̄abl̄ək ul̄s̄la dorşan̄s sijə m̄s v̄eş̄n̄ loə-ŋin
zoz. Tazi-zə abu ətkod i jenezəd şarkod mu razn̄j vok
v̄eş̄jəs̄n.

Muşdl̄ş şarkodlunsə petkədlən̄ i mugəgər vetləmjas
(krugoşvetn̄j p̄t̄esestvijəjas), kodjasəs vaz̄şan̄-ŋin v̄əçlisn̄
j̄əzəd: mun̄lv̄lisn̄ najə k̄t̄çəkə ətarlaə, da muşar gəgər
k̄eovtəm v̄ərn̄, v̄olv̄lisn̄ gortan̄s mədarladorşan̄. Per-
vojja muşar gəgər k̄eovtəm v̄əçis p̄t̄esestv̄ennik Magellan
1519-1522-əd vojasə. S̄lən vetləm̄s (p̄t̄esestvijə̄s) mu-
nis 2½ vo; sekşa kadə t̄əəm p̄t̄esestvijə̄d v̄li v̄v̄ti ş̄-
k̄d, una j̄əz m̄nt̄şisn̄ s̄b̄ş oləmnan̄s: Magellankəd vet-
l̄ş 239 mort p̄ek̄ş v̄ər voisn̄ s̄m̄n 21 mort, p̄əgib̄n̄tis
vetligas i ač̄s Magellan̄s. Magellan v̄ərn̄ muşar gəgər
k̄eovtəm̄jastə v̄əçavlisn̄ unaş, razn̄j vozjasəd. Ənija ka-
də muşar gəgər̄d k̄eovtəm̄tə v̄əçn̄ abu ş̄k̄d, əni kok-
n̄ia pozə k̄eovtn̄ pojezdjas v̄l̄n̄ da parokodjasən 2½
t̄l̄şən.

Siz-kə, muşd şar formaa, v̄dlaən loə m̄lk̄ja verkəs.
Mi ogə adzə tajə m̄lk̄jalunsə, s̄ v̄əsna, m̄j mu verkəs̄s̄l̄ş
adzam s̄m̄n ič̄atik jukənsə. A muşd zev ʒ̄əd: muşarlən k̄-
ēs 40 şurs km kužta, q̄iametr̄s s̄lən—13 şurs km gəgər.

Mulən sutkiən bergədcəm.

Mi bədlun adzam, kəzi asyln sonđi petə gorizont sa-
şan asyvnyln. kəzi siyə kajə lunsərlən, kəzi letcə rtyln r-
tyvnylə. Bədən tədəny taeəm vetləmsə sondilyş; kreştana,
mu vylən ızaligən, unayş artaləny asşyns ızalan lunşə
sonđi şerti, çasitəg tədəny kadsə. Tazi-zə, asyvnyvşan rtyv-
nylə, munə i təlyşd: siyə, sonđi moz-zə, kajə da letcə.
Vizədn-kə vojyn kozuvjas bərşə, mi adzam: səmyn Po-
larnəj kozuv sulalə pər əti mestəyn, mukəd kozuvjasys sta-
vys munəny sş gəgər asyvnyvşan rtyvnylə. No kozuvjas
munigən, nalən məda-məd kost sulalan mestəys da kolast-
jasys oz vezşyn. Tazi mi adzam son-
dilyş, təlyşlyş da kozuvjaslyş vetləm,
vyttəkə stav jenezys stav şvetiləjasnas
bergədcə mijan vozyln asyvnyvşan r-
tyvnylə.

No sondilən, təlyşlən da kozuvjas-
lən munəmys mijanly səmyn kazitcə.
Zvyvnylassə oz najə munny asyvnyvşan
rtyvnylə, a muys bergədcə rtyv-
nyvşan asyvnyvlan, sonđi, təlyş da ko-
zuvjas kazitcan munəmyl panəy. Tər
bergədcəmsə muşy vəcə sutkiən; mi ta-
jəs əuam—mulən sutkiçəzşə ver-
gədcəm. Mi ogə adzə muşy bergədcə-
msə, stavys, myj mu vylas em, mi
aşnym-i, bergalam sşkəd eə-da. Kor
mi munam pojezdyn, vagonşkəd eə
munəny skamjajas, passazirjas, i mijan-
ly kazitcə, vyttəkə stav predmetys ortsias—kerkajas, pujas,
telegrafnəj stoləjas—loktəny pojezdysly panəy.

Mu sutkiçəzşə bergədcigən sonđiys jugdədə kor ətar
voksə muşlyş, kor mədar voksə, sş ponda mu vylən lun-
ydy vezşə vojən.

Mu bergədcəmsə koknia pozə petkədylny globus vylən.
Globus—siyə una pəv içətmədəm mu şerpas, şar formaa.
Globussə şujəma kərt çərs vylə, livə oş vylə, sş gəgər i
pozə bergədn globusşlyş şərsə rtyvnyvşan asyvnylə.

4 şerp. Globus.

Globus çarslən vylssa da ulssa pomjasys suşəny p o-
lusjasə n; vylssa pomys—vojvvy polus, ulssa pomys—
lunvvy polus. Polusjas kostas, səras, globus verkəs vylən
nuədəma kye—ekvator.

Globus nog-zə bergalə i muədy; sijən i suəny—aslas
oş gəgər mulən sutkiçəzsa bergədcəm.

Muşarlən siz-zə em kək *vərzətam* çut, kək polus. Mu-
şar verkəs vylən, polusjassəny ətəlyən, məvrən nuədə
ekvator. Sijə jukə muşarsə kək muşarənyə—vojvvy muşar-
əny da lunvvy muşarəny.

Mulən voçəzsa bergədcəm.

Sondilən polozennəys (inys) jenezyñ vezlaşə ne təkə
sutki çəzən; sijə abu atkod i vogəgərşə raznəy kadjasyn.
Mi stavnyñ tədam, kueəm voz petə sondiyd da kueəm şo-
rən sijə letçə gozşə tələşjasyn, kor ovlə kuz lun da zənyd
voj. „Kya kyakəd ətlaaşə“, tazi suəny gozşə zənyd vojjas
jylş. Mədarə, təlyñ ovləny zənyd lunjas da kuz vojjas;
sondi təlyñ şorən petə da voz letçə.

Əteə vezlaşə sondilən sudtəys vogəgərşə raznəy kadjas-
yn. Gozşə lunsərkədə sondi kajə vylə, təlyñ sijə jona ulyñək.

Vogəgərşə raznəy kadjasə raznəy polozennəys sondilən
ləə sondi gəgər mu bergədcəm ponda. Muədy
sondişənyd vvyty ilyn—150 mln. km sayyn. Muədy zev əd-
jə munə prostranstvoyn da vogəgərən kyeovtə sondi gəgər.
Voçəzsa bergədcigən muşarlən oşys pəliñtçə muşar tuj
ploskostlanə; taeəm pəliñtçəmys muşar oşlən pyr ləə ət-
kod. Sy ponda sondi jugərjas oz atkoda uşny mu vylə raz-
nəy tələşjasyn vonas. Globusəs siz i krepiťəny podstavka
vylə, medym oşys sylan loi kolana mənəda pəliqa.

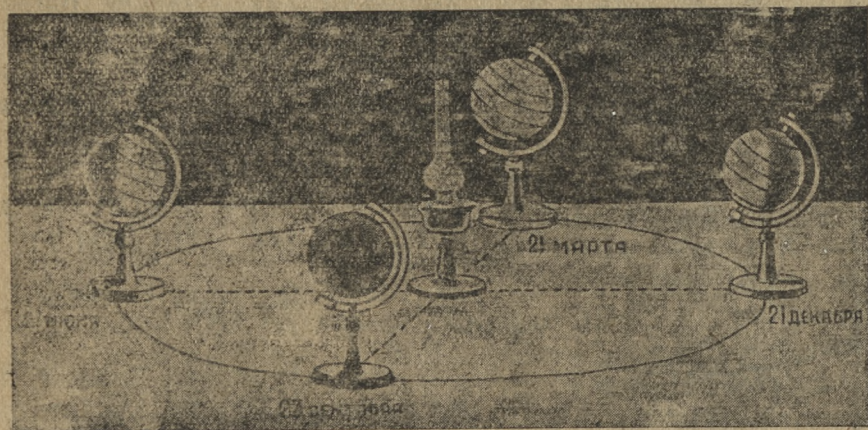
Petkədlam mulş sondi gəgər voçəzsa kyeovtəmsə,—
kyeovtədam globussə pyzan vvyty lomtyşan lampa (sondi)
gəgər.

Jun 21-əd lunə sondi (lampa) jugərjas uşəny vəkəda
ekvatorşəny neuna vojvvylyənə. Lunvvy muşarəny vylə, mə-
darə, jugərjas voəny voklyşəny, kəsəja. Vojvvy muşarənyñ
tajə kədnas—gozəm, a lunvvy muşarənyñ—təv. Vozyn

мъшти мушар туй мѣдар бокas сондилѣн вѣшкѣд jugѣrjasъ
ушѣнъ экваторсаң lunвъ lanѣ, tani—gozѣм; vojвъv мушар-
зынсѣ jugѣdѣдѣнъ да sontѣнъ кѣсѣја (бокsa) ушѣs jugѣrjas,
tani—тѣv.

Тажѣ кѣк polozenнѣ kolastas—martѣн да шѣntаврън—
ми вѣлѣн тулѣs да ар; вѣшкѣд jugѣrjas ушѣнъ экватор вѣлѣ,
vojвъv да lunвъv мушарзынжассѣ sontѣнъ ѣtkoѣa.

Тажѣ, мушар оs нѣровѣчѣм pondѣ, sonди гѣгѣр ми кѣ-
сѣovтѣган артмѣ vogѣгѣрша кадjasлѣн вѣzлашѣм ми вѣлѣн.

С. перп. Милѣн разнѣj polozenнѣ vogѣгѣрша разнѣj kadiasѣ
(lampakѣd да globuskѣd opѣt).

Сонди сѣстѣма.

Сонди гѣгѣр, муѣд nogѣн-зѣ, кѣslalѣнъ нѣста kѣkja-
мъs jѣnezsa тѣлѣ, planetajas. Najѣ аву ѣtынабнѣs
sonдишѣн, mukѣдъs—ылнъык ми шѣrtѣ, mukѣдъs—matън-
ъык. Ми adzam planetajastѣ jѣnezъs sѣzi-зѣ, кѣzi i kozувjas-
тѣ. Kozувjasъs planetajas торjalѣнъ ѣztanѣнъs—najѣ звълѣssѣ
jona ѣcѣтъыкѣs kozувjassъd; unъыкъs на pѣekъs зѣrdalѣнъ
oz aslanъs jugѣдѣн, а jugѣдѣнъ sonди jugѣrjasѣн. Najѣ jona
matънъыкѣs иијаншѣн kozувjas шѣrtѣd, сѣ pondѣ kozувjastѣ
ми adzam вѣшѣg мѣdша jон podzornѣj тpубajasѣн визѣdѣмѣн
зѣrdalan чѣтjas kоdѣн, а planetajastѣ—гѣгѣлjas kоdѣн. Рѣ-
тън, sonди лѣтѣм вѣрън рѣгѣd, вѣтъvвълѣн рѣтja кѣa jugѣr-
jas kостti тѣdavlѣ zѣrdalan jugѣd planeta, mukѣd дѣръjъs
sѣjѣ-зѣ тѣdavlѣвлѣ i voz asълѣн, sonди petѣм vozвълѣн, jѣ-

nez asbvvbv vokb. Tajə planetasə suəb „Rətja kozulən “libə „Asja kozulən“. Naukaən tajə planetaəs suə Vəneraən. Pla-

netajas, mu moz-zə, kbelaləb sondi gəgər, da vbd planeta ət-
eə bergalə aslas oş gəgər.

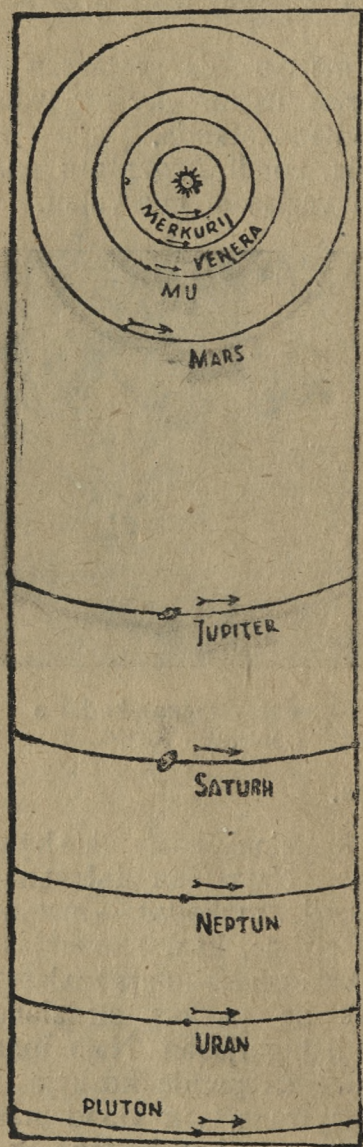
Muəb loə planeta-zə. Stav planetajasb sondikəd eə artmə-
dəb sondi şistəma.

Sondi loə stav şistəma sərəs. Sondibd — zev ызд şar, pəşt 1.300.000 pəv ыздзэк муşar-
şbd. Sijə i jugdədə, i sontə, sijə donaləma 5—6 şurs gradusa
temperaturaəz. Taeəm tempera-
turaən niəti veseestvo sondi v-
lən oz vermь lonь çorədən, sijə
vermə lonь libə kizerən (жид-
кость) libə parən (ru kodən).

Му loəm.

Mulbş da mukəd planetajas-
lş loəmsə nauka viştalə (ovjaş-
najtə) tazi.

Una milliard vo sajən son-
di dinti munis kueəmkə je-
nezsa tēlə. Sijə aslanb kьskəm-
ən (roçən suəb — притяжение)
orədib sondilş donaləm par-
kod veseestvo massajas; tajə
massajasb pondisb kbelavb
sondi gəgərb prostranstvoəs.
Dyrən najə topalisb da naş
artmisb planetajas. Mukədb
planetajas pьşşb, gьrьşşьkjasb,
ənəz-na kolib donaləm şarjasən,
mukədb uđitisb-nin kəzavb
da vevttşnb çorə kьsən —
koraən. Bərjasas pьkəs loi
muəb.

6 şerp, Sondi şistəma.

Religija naukalē paņēd.

Mu položennā vīlā da mu artmēm vīlā naukalēn taēm vizādēmīs paņēdāšā religija velādēmķēd, ķēzi sijēs šetāma švjaseennā pisanņēn, biblijān. Jen vācis mu,—velādē religija, i sondiēs, i tālēšās, i kozuvjasēs. Muēd, tajā velādēm šerti, sulalē mir sēras, sēl vīlā lēšādēma da sē gēgēr, ķēlalēn stav mukād tēlējāsēs jenezas. Religija vek vāli vīlā dalēs klassjālēn, uzalēs jēzēs eksploatirujtēsjālēn jon opora; sijē oz vermē miritēnē nauka velādēmķēd. Eksploatirujtēs klassjas otsāgēn sijē kuza da čorēda košāsīs naukaķēd, sotis, vīrēdis naučnēj knigajas, preslēdujtis mu loēm vīlā vīl nogēn vizādēs učonējjasēs.

Učonēj Kopernik vāli medvozza mort, kodi suis, oz-pēsondi bergav mu gēgēr, a mu-pē bergalē aslas oš gēgēr i seki-zē bergalē sondi gēgēr. Sijē sulis „nekātē lēšavtēmtorjēn“ ēti mestān mu sulalēm jīvšēd velādēmķē. Kopernik vāli kuvšē-nin, kor 1543-ēd voēn pēcātājēma vāli sēlēš knigajassē. Tajā knigajassē vīčko proklānitis (joris), ķēzi jenlē paņēda da jerečiēskēj knigajas. Kopernik vērša munēs—učonēj Bruno—dokazvajtīs mulēs sondi gēgēr bergalēmsē; tāš sijēs suditisnē vīčko sudēn da lovjānvīšēs sotisnē vīpur vīlēn. Mēd učonējēs—Galilejēs—kaznītē povzēdlēmēn ēktisnē ēvšēnē mu bergalēm vīlē asnog vizādēmīs.

Tajā košās vermīs nauka, mir vāčēm da tēčēm jēlēš vāz biblijasa mojdjasēdlē ēni eskēnē tēlkē-nin zik pēmēd jēz, kodjas oz tēdnē nekueēm nauka. No religija i ēni-na zīlē jēzēs kutnē pēmēdlunēn, vermašē naukaķēd, ēd jenlē eskēs pēmēd mortēd i muvīv vīlštjālēs ķēvzē da lantēmēn olē. Kopernik velādēmīs vēšēdlunsē religija mīršē vennē i ēni-na. Jurvezēr voššēmēd vīēdalēs eksploatirujtēs klassjālē avu kīvīv, sijē vajēdē eksploatatorjaskēd košē. Tēlkē SSSR-ēn, kēni pravītelstvo da partija vermašēnē uzalēs jēzēs religijaēn jējtēdlēmīs mezdēm ponda, nauka ētarē jonēzēka pērē uzalēs massa pērēkē.

II. PLAN DA KARTA.

Къзи гизтѣсшѣнь планjas

Медѣм кокнидзѣк вѣли гѣгѣрвонѣ, къзи предметjas мѣш-
итѣмаѣш му веркѣс вѣлн, сѣс пасѣнѣ вумага вѣлѣ.

Му веркѣслѣн нѣгѣрѣс јукѣнjas пасѣсшѣнь планjas вѣлѣ.

Тѣјан возѣн Днепрогеслѣн план (7-ѣд сѣрпас). Днепро-
гес—медѣша ѣзд електричѣскѣј станција, стрѣитѣма сѣс Днепр
јѣ дорѣн, днепровскѣј порогjas дѣнѣн. План вѣлѣс ми ѣт
прѣјѣ адзам Днепрогеслѣс став сулалѣнѣсѣ, къз вѣтѣкѣ јо-
на вѣлн лѣвѣс ѣјѣроплан вѣвѣшѣн.

7 сѣрп. Днепрогеслѣн план.

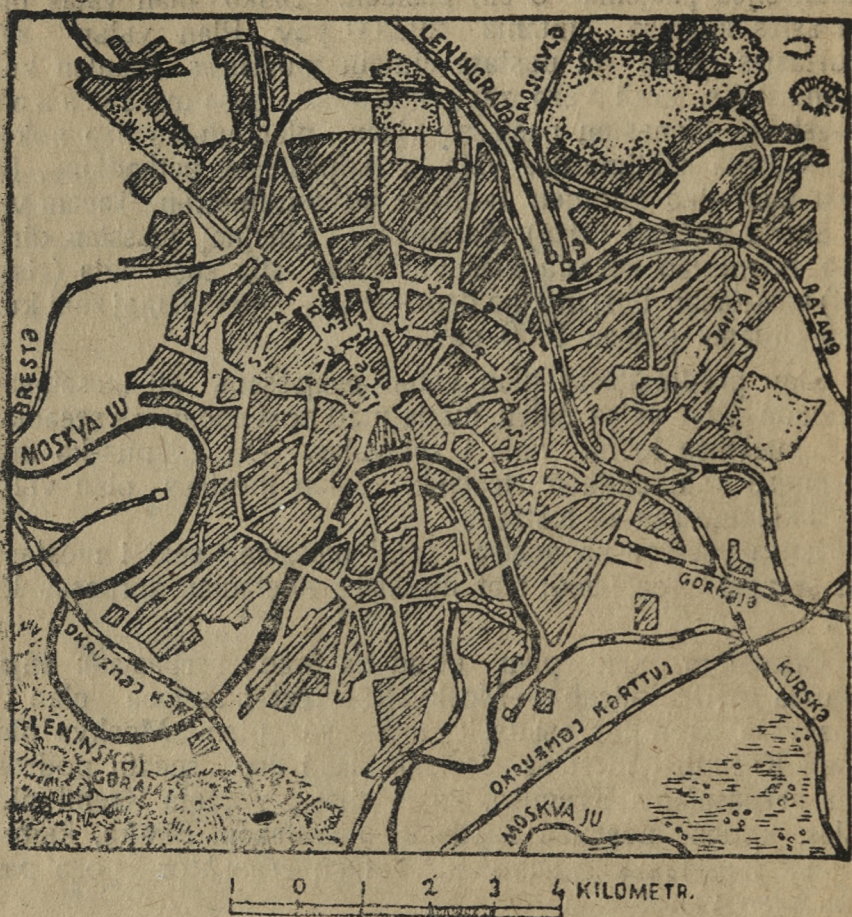
Dneproges plätina dinьn Dneprlän paštäbьs 600 m. Plan vьlьn sijäs pasjəma 3 sm paštən. Sizkə plān vьlas plätinaьslьs kuztasə čintəma 20.000 pəv. Plan vьlьn zьbьl murtəsjas pьddi mi voštam čintəm murtəsjas. Planlän kuzta murtəsьs, kodi vezə zьbьl murtəsə, sušə masstavən. Masstavьs planьslən pasjəšsə vizən plan ulьsas libə vokas; vizьs jukšə saňtimetrjas vьlə, a lьdpasjasьs petkədlənь, kьmьn metr libə kilometr lьddьsə əti saňtimetrьn. Taeəm vizsə suənь liņejnəj (vizə) masstavən. Liņejnəj masstav dinas libə sь mestə əəkьda gizšvlə drov, sijə sušə lьda (čisləvəj) masstavən. Pasjəma-kə drov— $\frac{1}{1000}$, sijə loə, mьj zьbьl kuztasə čintəma planas 1000 pəv.

Stav predmetjasьs plan vьlьn pasjəšsənь əti masstavən, sьponda plan vьlas nalən məda-məd kost lьdajasьs seeəməšzə, kueəməš loənь naja i zьbьlvьlas. Əti zdannə-kə məd zdannəš kьkmьndaən ičətьk, sьlən mestəbьs plan vьlьn loə kьkmьndaən-zə ičətьk.

Plansə vəčigən-kə voštšə lьzd masstav, seki i mestəbьslən šerpasьs loə lьzd; ičət masstav voštəmən šerpasьs loə ičət.

Ətlaštitam kьk plan (8-əd da 9-əd šerpasjas): mijan Sojuzsə gərd stolicalьs—Moskvalьs—ičət masstava plan da Moskvasə Kremlьs lьzdьk masstava plan. Moskva plan vьlьn Kremlən mestəbьs ičətьk. Tani avu seeəm podrovnəja šerpasaləma Kremlsə, kьzi sijəs vəčəma Kreml plan vьlas, kodəs voštəma lьzdьk masstavən. Siz-kə, kьmьn ičətьk masstavьs planьslən, sьmьn eeəzьktor pozə pasjənь plan vьlas.

Plan vьlьn pozə tədmavnь ne tolkə predmet sulalaninьslьs lьdasə da očertannəsə, no i predmetjasьslьs məda-məd kost intassə (raspolozennəsə). Gorizont vokjas plan vьlьn pasjəšsənь vojuvьlanь vėškədam strelkaən. Strelkaьs-kə avu, vojuvьls vek loə vьlsas. Ta šerti plan vьls pozə tədmavnь, lьnəš-ə da gorizont kodar voklanьnəš loənь məda-mədšannьs predmetjasьs. Suam, Dneproges plan vьls mi adzam: Dnepr vərəgjaslən plätina dinas məda-mədšannьs kolastьs loə 600 m; əti vərəgьs Dneprlən loə rьtьv-vojuvьlanьn, mədьs—asьv-lunvьlanьn.

8 шerp. Moskvaleñ plan.

Къзи тѣдмavnъ plan вѣлѣ пасжѣм предмѣтjас.

Мѣдѣм позѣ вѣли тѣднѣ, мѣjjас петкѣдлѣма plan вѣлас, востѣнѣ торjа пасjас да крaskajас. Тѣѣм пасjасѣскѣд тѣдмѣдѣмсѣ шѣтѣнѣ plan вокас. Услоннѣj пасjас тѣдѣм отсалѣ лѣддѣнѣ plansѣ. Вѣjѣдѣм мѣдшѣ еѣкѣда востѣнѣвлан услоннѣj пасjас (виз. 16 лѣтѣ., 10 шerpас).

Тѣѣм услоннѣj пасjас шѣрти plantѣ лѣддѣмѣд вермас jонзѣкѣ гѣгѣрвоѣднѣ мѣста jѣвѣшѣс кнѣгаѣш лѣддѣм дорѣш. Plan вѣлѣн мѣи ѣтѣрjѣ, ѣти визѣдлѣмѣн адзам ставсѣ, мѣj сенѣ петкѣдлѣма—стрѣjbajас, мѣjас, вѣрjас, jѣjас, тѣjјас—да нѣлѣш мѣда-мѣд кост ѣнтассѣ (располѣженнѣсѣ).

9 şerp. Kremlän plan.

Мыяла говоҗајы да колхозникъ колә кузнь вәдитҗынь планән.

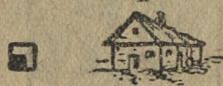
Planән пәлзүтҗынь кузәмьд зев јона оtsалә колхозник-
 ль да ровоҗајы сознателнә уҗаствүјтнә социализм стрәитәмьн.
 Zavod стрәитгән колә кузәмән вәрјынь местасә, кузәмән
 суvtәднә әти-мәдшаһыс вәрјәм местаас корпусјас, вьд ма-
 җәтскәј суvtәднә сизі, медьм сижә вәли југьд, әсинјасьс ме-
 дьм ез ретнә војувьлә да с. в. Медьм тајәс ставсә прави-
 лнә вәҗнә, колә кузнь ләшәднә plansә дај гәгәрвок гәгәр-
 воәднә сижәс, коди кутас нуәднә planас индәм узсә. Медьм
 правилнә организүјтнә колхоз јивә совхоз, колә кузнь plan

šerti artavnъ ugoddajas ulъ plasead, pasjъnъ tujjas, strajbasjasъ mesta. Mi straitam vѣl, socialističeskaj karjas da vѣlpъv planirujtam vazjassъ. Plan otsalъ mijanlъ burzъka indadnъ (raspredelitnъ) uličajas da kvartaljas, karsa parkjas, tramvaj tujjas.

Strana dorjan uzъn plannad pѣlzujtčъnъ kuzъmъd, varazъ, euk kolъ. Soznatelnaj boječъ kolъ kuzъnъ tadmavnъ plan vѣlъs aslas častjaslъs da vrag častjaslъs meštītčъmsъ: slъ kolъ kuzъnъ artavnъ, mъjъn vъgodnъ da mъjъn nevъgodnъ nalъn intasjasъ (raspolozennъs). Stavъs tajas poza vâcъnъ sâmnъ seki, kor kuzân pѣlzujtčъnъ planen.

1. Saraj.

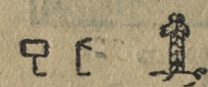
2. Torja kerka.

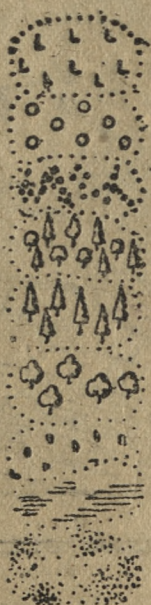
3. Faerika.

4. Vetrannaj melniča.

5. Kilomenovaj stolb.

6. Korabnъ vâr.

7. Soc vâr.

8. Kustarnik.

9. Sora vâr.

10. Lъska vâr.

11. Korja vâr.

12. Vizkus.

13. Vetlъnъ pozana cur.

14. Slъbd da čurkļas lъajas.

10 šerp. Planlên uslovnaj pîsjas.

Globus da karta.

Mêdša bur, mêdša pravilnaj šerpasъn mušarlъ loъ globus. Globus, mi sijъs tadam-nin,—una pъv čintâm mulân šerpas. Globuslên-kъ 1 m. kuza djametrъs, seki sijъ 13 mļn. pъv zeņdъzъk mu djametrъs.

Globus verkъs vѣlъ pasjъšsânъ vojvъv da lunvъv polusjas, ekvator, morelên da susalên (kosinlên) intasjas. More-

ва-
ы-
in-
as,

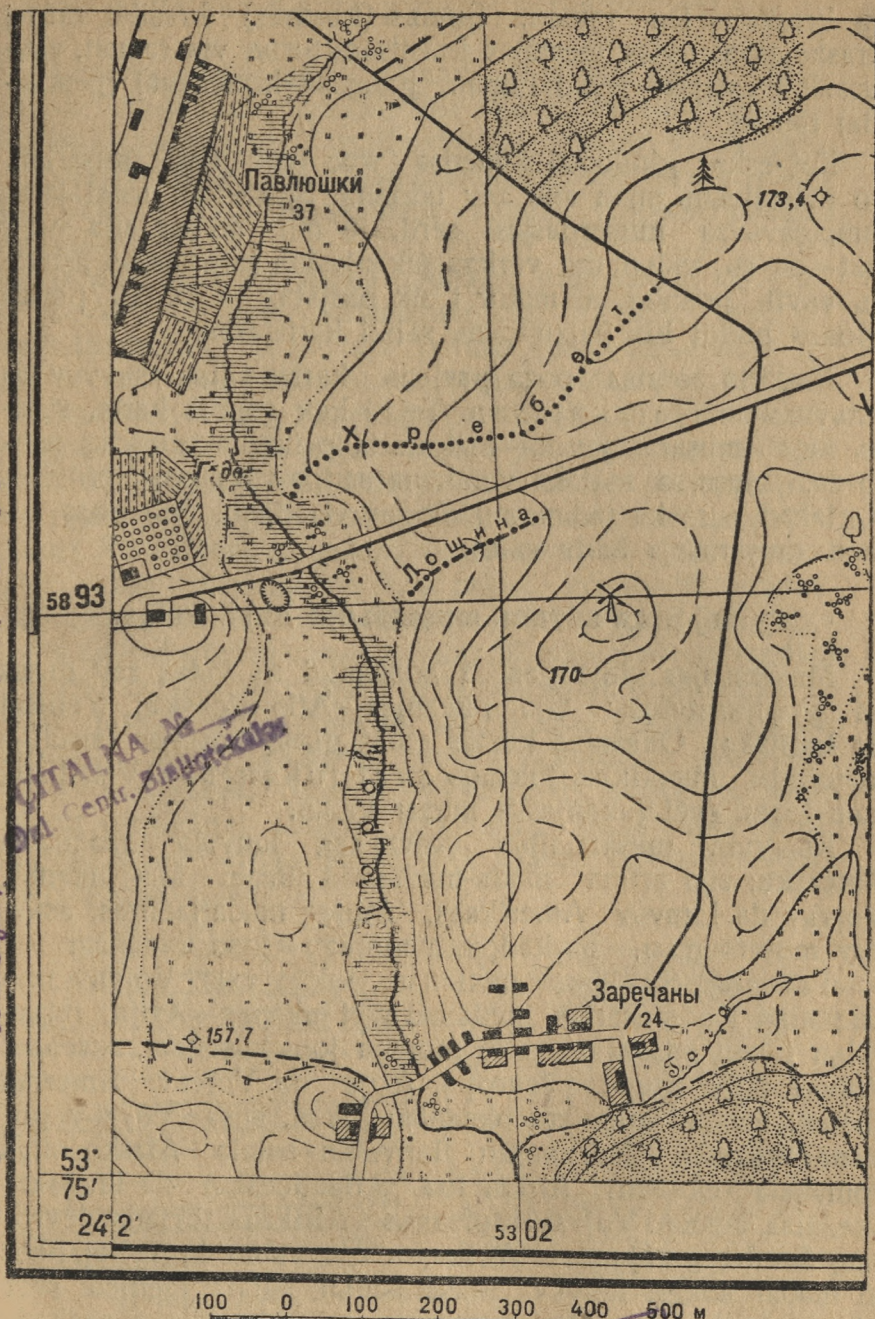
ra-
lan
ыь
на
ес-

ana
iaş

о-
оп
д.

с-
е-

34-55 200/14
546 5485

100 0 100 200 300 400 500 м

1-ому см на плане соответствует
100 метров на местности

Высота сечения 5 и 2,5 метра

11. Серб. Siktis mestalan plan.

2. Geografija.

17

Библиотека
БССР

sə krašitəń ləz rəməń. Susańs (kosinəs) krašitšə raznəj kraskajasən: uvtas mestajas krašitšəń turun viz rəməń, vьv-taszyk mestajas—jezyd rəməń, gərajas—koričnevəj (pemyd-viz) rəməń.

Kət eşkə globusyd i medša stəč petkədlas mušarlən, po pəlzujtčynь sijən abu zev udovnə. Sijə vьvti ьzyd jərys bumagavьvsa mušerpasjas šerti, a mu šertiš sijə vьvti ičət—da sь vьlьn mu verkəs jukənjaslən šerpasjasys artmə-ń vьvti posniəs, a unator i zik pasjətəg kolə. Sь ponda globus pyddi loə pəlzujtčynь sьlьd kartajasən.

Mušartə zonnas pozə pasjьń karta vьlьn asьvvьv da rьtvьvvьv mušarzynjasən. Tajə—kьk gəgrəs karta, sušə-ń najə mušarzynjasən,—vьd karta petkədlə mušarlьš zьn-sə-da, mušarsə vьtəkə vundəma səripəv polusšan polusəz. Kartakəd burzьka tədmašəm mogьš vizədlam, mьj pozə ad-zьń mušarzynja karta vьlьš.

Мьj pozə adzьń mušarzynja karta vьlьš.

Mušarzynjas vidlaligən ti adzannьd na vьlьš zev gьrys va prostranstvojas: tajə okeanjas—Atlantičeskəj, Velikəj da Indijskəj. Okeanjas kostas eməš gьrys kosinjas (susa)—materikjas. Materikjas jukšəń švet jukənjəsə. Vizədlam, kəni loəń švet jukənjəsəs mušar vьlьn.

Rьtvьvvьv mušarzynjьn vojvьvšan lunvьlə nuzədcəma Amerika; sijə artmə məda-mədyškəd jitčəm kьk jukəńš, Vojvьv da Lunvьv Amerikaš. Mušar mədarladoras, asьv-vьv mušarzynjьn, paškədcəma moreən jona kьelaləm zev ьzyd materik. Sijə jukšə nekьmьn jukən vьlə. Vojvьv mušarzynjьn loə mušarlən medьzyd švet jukəńš—Azija, rьtv-vьlьn sьkəd ətlaəšə neьzyd, moreən jona kьelaləm, Jevropa. Vojvьv polus gəgər, Jevropa, Azija da Vojvьv Amerika kostьn, em Atlantičeskəj okeanlən jukən, sušə Vojvьv po-larnəj moreən. Jevropašan lunvьlьn sulalə Afrika, sijəs vomənalə ekvator. Afrika loə Atlantičeskəj da Indijskəj okeanjas kostьn. Vojvьvladorsəńš Afrikaəs torjədə Jevro-paš Sredizemnej more. Afrikašan asьvvьlьn, Indijskəj oke-an mədar vokas, lunvьv mušarzynjьn, sulalə medičət švet jukən—Avstralija. Medvəgьn, lunvьv polus dinьn paškədcəma lunvьv švet jukən—Antarktida.

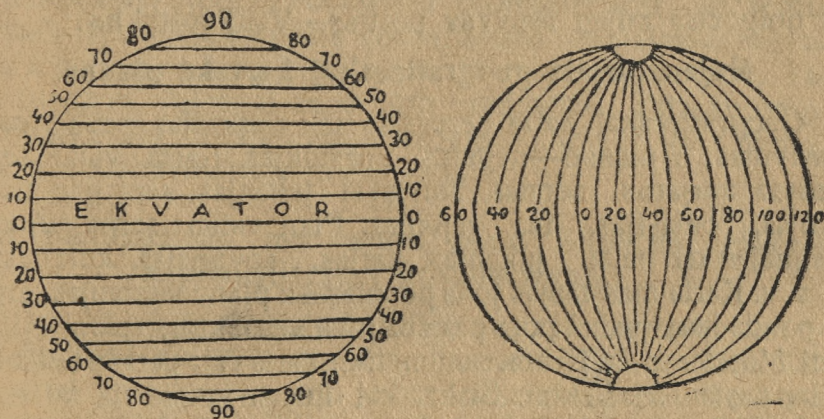
Мыяла карта вьлн колэ пасьнэ градуснэј сетка.

Къзи коршнэ карта шэрти, кувэм мествн мушар вьлн лэ сја-ли, сја-ли му участок, ливэ сја-ли, мэд-ли предмет?

Участокяслэ да торја предметяслэ мушар вьлн мествэ тэдмалэм могьш, сь вьлн думэн нуэдшэ градуснэј сетка. Тажэ сеткасэ ми вермам тьдалан визјасэн нуэднэ глобус вьлн.

Ми тэдам, экватор мунэ аьлаьн полусјасшан да јукэ мушэ војувь да лунвь мушарзьнјасэ. Экватор шэрти ми вермам тэдмавнэ, лэ-э тажэ гэрэьс, јуьс, карьс да с. в. војувь мушарзьнјьн, ливэ лунвь мушарзьнјьн. Но колэ-эд стэч тэднэ, ьлн-э лэ экваторшаньс сја-ли, тажэ-ли мествэс. Та могьш экватор да полус костьн ати мэдшаньс аьлаьн нуэдэнь 89 круг (12-эд шэрас). Нажэ сушэнь параллелнэј кругјасэн. Кругјас костас коластьс сушэ сирота (пашта) градусэн. Сирота (пашта) градус льдсэ нуэдэнь экваторшан. Экватор вьлн сиротаьс лэ 0, а полус вьлн—90 градус. Зеньда тажэ гизшэ тази: 90°. Карта вьлн параллелнэј кругјасэ нуэдэнь не вьд градус вэрьн, а 5 ливэ 10 градус вэрьн, медьн тажэ визјасьс ез месайтнэ пасьнэ карта вьлэ колан предметјас.

Эни ми вермам тэдмавнэ, ьлн-э лэ коршан мествэс экваторшан. Суам Ленинград sulalэ экваторшан војувьлн, 60-эд параллел вьлн, Москва—экваторшан војувьлн, 50-эд да 60-эд параллелнэј кругјас сэрakостьн. Мэднoгкэ сунэ, Ленинград sulalэ војувь сирота 60° вьлн, а Москва—војувь сирота 56° вьлн.

12 шэрс. Параллелјас да меридианјас.

No Moskvalыs мушар вълн sulalan insə stəç tədmalən вълə tajə eea-na. Таыs ətdor, mijanлы kolə tədnь nəsta, ku eəm mestaыn parallelnəj krug вълas sijə sulalə. Medым pozis stəç tədmavнь, kəni loə čutыs parallelnəj krug вълas polusšan polusəz globus вълн da karta вълн nuədsən 360 kьevizын. Najə vomənaləнь ekvator da stav parallelnəj krugjassə (12-əd šerpas). Tajə kьevizыnjasyс sušəny meridijanjasən. Kыk ortča meridianjas kostыn kolas тыс sušə dolgota (kuzта) gradusən. Bыd meridian vomənasə выd parallelnəj krugkəd səмыn əti čutыn, сь pon-da tədam-kə mi, kueəm parallel вълн da kueəm meridian вълн sulalə Moskvaыd, mi stəç vermam indынь мушар вълн сьлыs sulalan mestasə.

Mi kuzam-нын ыddынь paralleljas, əni vizədlam, kыzi nuədsə ыdыs meridianjasлы. Əti meridian boštə medvozza meridian tuja. Sыšan i nuədsə ыdыs. Medvozza meridian pyddi boštə Grinič kar pyr munыs meridian. Grinič loə Anglija stolicašan—Londonšan matыn. Meridianjas ыddыs-šəny medvozza meridianšаныs асыvvылə da rтыvvылə šə kəkjamyсdasəz. Siz-kə, i dolgotaыs (kuzтаыs) loə асыvvылə da rтыvvылə dolgota. Moskva sulalə Griničšan асыvvылə dolgota 38° вълн, a Leningrad—30° вълн.

Zadačajas. Koršəj globus вълыs livə мушарыnja karta вълыs medša ыыd portəvəj kar Severo Amerikanskəj Sojedi-nonnəj Statjasлыs—Nju-Jork. Sijə sulalə Griničšan vojvылə sirota 40° вълн da rтыvvылə dolgota 74° вълн, Ševernəj (Vojvылə) Amerika асыvvылə verəg вълн. Tədmaləj sirotasə da dolgotasə mijan асыvvылə portлыs—Vladivostokлыs.

Мыјən torjalə geografičeskəj kartaыd planыs.

Geografičeskəj karta šerpasalə mu verkəslыs gырьs prost-ranstvojas, a planыd—negырьs učastokjas. Karta вълн šerpasəšə mušaryс zonnas, zon švet jukənjас, seni gosudar-stvojas, oblastjas, livə rajonjas. Plan вълн šerpasavšəny zdannəjas da nalən jukənjас, karjas, sovhozjas, kolhozjas da s. v. Karta masstavjas jona posniəšыk plan masstavjas šerti. Sь ponda karta вълн pozə pasынь jona eəazyktor, plan вълн šerti. Masstavыs-kə 15 km. santimetрыn, karta вълə perəən čutkəm čutlən paštəыs loə $\frac{3}{4}$ klm. Sizkə, kət kueəm vəsnid viz mi egə nuədə taəəm karta vылad, sijə loə una pəv paškыdыk negырьs

malen
a, ku
m po
vylas
edšēn
iralle
sušēn
kolas
ridian
pon-
ridian
ar vь
Jujasēs, tujjasēs, vešig negrēs mujasēs da s. v. Ičēt mas-
stava kartajas vьlн vešig karjas loānь vьvti posnīēs, vešig
najas oz poz pasjьnь. Sьponda loē vesjьnь voštēm mas-
stavšьs da najēs pasjēm vьlē voštн uslovnēj pasjas. Karta-
lēn, planьdlēn moz-zē, emēš aslas uslovnēj pasjas da kras-
kajas. Jujas kartajas vьlн pasjьššēnь сукьl-mukьla sād
vizjasēn, karjas—kruzokjasēn. More, uvtas mestajas, gēra-
as da muk. kartajas vьlн pasjьššēnь raznēj kraskajasēn,—
a jьlš vištālēma-nin vēli globuskēd tēdmēdigēn.

Bьd geografičeskēj karta vьlн nuēdēnь gradusnēj šetka
vizjas, paralleljas da meridianjas da na vьlн pasjēnь sirota
la dolgota gradusjas. Planjas vьlad gradusnēl šetkaēd oz
asjьššēnь.

Kartajas torjalēnь planjasēs jeseē i so mьjēn: najē sьlьd
ist vьlн petkēdlēnь mušarlēs sēēēm grēs prostranstvojas,
uam, māterikjas, kēnī tēdčē mulēn mьlkjalunьs. Planjas-
lē šo ē šerpasalēnь sēēēm posnīd učastokjas, kēni mьlkjalunьs
mušarlēn nēti oz tēdčь.

Мьj mogla giztьššēnь kartajas.

Kartajaslēn mogjasēs una pēlēs. Stranajas prirodakēd tēd-
tēdēm mogьš karta vьlē pasjьššēnь morejas, kosinjas, ju-
is, gērajās da s. v. Taeēm kartajasēs sušēnь fizičeskēj
kartajasēn. Sēēēm kartajas, kēni fizičeskēj petkēdlasjasēs
avlennėjāsēs) ētdor, petkēdlēma promьslennoš da vizmu
vmēssa raznēj jukēnjaslēs (otrasljaslēs) mestajassē, sušēnь
k o n o m i č e s k ē j kartajasēn. Em vojennēj kartajas, kē-
pasjьššēnь vojennēj značēnnēa predmetjas. Tajē vojennō-
pografičeskēj kartajas. Medbērti, emēš kartajas, kēni pasjьš-
nь gosudarstvojaslēn sulalaninnьs.

•
ьzi meštīčēmaēs mu verkēs vьlн SSSR da glavnēj
kapitalīštīčeskēj gosudarstvojas.

Karta vьlēs ti adzannьd, SSSR voštē *Jevropalēs asьv-
v jukēnsē da stav vojьvь zьnsē Azijalēs*. SSSR loē
v ьzьd gosudarstvo, siјē voštē mušarvьvsa stav kosinьs
usašьs) $\frac{1}{6}$ jukēnsē. Tajē zev ьzьd territorija vьlas SSSR-sa
alēs jēz strētēnь socializm—kommunīštīčeskēj partija da
jē vozd Staļin jort veškēdlēm ulьn.

Əni vizədlam, kəni loəny medşa glavnəy kapitaliştices
kəy gosudarstvojas. Rytvnyv muşarznjn, Vojnyv Amerik
materik vlyn sulaləny Şevero Amerikanskəy Sojedinonny
Statjas. Asvnyv muşarznjn, Jevropa rytvnyv jukə
berəgjas berdyn, ызd di vlyn sulalə Anglija. Jevrop
materiklyş rytvnyv jukənsə voştə Francija. Sşaŋ asvnoy
lyn Jevropa səras, sulalə Germanija. Asvnyv muşarznjn
Japonskəy dijas vlyn da Asvnyv Azija berəgjas pələ
meştitçəma Japonija. Tajə medglavnəy imperialişticeskə
gosudarstvojas mirn. Seni veshkədləny kapitaliştjas, eks
ploatirujtəny rovoçəjjasəs da kreştanaəs, grabitəny askipod
ulas topədəm kolonijajas. Anglija eksploatirujtə Indijaəs,
tajə medşa ызd kolonija Anglijalən. Indija loə Azija luy
vlyn. Francija kiyn pəştistav Rytv-voynyv Afrikaəs da s.
Kapitalişticeskəy stranajas koşaşəny məda-mədnəskəd mirs
vylpəv jukəm ponda, no nalən burzuazijaəs, kodi kut
as kias gosudarstvennəy vlaštsə, ətvylş penaviditə (muş
təmtə) mijanlyş Səvet Sojuznyməs, kəni vek kezlə loi vry
dəma mortəs mortən eksploatirujtəm. Mijan Səvet Sojuz
nym lovja primer, kodi petkədlə, mş kolə vəşny kapit
işticeskəy stranajassa ızalş jəzly aslanş burzuazijakə
medym vek kezlə mezdyşny eksploatacijaəs.

III. MU KORKA.

Muşarlən kujim kəs.

Muşarlən verkəsəs çorəd kəs; mýjkə mýnda sijə va kəs uln, mýjkə mýnda—kosin (susa). No tajə kəsşəs ətdor, muşartə vəd bokşan gəgərtə sýnəd kəs, libə at-mosfera. Sýnəd kəslən ызд тэдчанлунь муşar vьлн sonьd, kəzьd, təvjas, zerjas paşkədəmn, mədnogən-kə: sýnəd kəslən ызд тэдчанлунь муşar vьлн klimatjas artməmn.

Nekod stəç oz təd, vьлн-ə sýnəd kəslən granicajasəs. Ta jьлş mi vermam məvpavnь səmn sýnəd vьлssa sləjjasas tьdalan javlennəjas (petkədčasjas) sudta şerti. Tədənn, suam, mьj şevernəj şijanəjas, kodjas jugdədənn vojvьv stranajaslş vojjasə, ovlənn 500, veşig 700 km. sudta vьлн mu verkəşşan.

Mьjş artməma çorəd kəsşs mulən.

Muşarlən çorəd kəsşs artməma gornəj porodajasən su-san torjasş. Gornəj porodajasən suşənn ləa, şoj, izveştak, mramor, granit da s. v. Ovləvlə, gornəj porodajasş kujlən-plastən-plastən, libə sləjən-sləjən. Ovrag bokjasş, ju kьrkəejasş pozə adzənn taəəm əti-məd vьлн kujlş sləjjassə. Taəəm sləjjasa porodajasş ovlənn libə nəvədəş (rəxləjəş) libə izkod çorəddş (izməməş). Najə suşənn pukşəm (osa-doçnəj) porodajasən. Artməmaəs najə vaşş pukşəmla. Vaşd nuə askədəş posni ləa da nujt, najə pukşənn vaşşş pьdəsas. Sola vaşş, kor sijə pərə ruə (koşmə), pukşə sov. Pukşəm porodajasədd vermasn artmənn siz-zə i sýnəddş, kor təvjas nəvədənn, mukəd dьrji jona ьlə, da kajənn busən posnidik mu çirjas.

Mukəd gornəj porodajasş kujlənn nə sləjjasən, a zev gьrş massajasən (çukərjasən). Taəəm iz porodajasş artmənn

posni libə gərbş kristalljasşs, sьponda najə suşəñ massivno-kristalličeskəj porodajasən. Maşşivno-kristalličeskəj porodaən loə, suam, granit.

Medьm gəgərvonь, kьzi artmisnь maşşivno-kristalličeskəj porodajas, kolə tədnь, kueəməş muşarlən pьekəs jukəñjasşs.

Kueəm sostojaññəñ muşar pьesa veseestvojas.

Vazьşan-ñin tədnь, mьj zuzьd saxtajasьñ, kьmьñ pьdə pьran, sьmьñ sonьdzьkəş da sonьdzьkəş loəñ mu sləjjasşs. Uşonəjjas tədmalisnь, kьzi kьptə sonьdşs mu sləjjaslən pьr pьdzьk muas pьrigən; ta şerti najə artalisnь, mьj 80—100 km pьdañ mu pьekas stav gornəj porodajasşs sьləş, seəəm seni zar. A muşarlən diametrşs ləddəşə 13 şurs km sizkə, ta şerti, kəzaləm çorьd korkaşs (koraşs) muьdlən vьv-ti vəsni. 80—100 km. pьdañ sьlə gornəj porodajasş vьv-şanşs topьda ličkə muşarlən çorьd korkaşs. Sь ponda najə seni pəranь žьnvьjə kizer massə. Tajə žьnvьjə kizer donaləm massaşs suşə magmaən.

Kьzi artməñ maşşivno-kristalličeskəj porodajas.

Magmaşs-kə mu korka potlaşəm injasti da tьrtəm injasti kajas matəzьk mu verkəslanşs, siğə nazənikən mədas kəzavñ. Seki sьbş torjaləñ raznəj sostava kristalljas, artmə maşşivno-kristalličeskəj gornəj poroda. Tazi, mu korkañ nazənik kəzaləmən, artmis granit. Granit sostavə pьrəñ: məda-mədnьskəd spojajtčəm şteklə kod posniđik kristalljasa kvarc, jugьd, pьrşs tьdalana libə şəd plaştinkajasa şluda da rozovəj libə rud tuşjasa polevəj spat.

Gornəj porodajaslən pazavləm.

Granit ləddəşşə medşa çorьdən iz porodajas pьekьñ. No kuzaən i siğə pazavlə. Kor granite sonalə soni jugərjas ulьñ, siğə, kьzi i vьd tьlo, paşkalə. No kvarclən, şludalən da polevəj spatlən tuşjasşs oz ətkoda paşkavñ sonьdşşs. Sь ponda na kostьñ artməñ potasjas. Kəzaligən najə varazə oz ətkoda topavñ, da siz-zə artməñ potasjas. Iz potas-

jasas-kə veʃkalə va, a vaəɖ kəzəɖ ɖərji kɨnmə, potasjasəz
ʒəɖasnʲ, vaəz kɨnmigəs jona paʃkalə-da. Granitʲs pazav-
lə aslas sostav jukənjas vʲlə.

Vaəɖ i məɖnogən-na kiʃtə iz porodajastə, kodjasəz artmə
kosinʲɖ (susəɖɖ). Siʒə sʲvɖə mu korkəʃs una veseestvojas,
suam, sov, gips da s. v. Vaəɖ sʲləm veseestvojasəz deʒst-
vujtəɖ gornəj porodajas vʲlə da vezəɖ nəʃs sostavsə; su-
am, polevəj spat da ʃluda pərənʲ ʃojə.

Sizkə, iz porodajasəɖ drəvalənʲ, libə, kʲz sulasnʲ, *təla-
ləɖnʲ*. Nəʃs artməɖ ɖəvɖ porodajas, suam, lʲa da ʃoj.

Къзи vezəɖ mu verkəssə va da təv.

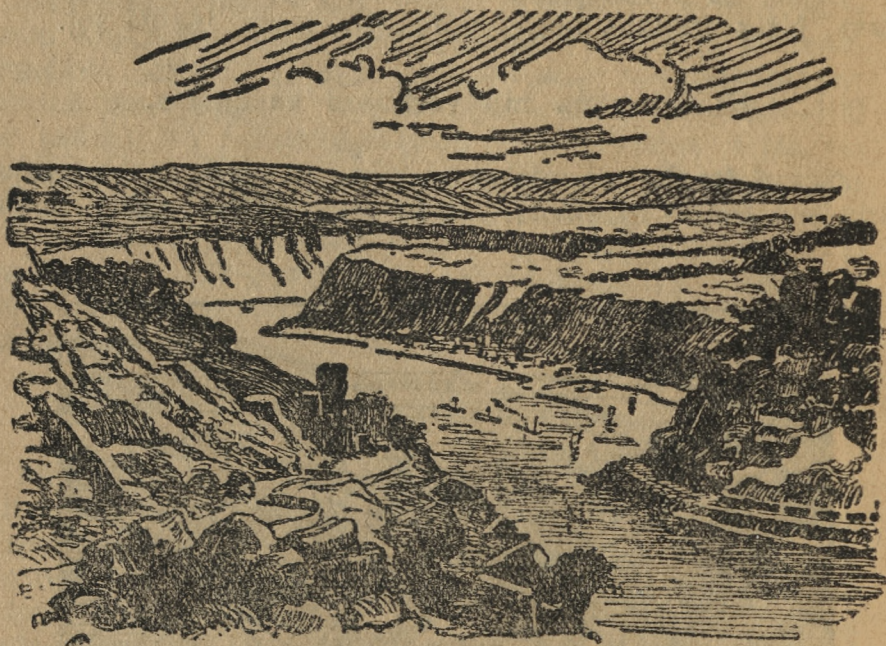
Ուրիշ (ընդհանուր) породայի օրն էլ մեծաւ, կանոնաւ
արտադրուի. Նայէ՛ք *տալան*, ուրիշ վայր. յոյս չունի զայն

13 քեր. Օւրագ.

mu verkəs vʲləɖ sorjasən vizuvtʲs va vəʒə guranjas, kodʒə
musə. Guranjasəz vermasnʲ pərənʲ ɖuragjasə (13-əɖ ʃerpəs).
Təzi-zə kodʒənʲ mu verkəstə i lʲm vajas.

Nəsta jonzyka mьşkəň (kodjəň) mu verkəstə jujas. Ju va nuə gudyr (nıjt), ju pьdəsədys nuə ləa, a jona vizuv dьrji veşig izjas. Tazi jujas pişkədəň (mьşkəň) aslənys vatujjas, a una nem çəzən kodjəň dolinajas da useeljejas, pьdəstıys sessə i vizəvtəň əni (14 da 15 şerpasjas). Eməş stranajas, kəni taeəm zızyd vapışkəsjasys torjədlisnə mu verkəssə eəkəs jəvjasa vьvtasjas vьlə. Taeəm vьvtasjasys suşəň „pьzana“ gərajasən.

14 şerp. Ju dolina.

Taeəm-zə uz mu verkəs vьlən vəçəň ləm da ji. Zızyd gəra jəvjasən ləmjəs oz sьvlə gozəmnas. Krut çoja gərajas jəlş sıjə buzda, uşə lavinaən (16-əd şerpas). Taeəm lavina-jəsş zugləň aslanys tuj vьlən pujas, strəjbajas, kьşkəň askədnyş iz gьlbajas. Ləm buzədjas otsaləň zugləň gərajas.

Seeəm injasən, kəni ləmjəs oz vermə ęi sьvlə, ęi buz-dəň, sıjə çukərmə da as şəktə ulas pərə jiə. Jıyd, var lıbə asfalt moz-zə, çorədnas vermə paşkavnyş, vizuvtnə, sьponda

gərajəs vyləs jıbd kəsşə—letçə nazənikən munış jı kəvjasən. Naje suşənb lednikjasən (17-əd şerpas). Kəzbd oblaştjasən jıbd ezə zon stranajas. Ji ez ulən loənb Grenlandija di da lunvəv materik Antarktida. Lednikbd, vərigas, aslas vəvti

15 şerp. Darjalskəj useelje—Kavkaz gərajəsən. Terek ju.

ızbđ şəktanas zırtə izjas, pərtə najəs lıaə da şojə, drəbitə da şlədə mu verkəssə.

Təlbđ siz-zə vezə mu verkəstə; siyə leptə bus da lıa. Lıaa oblaştjasən, suam, morejas da jujas voksa lıa veregjas vı-

лн, пустынајасын, сја пуктә ласә гырш чуркјасә, ливә ду-
најасә. Пустынајасын најә артмәнъ podkov шамаәш, сушәнъ
варханјасән (36-әд серпас).

Му verkәstә vezә more-i. Morelән гыјасыс ызд вьнән
свацкәнъ krut берәгјасә. Morskәј privoj zuglә vešig iz кы-
кәејас—skalајас (18-әд серпас).

16 серп. Lavina.

Лә да шoj,—на-
јас petkәdәнъ moreә
јујас,—пуксәнъ more
рәдәсас. Ләас пукшә
берәг дорас матәзък,
шojьс дьрзък олә vaas
да пукшә берәгјасша-
нъс ыльнък. Tазі una
nem чәзән чукәрмә-
нъ more рәдәсән кьз
сләјјасән шoj да лә.
Vošsa океанә лә да
шoj оз veškavнъ. Та-
ни, океан рәдәсас,
millardјасән пуксәнъ
океан vајасын олш
posnәdik pemәsјaslән
rakpanјас (rakovina-
јас) да вьдмәг ко-
ласјас. Tазі una mil-
lon vo чәзән more
рәдәсән артмәнъ кьз
сләјјасән mel да из-
veštнak. Taeәm сләј-
јасә poзә adзънъ
unalaш susa вьльн
(kosинъ)—гәра вок-
јасыс, ovragјасыс, ју
кыркәејасыс. Кьзи-нә
најә veškalәmaәш susa

(kosин) вьлас?

Мушар рькәсса вьнјас влијаннә улън му korka vesja-
сәmla, најә кьртиснъ да артмәдиснъ kosинјас.

17 šerp. Ļedņik letča doļīnaē. Doļīna pēdēsas ju; gēra pēlētībs
čuklēn muntš tuj.

18 šerp. Morskāj pīboj zuglē skalajas.

Къзи весјаѣ му корка.

Mi tadam-nin, mu korka ulъn em magma, зънвѣ кизер либѣ sontem vosk kod нуз donalem massa. Mu korkalъn torja ucastokjas vermasnъ libѣ рѣдѣзък вѣjnъ таѣ невьд massa рѣкас, либѣ, мѣдарѣ, кѣравнъ массаѣс вѣвлан. Таѣ artmѣ муѣар korka ucastokjas ѣкта vezлаѣm ponda. Vajas кѣрѣдѣнъ да нуѣнъ razнѣj gornѣj porodajas moreѣ, съponda materiklъn киеѣmkѣ jukѣn vermas kokнammнъ да кѣртнъ вѣвлан зънвѣ кизер massaas, magmaas. Materik вѣvsa led-ник, мѣдарѣ, vermas liкнън sijѣs aslas ѣктанас donbi magma massaas. Tazi kosin (susa) verkѣs вѣлн artmѣнъ вѣjѣm injas (vpadinajas), najѣs vevttѣ aslas vajasѣn more; мѣдарѣ, mukѣdлаѣn more рѣдѣсѣс кѣптѣ, да more mestaas лоѣ kosin (susa). I ѣni, unalaѣn mu вѣлас казалѣмаѣѣ,—more берѣгjas назѣник кѣптѣнъ либѣ letѣнъ. Чорнѣj moreлѣn берѣгjasѣs mukѣdлатиѣs seeѣma letѣisнъ, мѣj vazѣa карjasлѣn колѣsjasѣs loinъ va ulas. Мѣдарѣ, Ленинградѣn воjвѣвлан Baltijsкѣj moreлѣn берѣгjasѣs назѣник кѣптѣнъ (1 sm vo вѣлѣ).

Mu korkalъn ucastokjas vermѣнъ siz-zѣ назѣник vesjнън sijѣ-li, мѣd-li bokлаѣn, секи najѣ topѣдѣнъ орѣа ucastokjassѣ. Съѣѣ mu koraѣs кѣрѣѣ да artmѣнъ чукѣrjas. Mu korkaѣd чукѣраѣѣ siz-zѣ i съponda, мѣj муѣар рѣкѣssa jukѣnjasѣs sijѣ kuz nem чѣзѣn pyr ѣтрѣсѣ кѣзалиснъ да кѣзалѣнъ, сеѣѣa topалѣнъ, мулѣn чорѣd кѣсѣs съѣѣ pukѣѣ, кѣрѣѣ, artmѣнъ чу-кѣrjas. Tazi, назѣникѣn, миллиѣn vojasѣn artmѣнъ gornѣj xrebetjas (19-ѣd ѣerpas). Gornѣj xrebetjas costas лоѣнъ uvtas-jas. Najѣ суѣѣнъ гѣра kuzmѣsa dolinajasѣn.

Сѣr Jevropaѣn sulалѣнъ Alpijsкѣj гѣраjas. Najѣ лоѣнъ гѣра чукѣr radjas. Чорнѣj да Kаспиjsкѣj morejas costнъ sulалѣнъ **Kavkazскѣj гѣраjas**; najѣ siz-zѣ лоѣнъ radjasѣn sula-лѣѣ kѣрѣm (skladѣataj) гѣраjas, a na costнъ—kuzmѣsa dolinajas.

Гѣраjas вѣvѣн vizувтѣs сорjas мѣѣкѣнъ (кѣрѣдѣнъ) гѣра чojjassѣ да вѣѣнъ vomѣna dolinajas. Кѣni гѣраѣслѣn кѣкнѣn boksa чojѣслѣn vomѣna dolinajasѣs ѣтлаѣѣнъ, seni gornѣj xrebetjasѣs uvtasmѣнъ, artmѣнъ gornѣj perevaljas; таѣѣm perevaljas vomѣнъ i vetлѣнъ jѣзѣs, вѣѣнъ тujjas. Kavkaz glavнѣj xrebet вѣлн em Krestovѣj pereval, seti нуѣдѣma **Vojenno-gruzinskѣj тuj**; sijѣ jѣтѣ Vojвѣv Kavkaz Zakavkaz-jekѣd.

Una kərəm gərəjas eməş Azijañ. Medşa zızd gərəja-
səs na pəkəs loəñ **Tañ-Şañ** da **Gimalajjas**. Mu vılas
medşa kuz kərəm gornəj xrebet nızədcə vojvıvşan lunvıle
Vojvıv da Lunvıv Amerika rıtvıvıv berəg pələñ. Tajə gə-
rajasəs suşəñ **Kordiljerjasəñ**.

Mu kora vesjaşigən mukədlas kora ucastokjasəs jona
topaləñ da nızaləñ. Taeəñ injasas mu sləjjasəs potlasəñ
—artməñ potasjas.

19 şerp. Kərəm gərəjas.

Potasjasədəs mu korkəs pukşə (letçə uylan), vəcə kə-
rədjəs da buzdədjəs. Tazi Kırmskəj gərəjaslən gərə çukır
lunvıv çojəs una nem çəzən pukşis da letçis Çornəj more-
əzs. Artmis zəm kərəd morelañs—Kırmlən lunvıv berəg-
dor.

Mu sərkaləmjas.

Mu kora nazənik vesjaşigən kadəş-kadə ovləñ drug da
çorəda sərkmunəmjas mu pəkəs, kəzi suəñ, musərka-
ləmjas (zəmletraşənnəjas). Taeəñ musərkaləmjasəs mukəd
dərji munəñ vıvti ızd vıñən da zikəz zugləñ matı

gəgərsə. Musyrkaligjasən mu verkəsas artməñ zuzə potas-
jas, zuglaşəñ gərajas (горные обвалы), kişşəñ strəjbajas.
Medşa ызəд vьna musyrkaləm vərja vojasəñ vəli Japonijaəñ
—1923-əd voə. Tajə musyrkaləməs kiştis vit kar, na pьkəñ
stolicasə Japonijaləş—Tokio. Musyrkaligas pəgibnitis (kuli)
kьkşo şurs mortəş unzək, ranitcis millonzəñ mort. Jur şujan
intəg koli, kьk millon mort.

Мьj sijə vulkanjas.

Kəñsurə mu korka potasjasəd mu pьşşs mu verkəs vь-
las pişkədcəñ da petəñ muşar pьsa jukəñjaslən biadon
massajas. Petan inas najə artmədəñ konus şama gərajas,
gəra jьlas—roz, suşə sijə kraterəñ. Tacəm gərajasəş suşəñ

20 şerp. Vulkan Vezuvi—Italijaəñ.

ootas-
vajas.
ijabn
ekbn
(kuli)
šujan

s vь-
adon
ajas,
šəнь

vulkanjasən. Vulkan kraterjassəs izverzenņajas dərji petə donbia magma, libə lava, da va ru. Rušs kypədə vьlə vulkan veštas kьmər šurja nogən. Askədəs sijə kypədə lava torjassə; najə kьnməнь sьnədas da vulkaničeskəj pəji- mən vər ušəнь mu vьlə. Rušs čukərmə gьrьš kьmərjasə, sešša gьmən da čardən čorьda zera. Pəjimьs gudrašə zer vašskəd, artmə vulkaničeskəj najt. Tajə najtьs paškьd sorjasən ьzəvən letčə vulkan čojjasədəs. Vulkan izverzenņə- jasьd matigəgərsa olьšjasь vajəнь pomtəm lok. Sorjasən vizuvtьš lava paškələ vulkan gəgərьs da stavšə sotə aslas tuj vьlьš. Vulkaničeskəj najtən ojdəнь mujas, šiktjas, karjas. Medvəryn, najəs vermas tьrtнь vulkaničeskəj pəjimьs.

Seeəm vulkanjas, kьtьš pomala libə kadьš-kadə sьvbləšə lavaš, sušəнь dejstvujtьš vulkanjasən. Eməš una i dejst- vujttəm vulkanjas, kodjas jəz pomnitan kadьn oz dejstvujtнь; taeəm vulkanjasьs sušəнь kusəm vulkanjasən. No mukəd dərji kusəm vulkanjasьs vara zavoditəнь uzavнь. Appenin- skəj poluostrov vьlьn em dejstvujtьš vulkan—**Vezuvij**. Mi- jan azijasa Kamčatka poluostrov vьlьn eməš una vulkanjas, na pьekьš daskujim dejstvujtьš vulkan. Medša ьzьd kam- čatkasa vulkan—nekor sьvlytəm lьmjən tьrəm **Klučevskəj sopka**—zuztanas 5 km. Kavkazlən medša zuzьd gəra jьvja- sьs—**Elbrus** da **Kazbek**—kusəm vulkanjas.

Кусəm ravņinajas ovləнь.

Еаеьd mu verkəs sušə ravņinaən. Ravņinajas soča ovləнь zik sьlьdən. Najə unьkьšsə loəнь negьrьš vьvtasaəš, libə mьlkjasaəš. Ravņinajas ovləнь lapkьdš da zuzьdš. Mu ko- sin verkəsьš sudtasə murtaləнь okean urovenšan. Ravņinaьs- kə loə 200 m ne vьlьnzьk more urovenšan, sijə sušə uvtaš mestaən (uvtasən). Uvtaš mestatə kartajas vьlьn,—mi sijə tədam-ñin,—pasjəнь turun-viz kraskaən.

Koršəj karta vьlьš aсьvvvьv-jevropasa da rьtvvvьv-šivьrsa uvtašjas. Najə loəнь ьzьd jukədən mijan Sojuzsə territorijaьn.

Ravņinaьs-kə 200 m-ьš vьlьnzьk more urovenšan, sijə sušə eəekəs vьvtas mestaən (ploskogorijə). Gьrьš eəe- kəs vьvtasjas kujləнь 8ər Azijaьn, gornəj xrebetjas kostьn.

Кием озьрлун ем му пьекьн.

Му пьекьн емәш una вьдшамa перјанторјас, кодјас шетә-
нь mortль пәлзә. Assьс овмәссә нуәдигән mort пәлзүйтсә
изјән, ләән, шожән. Му пьекәс шетә сьль минералнәј ломтас—
изсом, нерп. Setьс-зә sijә воштә колана металлјас.

Narodнәј овмәсьн колан перјанторјас пьекьс торја ьзд
тәдчанлунәәш loәнь кәрт, изсом, нерп да рәма металлјас,
торјән-һин ьргән.

Vizәdlam karta вьльс, кәнјасьн мушар вьльн loәнь тәјә
zev колан перјанторјасьс.

Korшam karta вьльс медша гьрьс кәрт руда kujланинјас.

Kәрт рудаән озьрлун шәрти SSSR sulalә medvozza mestәьн
miras.

Jevropaьн кәрт руда запасјас емәш Francijaьн, Рьтвувь
Germanijaьн да Anglijaьн. Amerikaьн zev гьрьс кәрт рудаа
инјас емәш Шeveroamerikanskәј soјedinoннәј statјасьн. Kәрт
рудаән озьрлун шәрти SASs sulalәнь мәд mestәьн. Una кәрт
руда ем Azijaьн—Kitajьн да Indijaьн.

Korшam karta вьльс медша озьр изсoma инјас.

Izsomән озьрлун шәрти SSSR sulalә medvozza mestajасьн.

Jevropaьн медша гьрьс изсoma инјас loәнь Germanijaьн
да Anglijaьн. Izsomән мед озьр странаән loәнь Шeveroame-
rikanskәј soјedinoннәј statјас. Na ordьн loә mirәvәј изсом
zapasјaslән зьнјьс.

Una изсом Vojвьн Kitajьн.

Nerp kujланинјасән siz-зә zev озьр SSSR-ьд.

Amerikaьн нерп ем Soјedinoннәј statјасьн, Amerika сәг
jukәньн да Lunвьн Amerika vojвьльн.

Ьргән kujланинјас Vojвьн Amerikaьн—медша озьрәс miras.

Ьргән kujланинјас una ем i SSSR-ьн.

IV. OKEANJAS, MOREJAS, JUJAS DA TҪJAS.

More da susa (kosin).

Vizədləj burzka muşarzənja karta vьlə, i ti koknia kaza-
lannəđ, mьj more voštə unzьk mu verkəssə, a susa — eea-
zьksə. Artaləma da, more verkəssəđ muşar vьlən pəsti kujim
mьndaən ьzədzьk stav susa verkəssьs.

Moreəs susaьş torjəđьş granicaьş suşə berəgdor vizən.
Sravnitnь-kə berəgdor vizə Jevropalьş mukəd materikjas
berəgdor vizkəd, suam, Afrika libə Amerika berəgdor viz-
jaskəd, koknia kazalan: Jevropalən siјə jonzьka çuklədləma,
jona kəzazьk mukəd materikjaslən dorьş.

Vizədlam, kueəməş ovləнь berəgdor vizjas. Susaьslən-kə
uçastokьs petə moreas, siјə suşə poluostrovən. Suam,
Jevropa lunvьlən petə Sredizemnej moreə sapəg formaa
Apenņinskəj poluostrov; tajə poluostrov vьlas sulalə ьzəđ
imperialisticeskəj gosudarstvo — Italija.

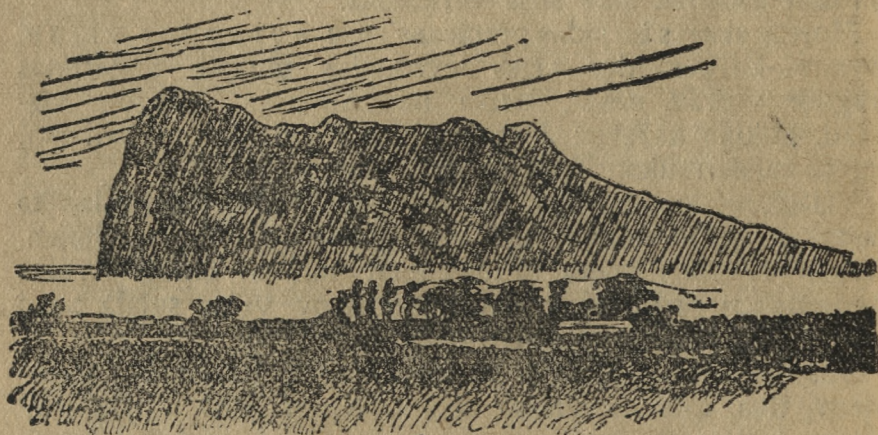
SSSR lunvьlən Çornəj moreə pьrəđcə **Krьmskəj polu-
ostrov**, libə, kьzi unzьkьssə suəнь, Krьm. Tajə mijan stav
sojuzsa lecitənin, tani burmədənь ašşьnьs zonvizalunnьsə
şo şursjasən proletariijas. Krьmskəj poluostrov jitcə vojvь-
lən materikkəd veknidik mu polosaən — peresejekən. Tajə —
Perekopskəj peresejek. Perekop vьlən 1920-əd voşa nojavr
təlьşьn Krasnəj armija geroiceskəja uškədcəmən zugədis Vran-
gellьş jezəđ frontsə da vьrədis SSSR-ьş belogvardejseinalьş
medvərja pozsə Krьmьn.

Zəm kьrkəəa negьrьş poluostrovjas, kor najə klinən
pьrəđcənь moreas, suşənь mьsən.

Okean jukənjəs pьrəđcənь susaə, vəçənь pьekəs more-
jas. Pьekəs morejasən Jevropaьn loəнь: **Baltijskəj more,**
Sredizemnej more, Cornəj more, Azovskəj more. Ame-
rika, Azija da Jevropa kostьn zev ьzəđ, pəsti zonnas ji
alьn, **Vojvьv Polarnəj more** SSSR vojvьv berəgjas dorьn
artmədə Beləj more.

Kor materikas p̄rēdca moreslēn ņežbd jukēn, mī suam sijās zalivān. Suam, Finskāj zaliv loē Baltijskāj morelēn jukēn. S̄ p̄r Ļeningrad jītca morskāj tujēn zagra-
ņicakād. Nežbd zalivjas sušēn vuxtajasēn. Buxtajasē oz
p̄r morelēn ḡm̄ys, s̄ ponda naje loēn bur da lēn sula-
laninjasēn morskāj sudnējasl̄. Kr̄mskāj poluostrova p̄rēd-
c̄ys Ševastopol'skāj vuxtaēn — mījan Černomorskāj krasnēj
flotlēn baza.

Jevropa r̄t̄v-lunv̄v dorēn Sredizemnēj morē ātlaašē
Atlantīceskāj okeankād. Tajā ātlaašanin̄s, v̄t̄t̄kē vekņīdik
morskāj vorota, torjēdē Jevropaēs Afrikaēs. Taeam vekņi-

21 šerp. Gibraltarskāj proliv. Jevropa verēg v̄l̄n
Gibraltar skala.

dik va polosajas̄s, kodjas ātlaalēn morejassē, sušēn mor-
skāj prolivjasēn. Sredizemnēj moreās Atlantīceskāj okean-
kād ātlaal̄s proliv sušē Gibraltarskāj prolivēn.

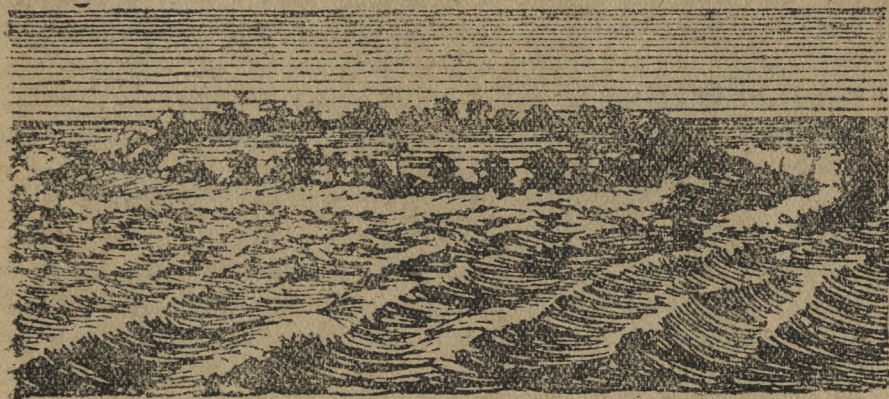
Кueam dijas ovlēn̄.

Susa sulalē morejas kost̄n oz sēm̄n ḡr̄ys materikja-
sēn, no i una dijasēn eē. Diēn sušē gēgēr̄ys vaēn k̄eov-
tēm susalēn učas̄ok. Dijās torjalēn̄ materikjas̄s aslan̄s
içat̄z̄yk ызtanās. Medša içet materik. Avstralija kujim da з̄n
p̄v ызd̄z̄yk med̄z̄bd diš̄ys — Grenlandijaēs. Grenlandija loē
Vojv̄v Amerikašan vojv̄vlaēn.

Материкјас гэгэрн sulalənъ гьрѣс да posнi дијас. Јевро-
паса мэдъзд di вьлн — **Веліковританіја**н, — mi сијə тэдaм-
nin, — sulalə Англіја.

Еакъда oвлəнъ чукəра дијас. Азија асьvvvъ верəгјас пəлən
чукəра **Јапонскəј** дијас вьлн sulalə imperialістическəј Ја-
поніја.

Материкјассан matъсса дијас сушəнъ материковəј [дијасən,
најəс торјəдə материкјассьс mukədlənъ шerti lapкьдзьк more.
Дијас сајас сєшса more пьдəсьс зəм чəјən letчə зузьд
more пьдəсјасəз. Тazi, материковəј дијасьд sulaləнъ вьттəкə

22-əd шerp. Korallovəј di.

əti pod вьлн материкјасьскəд. Зев vazша kadjasън, шo mil-
lonјас vo сајьн, најə вəлнъ ətlənъс материкјасьскəд. More
назəникəн вошtis uvtas mestajassə susaьсльс, вьытаськ mes-
tajasъс kolнъ материковəј дијасən. Материковəј дијаслən mu
korka тєчəсьс, пємəсјас да вьдмəгјас сєєəмəш-зə, куєəм
i ортчə материк вьлас.

No емəш дијасьд i voшса oкеанјасън, материкјассан ьлн.
Најə сушəнъ oкеанса дијасən. Mukəд дьриј најə kajəнъ гəра-
јасən more пьдəсшəнъс. Таєəн дијасьс loнъ oкеан пьдəсас
artməm вулканјасьш. Таєəм дијас вьлас unalənъ лəшəдəма
pristanјас (bazajas) oкеанјас вьvти vetльс тəргəвəј да voјєн-
нəј каравјасьл. Велікəј oкеан voјvън јукəдьн, Voјvън Ame-
rika да Азија kost зьнтuj вьлн, Grиничан voјvън siрота 20°
да гьтьvvvън долготa 155° вьлн sulaləнъ **Гавajскəј** дијас.

Najā Sojedinonnəj statjas kiņ; setcə najə ləšədisnə vojan-
nəj flotslə jon baza.

Okeansa zuzd dijasəš ətdor, okeanə em una neğrəš,
more urovenšanəš ədva kəptəstəm dijas. Tajə unzəkəšsə
gəgrəs dijas, di səras nezuзд tь, sušə lagunaən. Tacəm
dijasəš sušənə korallovoj dijasən (22-əd šerpas). Artmisnə
najə posnidik morskəj peməsjas — koralljas — izvestkovəj
kolas (skelet, soj) vьvti una čukərməməš. Koralljas vermənə
ovnə səmən sonəd more vaən; olənə najə va ulən pьr əti
mestaen, vəzədčьvtəg, zev gьrəš čukərjasən (massajasən).
Kuləm bəras nalən kolənə skeletjas, tajə kolasjas vьlas ov-
mədčənə vьl koralljas. Tazi kəptənə korall strəjbajas okean
verkəsəzьs. Tazi artməmə dijas vьlə more va vajə kəjdəsjas
raznəj vьdməgjasləš, eəe i kokosovəj palmaiš. Tajə kəj-
dəsjasəš loənə medvozza vьdməgjas korallovoj dijas vьlən.

Okeanjaslən da morejaslən kьzi voləšan tujjaslən tədčənlun.

Stav okeanjasəš da morejasəš artmədənə orjavlētəm va
verkəs. Sь vьvti vermənə voləšnə mada-mədnəskəd zev ьls-
sa stranajas. More vьvti vetləməd suvtə jona dontəgьk,
kosti nuədəm medšəbur tujjas — kərttujjas vьvti vetləm šerti-
sь ponda morejas vьvti pomala vetlənə sudnəjas, novlədlənə
zev una vьdšəma təvarjas da millonjasən passazirjasəs.

Mortəd morejasnad, ez drugəš vermə ovladejtənə, kьzi
voləšan tujjasən. Vazša kadjasən peləsjasa posnidik sudnə-
jas vьlən sijə ez verməv munə ьlə berəgšan. No ovməs
paškaləmkəd əteəe paškalisnə i vuzašəm mogəš voləšəmjās
stranajas kostən. Jəzəd veləlisnə strəitənə gьrəš da topəda
pukaləš karavjas, moreplavateljas (more vьvti vetləsjas) mə-
disnə petnə vošsa okeanə.

Tazi, 1492-əd voə Kolumb adzis (voštis) Amerika,
a 1519—1522-əd vojasə, — mi tajə tədam nin, — Magellan
kьeovtis mu gəgər. No morejas vьvti paškəda vetləm zavod-
itčis səmən seki, kor morskəj sudnəjas pondisnə izavnə
par vьnən — XIX-əd nem vozza pomən.

Imperialištčeskəj stranajas vermašənə mirəvəj značənənə
morskəj tujjas vьlən ьzədaləm vəsna. Gibraltarskəj prolivəd
munə ьzəd tədčənluna morskəj tuj, seti pomala vetlənə
morskəj sudnəjas stav stranajaslən. Tajə proliv vьlas ьzə-

dalēm mogs, Anglija boštis Jevropa berəg vyl̄n zuz̄d Gibraltarskəj skala da straitis s̄ vyl̄n jon krepošt (viz. 21-əd šerpas).

Əni korsam karta vyl̄s **Sueckəj peresejek**, sījə ətlaalə Azijaəs Afrikakəd. Tajə peresejekso əni kodjəma: s̄ vomən munə morskəj Sueckəj kanal. Sījə ətlaalə Sredizemnəj moreəs Krasnəj morekəd; a Krasnəj moreəs—Indijskəj okeanlən zaliv. Tajə kanaləs zəndədə Jevropašan Azijaə tuj, kod i voj-dər munlis səmȳn Afrika gəgər. Kət eškə Sueckəj kanaləs l̄ddəšə i mezdunarodnəjən, z̄vyl̄v̄ləsə sījə — imperialističes-kəj Anglija kīn.

Sojedinonnəj statjas m̄rşənȳ v̄z̄davnȳ morskəj tujjas vyl̄n Velikəj da Atlantičeskəj okeanjas̄n. Ta mogs najə orədisnȳ kanalən Vojv̄v da Lunv̄v Amerikaəs ətlaal̄s **Panamskəj peresejek**. Tajən najə šurs kilometrjas v̄lə zəndəd̄isnȳ Atlantičeskəj okean̄s Velikəj okeanə munan tuj, — vōjdər sījə munə v̄li Lunv̄v Amerika gəgər.

Severoamerikanskəj statjas vermašənȳ Japonijakəd Velikəj okean vyl̄n v̄z̄daləm ponda. Ta mogs najə vojennəj v̄nȳnən jonməd̄isnȳ Gavajskəj dijas. Japonija-zə vizə (tralitə) zev una šəm as̄šs flotsə jonməd̄əm v̄lə.

Mijan socialističeskəj Sojuz oz kəs̄jə vojuytn̄, oz kəs̄jə əruzjeən v̄z̄davnȳ morejas vyl̄n. Mirnəj politika dorv̄v nuəd̄ig, sījə straitə socializm, gerojskəja m̄rşə prirodaəs verməm vəsna. Polarnəj more da s̄ v̄v̄ti sudnəjasən vetlan tujjas təd̄maləmȳn SSSR m̄nda nekod oz vəç. Suam, 1932-əd voša gozəmȳn səvetskəj ekspedicija munis ji pəvst̄i Ševernəj morskəj tujəd Beləj moreəs Velikəj okeanə. Udajt-čas-kə mijanl̄ zavojuytn̄ tajə tuj̄sə, ləšəd̄nȳ seni pravilnəj sudoxodstvo, mi mat̄štam Azija vojv̄vsa oblaštjasəs SSSR centr dinə da k̄pəd̄am nal̄s ovməssə.

Кием svojstvojas em more valən.

Morejas̄n da okeanjas̄n vās kur̄d sola. B̄d 100 kg va v̄lə voə 3,5 kg sov. S̄ ponda sījə šək̄d̄z̄yk dub vās, da sudnəjas̄d seni oz seeəm zuz̄da pukavnȳ, k̄zi ju vajas vyl̄n. Tupkəsa morejas̄n, k̄t̄çə ušənȳ ḡr̄s̄ jujas, vās abu seeəm sola. Finskəj zaliv̄n sījə pəsti zik dub.

More vād ju va dor̄š̄d juḡd̄z̄yk. Kor sījə una, sījə kel̄d ləz (gəlubəj) libə vešigtə ləz rəma. K̄mȳn una sol̄ s̄s,

сьмьн сija лəззьк да jugьдзьк (pьrьс тьдаланазьк). Vojvьv Polarnəj moreьn more pьdəсьс тьdalə 40 m pьdaəз, a Atlan-тиçeskəj okeanьн — vešig 60 m pьdaəз. More берəгjas doras, kəni vaьс gudьрзьк, sija avu seeəм jugьd.

Кьзи vetləнь more vajas.

Moreьd pəstī ņekor oz ovlь ləŋ. Təv leptə more vьльn gьjas. Vošsa okeanjasьn gьjasьс ovləнь vьvti gьrьšəс — 15 — 20 m sudaəз. Taьš ətdor moreьn eməš more vizuvjas (morskəj teceŋŋəjas) — okeansa sulaç vajas kostьn paškьd va sorjas. Gьrьš more vizuvjaslən paštaьс ovlə šo i vešig šurs kilometrjasəз, a зуzтаьс okean vajas pьekas — una šo metrjasəз. More vizuvjas medšasə loəнь ətarə pəltьš təvjas-šan, kodjas vətləнь okean vasə pьr ətarlənə. Sešsa moreьn vaьс avu vьdlaьn ətkod topьd-da, сььš vara-zə artməнь more vizuvjas. Topьdzьк, šəкьdzьк vaьс letçə more pьdə-sas, a сь mestaə ləktə liçьdzьк da kokŋidьк va, artməнь verkəsvьv vizuvjas.

Morskəj prilivjas da otlivjas.

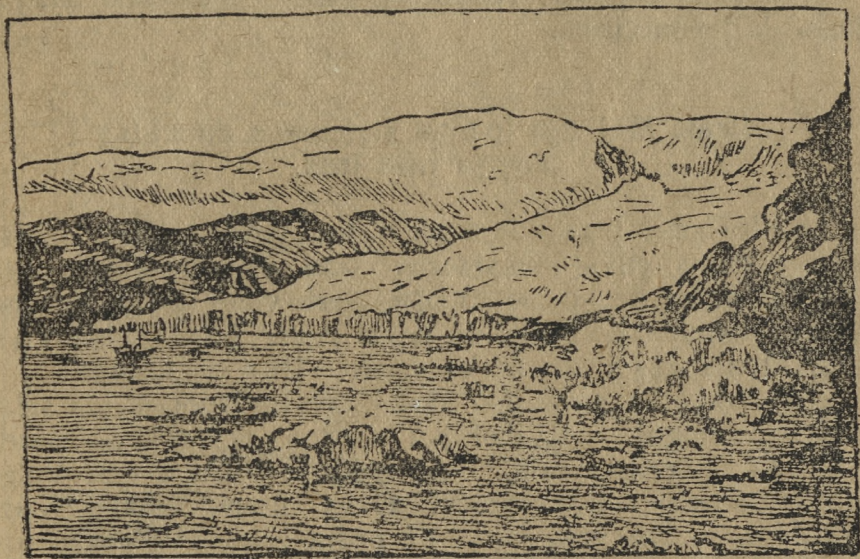
Va uroveŋьс okeanjasьn kькьс sutkinas kajlə da letçьlə. Tajə тьdalə берəг dorjasьn. Taeəм kajləмьс da letçьləмьс more vaьslən sušə prilivən da otlivən. Prilivjas mukəd dьrji kajləнь vel ьləз vošsa voma jujas vьvti. Prilivjasьd zev ləšələнь sudoxodstvoь: priliv dьrji lapkьd vaa more берəг dorjasas da moreas ušan jujasas ььвəнь moreьn зузь-da pukəльš sudnəjas.

Kueəм ovlьvlə moresa ji.

Sola va kьnmə 3° kəзьd dьrji. Polarnəj morejaslən ver-kəсьс — dorvьv ji plastjas ulьn vešig gozəмьn. Jisə nuəнь askədnьс more vizuvjas, ji vьlas artməнь potasjas. Ji plast-jasьс зьртçəнь məda-məd berdas da artməнь зузьd ji çu-kərjas, livə torosjas, ņekьмьn metr sudtaəз. Najə jona šəк-tədnəнь ji vьvti vetləм.

Taьš ətdor, moreьn plavajtəнь ji gərajas. Sudtanəнь najə ovləнь 100 m-əз. Tajə zev gьrьš əttorja ji plastjas.

Najā artmānē ledņikjasēn vevttām strana berēģjas dorēn. Ledņikšs letē moreas da munē beregdorsa pēdēsēds. No jūd kokņidzēk vašs da, ledņikšs torjavlēn zēv gērs gēvajas da kajēn va verkēsas jī gērajasēn. More vizuvjas nuēn nājs polarnēj morejasēš ыl lunvylvlān. Jī gērajas gēgēryn pēstī pyr kēpēdē ru (tuman), sē ponda nāje zēv ēpasnējēš sudnējaslē, ru pēkas nāje vermasnē zurašnē jī gērajasēskēd.

23 šerp. Grenlandija berēģjas dorēn ledņikjasēš artmēm jī gērajas.

Мыj šetēn mortlē more pemēšjas da vьdmēģjas.

Morejasēn olēn vьdšama pemēšjas da vьdmēģjas. Pos-
nīdik pemēšjasēs da vьdmēģjasēs šojēn čerijas, a čerijassē
pomtēģ kējēn jēzlē šojan vьl. Atlantīčeskēj okeanēn da
Ševernēj moreēn prēmьs vokšān ызд tēdcanlunьs treska-
lān da šēldīlān. Azija asьvvьvь berēģjas pālēn kējēn ivaši
(asьvvьvь šēldi). Mijan morejas zēv ozьrēš čerīnad; morskēj
ceri kējēm šērti mi sulalam medvozza mestān miras.

Morejasъn ovlъnъ siz-zъ morskъj zverjas. Kitjasъs da delfinjasъs kъjъnъ najъ gos ponda, — gosъs munъ promъs-lennostъ, — bъrja kadъ najъ jajъs pondisъn vъчъnъ konъservjas. Tulenjasъs kъjъnъ gos ponda da ku ponda. Morejasъs, taъs ѿdor, kъjъnъ siz-zъ џojan vълъ munъs rakjasъs, suam, krav-jasъs, sliзнakjasъs — ustrictjasъs. Moreъn vъdmъs turunjas (vodoroшljъs) munъnъ jodъ perjъm vълъ da mu vъnъшъdanjas vълъ.

„Morskъj kapusta“ (vodoroшl) munъ џojan vълъ kitajeч-jasъ da japoneчjasъ.

Jujas. Mъj sijъ loъ ju sиstemaъs da kыtъs boшtъs vaъs juas.

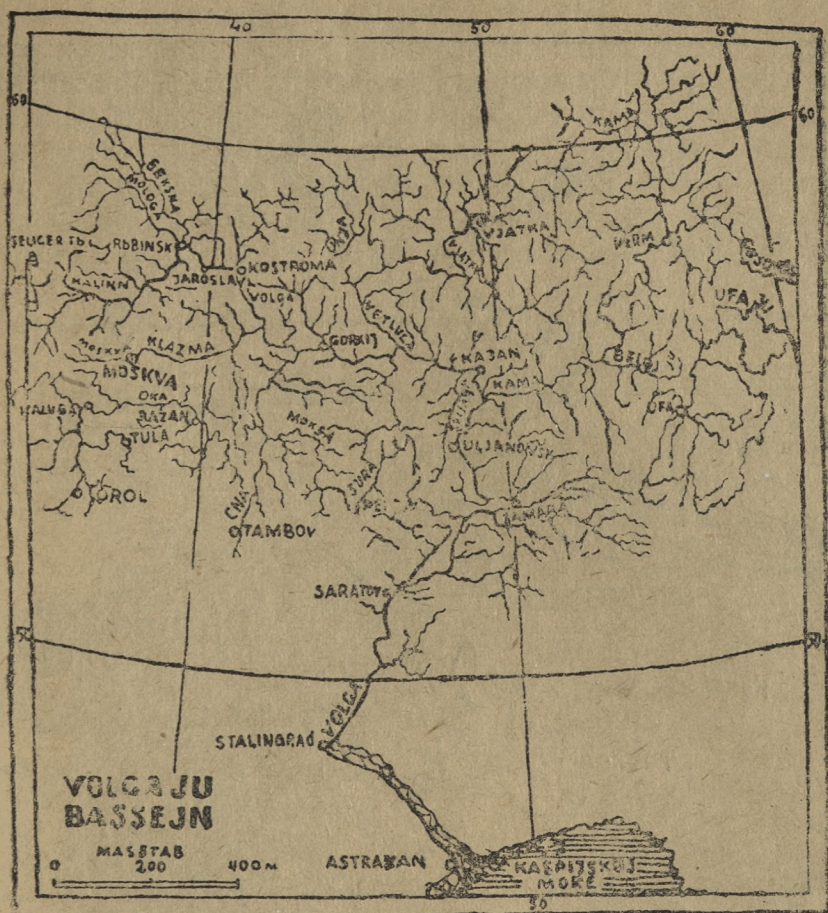
Medъsъ ѿzъd juъn Jevropaъn loъ Volga. Karta vълъn sijъs pasjъma чukъl mukъla џъd vizъn. Volga — medъsъ una vaa da medъsъ kuzъ ju Jevropaъn. Karta vълъs poзъ adъzъnъ. Volgaъ uшъnъ una gъrъs da posnъi jujas; tajъ — sълъn voz-jas. Medъ gъrъs vozjasъs Volgalъn — Oka da Kama.

Suvtnъ-kъ ju kыvtъdланъ ванъn, veшkdлadorъn loъ sълъn veшkdъ berъgъs, sujgaladorъn — sujga berъgъs. Sъ ponda Oka loъ Volgalъn veшkdъ voz, a Kama — sujga voz. Volga vozjasлъn emъs aslanъs vozjas. Okaъ uшъnъ Moskva, Kъaz-ma da s. v. Tajъ stavъ gъrъs da posnъi jujasъs Volgakъd eъe suшъnъ Volga ju sиstemaъn. Vizъdlъj, kueъm una voza Volga ju sиstemaъd (24-ъd џerpas).

Jujas boшtъnъ vasъ tъjasъs, ѱurjasъs, sълъs gъravnъ led-nikjasъs da klучjasъs.

Kлучjas artmъnъ so kыzi. Zerigjasъn da lъm sълigъn vaъs чukъrmъ tъjasъ, ѱurjasъ da jujasъ, a mъjkъ mъnda sijъ pъrъ mu pъekas. Kor vaъs mu pъekъn voas seeъm slъjъz, kodъ pъr sijъ oz vermъ piшkadъчъnъ, suam џoj slъjъz, seki sijъ mъdas vizuvtnъ mu pъekas sълadorlanъ, kodarlanъ palintъ taeъm slъjъs. Tajъ slъjъs-kъ kъnkъ petъ ortъs, suam ovragъn, seki i vaъs petъ mu verkъs vълъ da artmъdъ klуч.

Taшъn tъdalъ, jujasлъn vaъs — sълъdъs uшъm va. Tajъ vaъs kosinъ (susa vълъ) voъ morejasъs rujasъn da kъmъrjasъn. More juktalъ jujasъs, a jujas џetъnъ asъsъnъs vasъ morelъ.

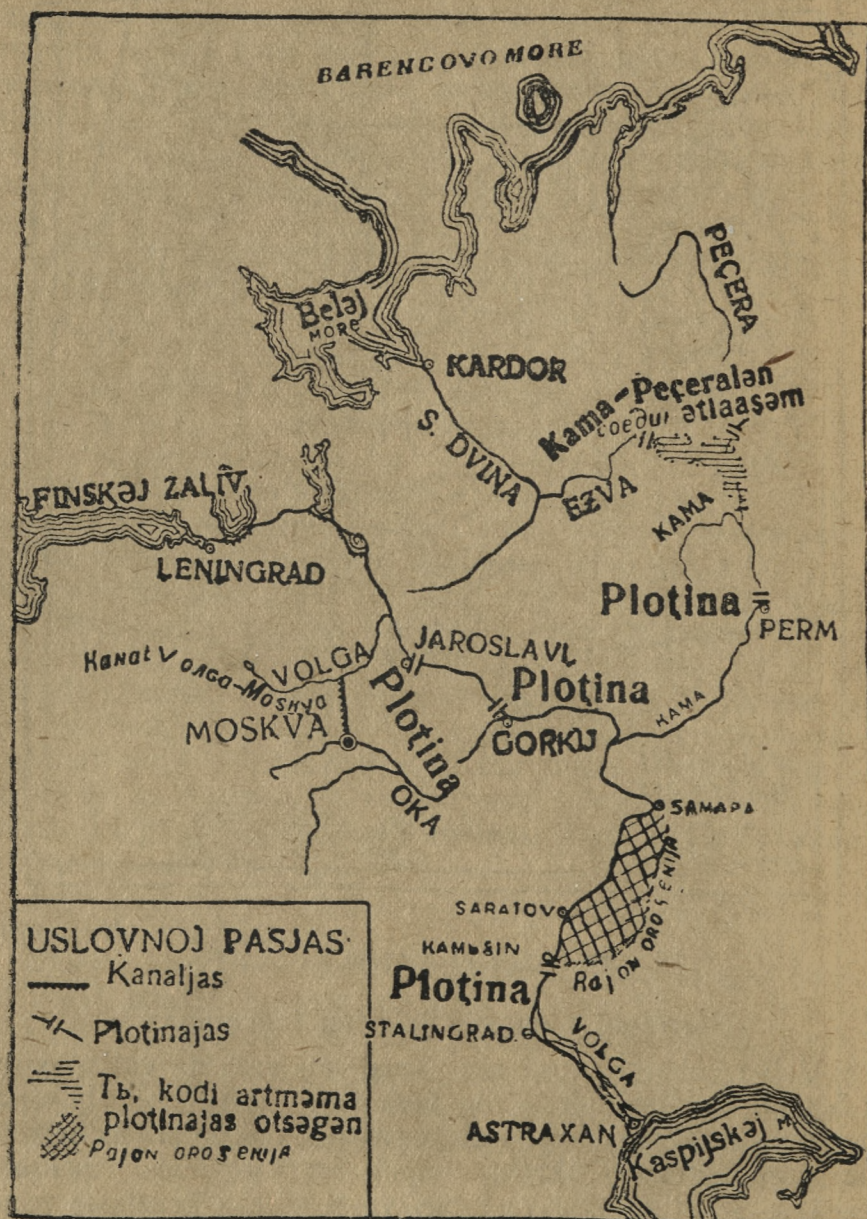

24 şerp. Volga ju bassejn da şistema.

Narodnəj ovməsn jujaslən tədçanlun.

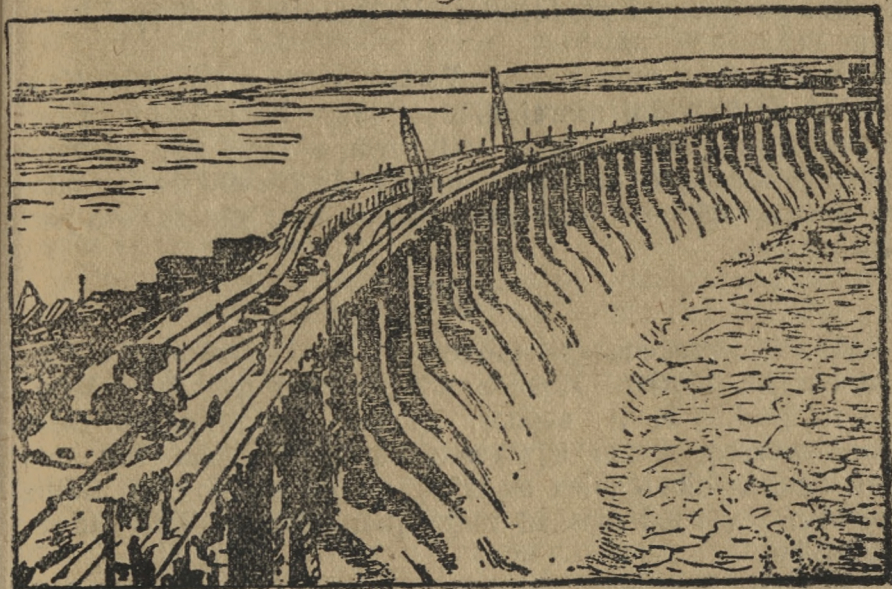
Volga çukərtə vasə zev ызьд mu verkəs vьлсь, pəstə 1,5 młn. kv. km vьлсь. Mu verkəsьs, kьtьs juьs çukərtə asьsьs vajassə, suşə sijə bassejnən. Volga ju bassejnyən olə pəstə kojməd jukənyəs mijan Səvet sojuzsə stav olьs pьekьs. Səvet sojuzsə va tujjas vьvti munьs gruzjasьs zьn-jьs munə Volga ju şistemaəd.

Volgalən da mijan Səvet sojuzsə mukəd jujaslən vozja-sьs matьnəs məda-mədsənnьs (viz. 25-əd şerpas). Tajə otsalə

25 šerp. Volgaes mūkēd jujaskēd atlaalēm da plotinajas da hidrostančijas strēitēm.

jujassə iskusstvennəj kanaljasən ətlaavn̄. Jujas v̄vti
gruzjas k̄skaləm suvtə dontəḡz̄k, kosti nuədəm tujjas
v̄vti k̄skaləm šerti. Mijan socialistiçeskəj ov̄məs̄n, kəni
gruz bergəd̄c̄əmd̄ paškalə v̄vti ədjə, va tujjas̄dlən təd̄c̄an-
lun̄s v̄vti ɛz̄d. S̄ ponda mijanl̄s Sojuzn̄m̄s v̄lnog
teçan socialistiçeskəj planə p̄rə stav ḡr̄s̄ jujassə orjav-
l̄təm va šistēmaə j̄təm. Volgaəs voj̄dər-n̄n j̄təma v̄li
Nevakəd. Nevaəs mijan j̄təma Beləj morekəd Belomorsko-

26 šerp. Dneproges plotina.

baltiçskəj kanalən. Məd p̄jatiletk̄ən̄ mi ətlaalam Kamaəs
Peçerakəd. Moskvaəs ɛz̄d juv̄v̄ portən v̄çəm moḡs̄, mi
kodjam-n̄n kanal, t̄jə kanal̄s Volga kat̄dl̄s̄ vajassə v̄s-
kədas Moskva juə. Taš̄ ətdor, v̄çšə̄n̄ planjas Volgaəs
šibirsa da Dałnəj-vostoksa zev ḡr̄s̄ jujaskəd: Ovkəd,
Jen̄išejkəd, Lenakəd, Amurkəd j̄təm kuza.

Jujaslən em i mād znaçenn̄. Plotinajasən p̄kəm vaš̄
jujaslən vermə bergəd̄l̄n̄ va turbinajas da šet̄n̄ dontəm
elektriçeskəj v̄n̄ (energija). Mi str̄it̄im-n̄n Volxovges
da Dneproges (gidroelektriçeskəj stancijajas). Əni mi

zavoditim straitnъ zev gъrъ plotinajas da elektriceskaj stan-
cijajas Volga vълn da Kama vълn. Tajә setas mijanlъ ne
tәlkә dontәm elektriceskaj vълn, no әteәe burmәdas jujassә
kъzi sudnәjasәn vetlan tujjas.

Mijan jujaslәn znaçennәs loә nәsta kos povoddaa oslašt-
jaslъ mujassә aslanъ vajasәn kiškalmъn (orosajtәmъn). Sәr-
azijasa sojuznәj respublikajasъn olъsjas vazъsaң-nin pәlzujt-
çblisnъ ta mogъs ju vajasnad.

Sәvetskaj pravitelstvo suis straitnъ Volga vълn, Камь-
sin verdъn, zev ьзд plotina da Volgalъs vajassә veškәdnъ
4 mln. ga kos, no plodorodnәj Volga pәlensa stepjas kәtә-
dәm vълә

Jujas setәnъ mijanlъ çeri. Torja-nin ozъrәs çerlәn Kaş-
pijskaj da Azovskaj morejasә uşъs jujas: Ural, Volga, Don.
Pravilnәja ovmeә nuәdigәn mi vermam una pәv sodtъnъ
mijan jujaslъs çeri ozъrlunsә. Partija da pravitelstvo nuәdә-
nъ merajas mijanlъs jujasnmәs çerlәn ozъr ugoddejasә pәr-
tәm mogъs.

Тъjas.

Абу içәt znaçennәs sudoxodstvoъn da çerikъjan ovme-
sъn i mijan tъjaslәn. Mijan Sojuz zev ozъr tъjasәn. Mukә-
dъs na pъekъs vълti ьздәs. Suam, Kaşpijskaj tъ. Sijәs
suәnъ moreәn, seeәm sijә ьзд. Setъs mi kъjam zev una
çeri. Seni-zә olәnъ tәlәn stadafas, mi najәs kъjam-zә. Sojuz
vojvълn zev ьзд plәsead zәnimajtәnъ Oңezskaj da Ladoz-
skaj tъjas.

Асывувъ Шивиръn em miras medъsa зивъd тъ — Bajkal.
Зистәs sъләn — kilometrәn зъnjәnъs unъk.

Тъjas ovlәnъ dub vaaәs da sola vaaәs. Sola vaa tъjasъs
mi perjam pәdәsjasas pукъsъs sov.

V. KLIMAT.

Povodda da klimat.

Mi olam pyr povodda vylə vizədəmən, sykəd ləddəşəmən. Mijan paškəmnym vezşə povodda vezşəmkəd eəe, kəzəđ da sonəđ vezşəmkəd; mi sajəđcam zerəş da s. v. Povodda tədmaləm (velədəm) munə meteorologičeskəj stancijajasyň; seni nuədəny bəđlunja (sutki pyəkyn qoləş) vizədəm povodda bərşə, stəç tədmaləny: temperatura da sənədləş ličkəim, təvjas da naləş vənsə, jenəzlyş kyməralun, zer-lym uşəm (artələny, una-ə).

Povodda tədmaləməni (velədəməni) pozə gəgərvony, myjla loə bəđ povodda-vezşəmi. Nauka vermə dazə vozvəv vištəvny povoddatə, povodda vezşəmjastə kymənkə lun vojđər, veşig kymənkə tələş vojđər—loə-ə zer libə kos povodda, kəzəđ ali sonəđ.

Povodda vezlaşəmyas bərşə una vo çəz vizədəməni, mi vermam na kostəş torjədnə seəəm vezlaşəmyas, kodjas voəş voə pyr ətkoda munəny, vermam sunə, kueəm temperatura mijan ovlə təlyň. gozəmyň, kueəm tələşjasə ovlə medşə una zer da s. v. Mədnogənkə sunə, tazi mi tədmalam mestəblyş klimateşə, a siyə loə povoddalən vogəgərşə vezlaşəm.

Narodnəj ovməşyn klimatełən znaçənnə.

Ovməşyn klimatełlən znaçənnəbš zev ызəđ. Bəđ bəđməg vermə ovny səmyň sylə ləşalan klimat uslovijəjasyň: sylə kolə sымnldatə sonəđ, va. Mujas vylə pozə kəzəny səmyň seəəm bəđməgjas, kodjasly ləşalə tajə mestəvəvsa klimateš. Kos povodda mukəd dərji koštə mijanlyş urozajnyməs, zerjə mesajtəny nanjas idraligən.

Povoddatə da klimateł tədəmyđ kolə ne təlkə vizmu ovməşyn, siyə kolə i sənəđti vetləmyň.

Сьнэдьн ем сьнэдти ветлан туйяс; сьнэд туйяс кузта сьрти став государствоjas пьекьн медвозза мьста воштə Сə-вetskəj Союз. Сьнэд туйяс житəнь Союзлєш centrсə став ьли okrainajaskəd da otsaləнь socialistm стрəитан узьл.

Тəвтə позə ispolзujтнь уз вьлə. Asvəлаən гулаjtə тəв more verkəs вьvtи, пəшкьд сьлєд штерьн. Тəв бергəдлə тəв мєлнїцаяслєш bordjas; Крьмьн, Чорнəj more берəг вьлєн, тəв вьнəн узалəнь-нїн мїжан бura ьзєд вьна електростан- cijajas.

Klimat vrednəj vlijannəjaskəd vermašəm.

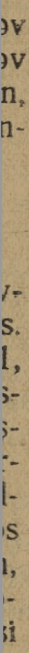
Сəвет Союзьн емəш oblastjas, кəни мукəd воjasas ов- лəнь zasuxajas (kos gozəмjas), кəни koшмьвлəнь urozajjas. Tazi Povolzjeьн 1921-əd voə da nəsta vojдəрзьк—1911, 1891 vojасə—zasuxajas ponda kreштана вьvtи jona єьгjalis- нь. Kapitaliштїцєskəj овмəс оз vermь planomernəja vermaš- нь prirodakəd, carskəj kapitaliштїцєskəj Roшsija siz-zə ez ver- мьв koшəшнь zasuxakəd Povolzjeьн. Сəмьн сəветskəj кад- ьн пəшкьда мəдис муннь prirodakəd vermašəm. Zasuxaəs zikəз verməм moгьш, pravїtelstvo suis,—mi tajə tədam-нїн, стрəитнь Volga вьлєн, Камьсин бердєн, plotїна da електро- stancija. Eлєктрїцєskəj вьн leptas va kos mujas вьлə; tazi loə puktəma pom zasuxa vrednəj vlijannəль. Пəшкьда suvtə- dəma узjas i сəветskəj Šər Aзїяьн kos mujas vəədəм mo- гьш. Voзза nog posnidїk kanavajas kodjəмəн posnidїk му- торjas кəтəдəм пьддї, əнї стрəитəма гьрьш соорuzєннəjas— plotїнаjas da каналjas, нїнəм цузтьтəм пустьнajasлє шєтəма va, najə пəрəнь xlopok vəдїтан mujасə.

Mukədləьн пəшкьда munəнь нурjas koштан da najəs viz- jasə da mujасə пəртан узjas. Stavьш tajə vezə klїmatсə: kos mestajasьн—ulїsmədə, a ulїs mestajasьн—kosmədə.

Klїmatlən sirotəьш zaviшїтəм. Klїmatїцєskəj pojasjas.

Mi tədam-нїн, кьзи муьд, sonди гəгəр кьєлалїг, оз əт- koda sonav vogəгəрša raznəj kadjasьн. Juн тəлєшьн sonди jugəрjas veшкьда uшəнь vojьв мушəрзьн вьлə, dekəвр тəлє- шьн—lunьв мушəрзьн вьлə. Сь ponda i vogəгəрša kadjasьш tajə мушəрзьнjasas əву ətkodəш; juньн—mїжан gozəм, lun-

ta
e-
li

-
-
-
-
E
-
S

10

kadjas šerti. Tajā—kьk umerennaj pojas mulēn. Vojvьv tropikšan vojьvvlanьn loā vojьv umerennaj pojas; lunvьv tropikšan lunьvvlanьn—lunvьv umerennaj pojas. Tajā pojasjasьs mupəнь zar pojas kьknanlador bokti tropikjassan polarnaj krugjasəz, kodjas loəнь vojьv da lunvьv sirota $66\frac{1}{2}^{\circ}$ vьlьn.

Vojьv da lunvьv oblastjasьn, mušar polarnaj krugjas da polusjas kostьn, loəнь kьk kəzьd, libə polarnaj, pojasjas—vojьv polarnaj pojas da lunvьv polarnaj pojas. Sondiьs tani nekor oz kajь vьlə gorizont veštas, sьlən ju-gərjasьs oz vermьнь jona sontьнь musə. Tani i gozəmnas temperaturaьs ulьn. Ševernaj Polarnaj more—vogəgər ji ulьn; lunvьv polussa materik, Antarktida, siz-zə pyr nekor sьvlytəm kьz ji ulьn. Polarnaj stranajasьn gozša təlyšjasə sondiьs mьjkədyra nekueəma oz sajavь gorizont sajas, pyr ətkoda jugdədə, vojьn i lunьn; sьpьddi təvša təlyšjasə son-diьs mьjkədyra nekueəma oz petavь, seki sulalə kuž po-larnaj voj; polarnaj krug vьlьn ovlə səmьn əti gozša sutki, kor sondiьs oz letčьv, da əti təvša sutki, kor sondiьs oz petav. Polusjas vьlьn vozьnjьs—lun, məd vozьnjьs—polar-naj voj.

Morskaj da kontinentalnəj klimat.

Klimat vьlə jona vlijajtə more. Vaəd da muəd oz ətko-da sonavнь sondi jugərjassan, oz ətkoda kəzavнь sonavləm vəras. Mi tədam, kueəma sotə ləa ju verəg vьlьn sondi ju-gərjas ulьn, a vaьs juas seki kazitčə kəzьdən; mədarə, rь-tyн, sondi letčəm vəryn, ləaəd ədjə kəzalə, a vaəd seki so-nyd-na. Sь ponda sьnədyьs okean veštyн gozəmnas kəzьd-zyk, a təvnas sonьdzyk, kosin (susa) sьnəd dorьs. Okean gəgərsa mestajasьn gozəmьs ьrkьdzyk, təlyьs sonьdzyk; ta-əəm klimatsə suəнь morskaj klimatən. Mədarə, materik sər mestajasьn, okeanšan ьlьn, gozəmьs zar, a təlyьs kəzьd; taəəm klimatsə sušə materikvьv klimatən, libə konti-nentalnəj¹⁾ klimatən.

Morskaj klimat torjalə kontinentalnəj klimatsьs siz-zə jo-na ulisalunən: matisa okeanьs voə una va ru, ušə una osa-

¹⁾ Kontinent kьvšan—mьj loə materik.

dok (zer). Kontinenta'nəj klimat morskəj klimat dinən—kos klimat.

SSSR sulalə ы́лн Atlantičeskəj okeanšan, Jevropa asьv-
vьv jukəпн, a siz-zə vojvьv da sər Azijaьн, a najəs oke-
anšanьs роeəma gərajəsən. Vojvьv Polarnəj morelən ьзд
jukəпнs ji ы́лн da oz vermь пeвzədnь klіmatсə SSSR-ы́s.
SSSR-lən klimat—kontinenta'nəj; mi tədam asььпнm təvša
vez morozjasньməs da gozša zar lunjasньməs. Mədarə, An-
glijaьн, kodі sulalə Jevropašan rьtvlaпн, di vьлн, mor-
skəj klimat: ы́лs, ы́kьd gozəм, da пeвьd, zera təv пeвьd
morozjasən.

More vizuvjas da klimat vьlə nalən vlijaпн.

Mi tədam-nin, unalaьн okeanьн vaьs munə gьrьs, jon
vizuvjasən. Ətkьmьпнs taəəm vizuvjas pьeьs munəпь ekva-
toršan, zar pojasьs umerennəj da kəzьd pojasjasə. Tajə—
sonьd vizuvjas; najə nuəпь sonьd va da sontəпь mati-
gəgərsa mujassə. Tazi, Atlantičeskəj okeanьн ekvatoršan pe-
tə sonьd vizuv **Golfstrem**, siə vesjə Amerika berəgjassən,
vomənalə Atlantičeskəj okean da munə Jevropa rьtvvьv da
vojvьv berəgjas pələn. Golfstremšan Rьtvvьv Jevropalən
klіmatьs jona sonьdzьk, Vojvьv Amerika asьvvьv jukənlən
šerti, kьti munə kəzьd vizuv (28-əd šerpas).

Kəzьd vizuvjas munəпь kəzьd polarnəj morejasьs,
najə nuəпь kəzьd va. Askədnьs eəe polarnəj stranajasьs ы́lə
lunvьvlaп najə eəкьda pьrtləпь zev gьrьs ji gььvajas—pla-
vajtьs ji gərajəs.

Klіmatlən mesta sudtaьs zavišitəm.

Kьmьп vьлпзьk mestaьs okean urovenšan, sьmьп kə-
zьdzьk sьлən klіmatьs. Zuzьd gərajəs vьлн dazə zar pojasьп
kujlə nətčьd sьvltəм ы́м. Afganistankəd da Kitajkəd Sə-
vetskəj sojuzsə granica vьлн, Tadziskəj səvetskəj respub-
likaьн, em gərajasa strana—**Pamir**. Eəekəs vьvtas mestaьs-
lən sudtaьs—4000 m. gəgər more urovenšan, a vьvtasas
kьpədcəпь zuzьd gərajəs. Pamir loə SSSR lunvьлн, vojvьv
sirota 30° vьлн, no təvjasьs Pamirьп zev kəzьdəš, vojvь-
лн kodəš: morozjas kajləпь 50°-əz. Jona sotəпь gozša son-
di jugərjas, no soč gəravьv sьnədnьs sonđi jugərjasən son-

28-ად შერპას. ატლანტეზსკჲე ოკეანე ვოივბუ ჰჲეიჲნ მორე ვიზუვჲას.

თჲმ მუ ვერკჲსლჲს სონჲდსჲ ომჲლა კუტჲ-და, მუ ვერკჲსლჲს ად-
 ჲჲ ვჲრ კჲზალჲ, კჲზალჲ ეჲე ი მუ ბერდსა სჲნჲდჲს; სჲპონდა
 გოჲშა ვოივჲასჲ ტემპერატურაჲს ტანი უჲჲ 0°-ჲს ულჲ.

კლიმატ ვლჲ გორნჲე ჲრევეტჲასლჲნ ვლიჯაჲთჲმ.

ჲიზჲდ გორნჲე ჲრევეტჲას ჲონა ვლიჯაჲთჲნ კლიმატ ვლჲ. ჲი-
 ჲჲდ ჲტენჲნ კჲრჲდჲჲნ გჲრჲჲს და კჲკნანლადორ ბოკჲასა გჲ-
 რაჲასჲჲს ლოჲნ რაზნჲე კლიმატა ოვლჲჲჲს.

ჲრევეტჲს-კჲ კჲსჲჲ მორე ბერჲგ პჲლჲნ, სიჲ კუტჲ ვასჲ (ვლ-
 გასჲ), კოდჲს ტჲლჲს ვაჲჲ მორეჲს. ჲერჲას ოვლჲნ სჲმჲნ მო-
 რელადორსა გჲრა ოივჲასა, ა გჲრა მადარბოკლჲჲს კლიმატჲს ტჲდ-
 Ქმჲნ კოსჲჲკ. ტაჲი, მიჲან კავკაზჲნ ლოჲ მედჲა ულჲს, მედჲა

zera oblasts Səvetskəj Sojuzlən; sijə loə Kavkaz rətvvəv jukəpn, Čornəj more berəg pələn. Čornəj moreşan pəltş rətv təvjas vajəpn tatčə una va (kymərjas), gərajasş kūtəpn sijəs, sijə seşşə kişşə gərş zerjasən Kavkaz rətvvəv jukəpn. A Kavkaz ašvvv jukənas—kos klīmat, seni zerjasş ovləpn 10-12 pəv eəzəb rətvvybas dorş.

Rətvvvyşan ašvvvylan nuzədčəm gornəj xrebetjas vəčəpn raznəj klīmatjas aslanş çojjas pələn—vojvəv da lunvəv çojjaspn. Gərajasşanş vojvəvylan klīmatş kəzəzəb, lunvəvylanş dorşş, lunvbas gərajasş oz leznə pəpn kəzəd vojtəvjasş-da. Čornəj morepn vojvvyşanş çurgədčə Krjmskəj kəz. Kəz lunvəv berəg pələnş munəpn nəzizəb Krjmskəj gərajas. Lunvəvylanş naşan em veknidik, kympn kə kilomert pašta, mu polosə; suşə sijə „Krjmn lunvəv berəgən“. Tani sonəb klīmat. Dekabr təlşpn sulalə sonəb povodda, soča ovləpn nəgərş morozjas, lym oz ovlə, una pujas vez korjaəş.

Krjmn lunvəv berəg vəpn, vozza carskəj dvorecjaspn—sanatorijjas, seni lečitčəpn vişş robočəijas da kreştana. A 20-30 km sajpn vojvəvylan—gərajas mədar vokas—kəzəd təv, gərş morozjasən, lymjasən, purgajasən.

Osadokjaslən muşar vəpn uşəm.

Muşar raznəj jukənjaspn oz ətmənda uşnə osadokjas. Medşa una osadokjas uşəpn tropičeskəj pojaspn; tani—temperaturaş vəpn, əzəb isparenəpn da una zerjas. Mukədlaas tropičeskəj pojaspn zerjas ovləpn vogəgər; mukədlaas zera kadş vezşlə kos kadən; tani, sizkə, ovlə vogəgərş kadjaslən vezlaşəm, no temperaturaş tani vogəgər vəpn.

Umerəpnəj pojasjaspn una osadokjas uşəpn dijas vəpn da materik berəgjaspn. Materikjas pəkəs, moreşan vəpn, osadokjas uşəpn eə.

Kəzəb pojasjaspn, temperaturaş uləpn-da, isparenəpn eə, eə i osadokş.

Muşar vəpn, ətkympn mestajaspn, eməş kos oblastjas, zerjasəpn seni ovləpn zev soča. Una vojasən oz uşəpn ni ətə zer vojt. Təčəm mestajasş suşəpn pustənajasən.

Pustənaşpn pər sez, kymərtəm jenez, jona sotə sondi, lunpn zar, a sondi lečəm vərpn muş ədjə kəzalə, vojjasş kəzədəş, veşigtə moroznəjəş.

VI. MUŞINA—BÛDMÛGA OBLAŞTJAS MUŞARLÛN.

Мы́й сажьн муşина да бьдмьга
појасјаслєн артмєм.

Муşин артмємьд клімат сажьн. Разнєј тємпература дьрји муşинмьн разнєја сїсмєнь бьдмьг коласјас. Разнєј мьда осадокјас сїз-зє вєзєнь муşинтє. Разнєј климатјасьн артмє разнєј муşин.

Кліматкєд јитчє і вьдмьгјаслєн олємьс.

Кєјдьсјаслєн чүзєм, бьдмьгјаслєн бьдмєм да вєрдчєм вєрмєнь лонь сємьн нєлє лєşалєн тємпература дьрји: мукєд бьдмьгјась колє уна соньд, мукєдьс вєлєлємєш овьн ульн тємпература дьрји. Аву ічєт значєнчєсь бьдмьгјас олємьн і вєлєн. Ватєг оз вєрмь лонь олєм. Нє мукєд бьдмьгјасьс вєрмєнь овьн сємьн вєсєд мєстєјасьн, нурјасьн, а мукєд условїјєјасьн нєјє коşмєнь; мукєд бьдмьгјасьс олєнь кос пүстьнєјасьн.

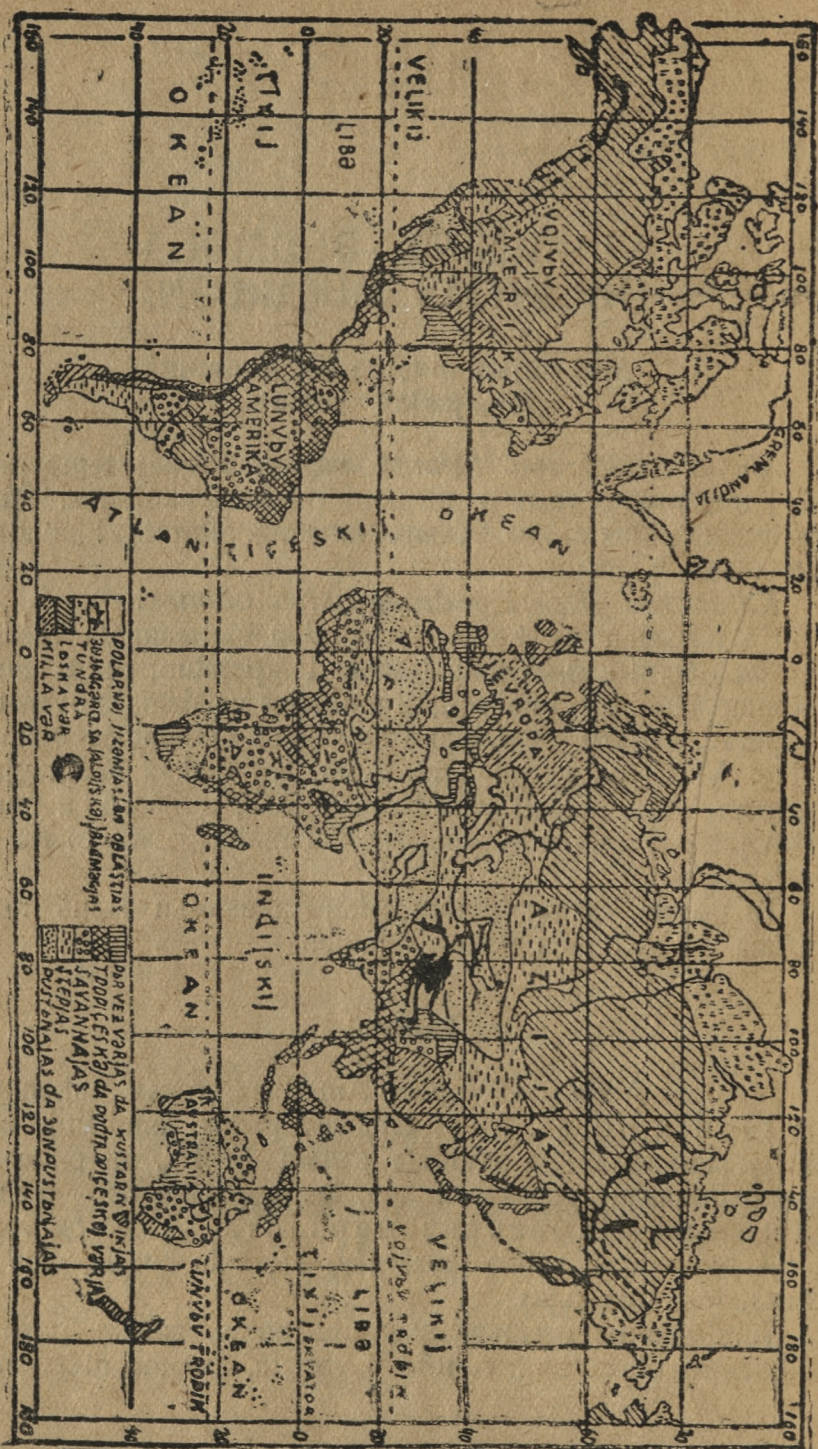
Та нєгєн, разнєј климатїчєскєј појасјасьн лєєнь разнєј муşина да бьдмьга појасјас мүлєн.

Tundra.

Јєвропа, Азїја да Војвьн Америка војвьн јукєнјасьн лєє тundra појас. Мүьс тєні зєв рьдєз кьнмєма, зєнїдїк гозємвьдєн сїјє сьвьвлє сємьн 1—1½ м. рьдєз, а тєш рьдьнзьксє мүьс вєк кьн, тєв і гозєм; тєјє—нємє-вєјјє кьн му (вєчнєј мєрзлєтє). Вєсь оз вєрмь рынь кьн мұас, сүлєлє вєркєсєс, артмєдє нурјєс, нєјт гү-гєнјєс, поснїдїк тьјєс.

Tundraьн оз вєрмьнь бьдмьнь рұјєс, сємьн поснїдїк бьдмьгјас олєнь тєні; tundraьд вєртєм, єзşєма нєјєјєсєн да

30 serpas. Miravej bdmaga karta.

Ļisajņikjasēn. Ļisajņikjas pĕkĕs ēti sort, ĵala—zev bur kārĕm tundraĕn olĕs voĵvĕv kārĕlĕ. Emāš tundraĕn i ētkĕmĕn zoriā vĕdmāgĵas: kupalņiā, lāz tēriā turun; una puv, turipuv, mĕrpon. Taš ētdor, tundraĕn vĕdmānĕ mu vĕvtiĕs kĕsšĕs ņĕzĕd kustarnikjasēn polarnēj kĕz da vad.

Gozēmĕn tundra ņurĵas da tĕjas vĕlĕn pozdĕšēnĕ zev una pētĵas: utĵas, zozēgĵas, ĵušĵas. Tēv kezlē nājē levēnĕ tatĕš lunvĕvĵan. Sēmĕn ētkĕmĕn levēāĵas tēvĵēnĕ tani: ĵēzĕd, Ļm rēma, polarnēj vājdēg, polarnēj šuz. Na vērša kĕjšē miā kua polarnēj ruš—pešec. Polarnēj more vēgēĵas vĕlĕn tapikašē medša ȕzĕd pēmāšĕs voĵvĕvlēn—polarnēj ĵēzĕd os. Ĵalaa inĵasĕn ĵiršēnĕ voĵvĕv kārĵas; paņĕdāslēnĕ

31 šerp. Tundra.

tani i vēla vĕlĕn olĕs (dĕkēj) kārĵas; no kĕzvĕnsē nājēs vĕzēnĕ tundrasa olĕšĵasĕs.

Kārĕvĕzēmĵan zņācēnĕĵs tundrasa olĕšĵasĕ vĕvti ȕzĕd. Kār kuĵasēn nājē vēvtĕnĕ asšĕnĕs olaninĵasē, kār kuĵasĕs vūrēnĕ kēmĵot-pāšĕmĕsē. Kār ĵaj—nalēn šoĵan. Kārēs nājē dodĕdalēnĕ,—tundraĕn tēv i gozēm vētlēnĕ dodĕĕn.

Lunvĕv grāņiāš tundralēn munē polarnēj krug dinti, no siĵē oz vĕdĵaĕn ētĵlaāš šĕkēd: Ĵevropaĕn, suam, Skandĕ-

navskəj da Kolškəj dijas vьлн, tundra petə polarnəj krug-
šьs vozəzьk vojvьvляn; mədarə, Azijaн da Vojvьv Ameri-
kaн siя munə polarnəj krugšanьs ьлн lunvьvлянн.

Vaz carskəj Roššijaн tundra vəli seeəm mestaн, kən
ovlisнь eea ьda vərə koləm jəzjas. Kupecjas da carskəj
činovnikjas eksploatirujtlisнь da rəzəritlisнь najəs, juktəd-
lisнь vinaн da vьdšamanog pərjədlisнь. Tajə jəzjasьs ədva
pətkədcьlisнь kər vizəmən, kьjšəmən da čerikьjəmən. SSSR-
н tundra ovmədcis vьl oləmən. Mestavьvsa oləšjas, səvet
vlašt otsəgən, kər vizan kolhozjas ləšədəmən, pondisнь
voədcьнь zazitočnəjjasə. Gьrьš kolhoznəj kər stadajas

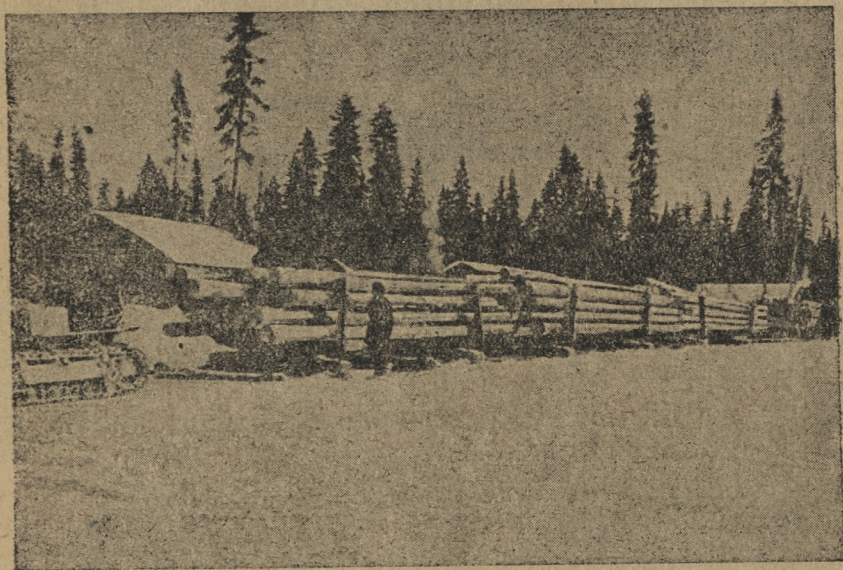
32 šerp. Tundrasa oləšjas. Dodđaləm kərjas.

šetasnь cennəj prəduktjas Səvetskəj Sojuzь: tundraš pet-
kədcə kər jaj, kujasьs munəнь dona zamsa vəčəm vьl.
Kolškəj poluostrovsa tundrajasьн razvedkajas nuədəmən sə-
vetskəj učonəjjas adzisнь mupьsa gьrьš oзыrlunjas; ən
kьptisнь seni rudnikjas, zavodjas, vьdmis vьl, sociališticeskəj
kar — Xivnogorsk, oləšjasьs seni ьddьšəнь das šursjasən;
səvetskəj učonəjjas dokazitisнь, mьj stav tundra paštəš
Polarnəj more verəgjasəz rəzə nuədnь vizmu ovməs. Torja-
nн bura vьdməнь tanі gradvьv puktasjas, da značənnəšs

nalēn tundrasa olšjas šojanēn lōē zey ызд. Tundravv-
ovmēs paškalēmkēd ētēē kēptē i kultura uroven tundrasa
olšjaslēn. Tundraēn voššalēn skolajas, kooperatīvjas, voļni-
cajas, veterinarnēj punktjas da s. v.

Vēra intas.

Jevropaēn, Azijaēn da Vojvv Amerikaēn tundraēn lun-
vvlaēn grrš prostranstvojas ezēn vērjas. Tani nekor
sylvētēm kēn mūd panēdašlē sēmēn vojvvēn da i sijē
jona pēdēn-da, oz mesajt vēdmēnē pujašlē.

33 šerp. Vojvv kraļēn traktorēn vēr kēskalēm.

Vēra intasēn (polosaēn) klīmatēs sonēdzēk; tani—pod-
zolistēj mušin. Vēlssa vēsnīdīk slējēs mušinēslēn pēmēd
rēma, senī em nēuna peregrnoj; sē ulēn kuļlē pēz šama
rudovat veseestvo, pējim kod, da sušē podzolēn. Vāēs
jizē mušinas da nuē setēš stav sēvdēššan veseestvojassē—
sovjās, kodjas kolēn vēdmēgjašlē šojan vēlē. Sē ponda
podzolistēj mušinjasēd avu burēš, nājē šētēn ызд urozaj
sēmēn vura vēnšēdēmēn.

Vēra polosa vojvv jukēnēn vēdmē lēska vēr, sušē taj-
gaēn. Tajgaēn olēn una vērsa zverjas—osjas, kēinjas.

ručas, jərajas; pujas vʌvti ʧetʧalə ur, panʌdaslə dona kua
niz da una mukəd posni da gʏrs zverjas; zver kʏjəm —
glavnəj prəmys tajgasa kʏzvʌn olʃjaslən.

Lʃska vərjasʃ lunvʌvlanʌn, sonʌdzʏk klɪmatʌn, vʌdmənʃ
sora vərjas, tani lʃska pujaskəd eə vʌdmənʃ korja
pujas.

Jesə lunvʌvlanʃʏk vʌdmənʃ paʃkʏd korja pərədajasa
korja vərjas (dub, lipa da mukəd).

Vərjasʌd — zev kolantor, tani nuədsə ʏzd vər ovməs.
Vojvʌv Amerikaʌn da Rʏtvʌvʌv Jevropaʌn, kapitalistʃeskəj
ovməs uslovijəjasʌn, vərjassə unalaʌn zikəz-nin vʏrədəma.
Səvetskəj Sojuz vərnad ozʏrʏk stav mukəd stranaʃʃs, siʃə
paʃkʏda nuədə vər ovməs, no plan ʃerti nuədən socialistʃ-
eskəj ovməsʌn oz vermʃ lonʃ vərjas vʏrədəmyd: vər pərə-
dəmʃ tani munə plan ʃerti, uʧastokjasən, da pərədəm vər
mestaas vʌdmə vʌl vər. Vəra intasʌn jona paʃkalis i vizmu
ovməs.

Step.

Vərjasʃ lunvʌvlanʌn kujlə *ʃtepjasa polosa* (intas).
Tani klɪmatʃs sonʌdzʏk-nin: zəpʌdzʏk da nəvʌdzʏk təv,
kuzʏk da zarʏk gozəm. Muʃinas ədjəʏk siʃmənʃ vʌdməg
kolasjas, ʧukərmə unʏk peregnəj, vʌls sləjʃs muʃinʃslən
ʃəd rəma; taeəm muʃinʃs suʃə ʃəd muən (ʧernozom).
Sonʌd klɪmatʌn vʌd jonʏka koʃmə (isparajtʧə); muʃinʃs
tani kosʏk, vərə intasʌn dorʃ; vʌls setʃs oz mʃskav mu-
sinʃs vʌdməgjasʃ kolən stav sovjassə, sʃ ponda ʃədmua
muʃinʃd jona plodorodnəj.

Tulʃsʌn ʃtep vevtʃʃə vez turun ezən, gozəm pomas
turunʃs koʃmə sonʌd ulʌn da rudədə. Pujas oz tʌdavnʃ
ʃtepʌn, səmʌn jujas pələn da ovragjasʌn kənʃurə zevʃəʃən
korja pujasa nəgʏrʃ vərdirjas.

 Kos ʃtepjas, kəni uʃə vʌvti eə osadok, vʌdməgjasən
gələʃʏk: vez turunjas pʏddi tani soʧinik kustjasən vʌdmə
rud polʌn; da i muʃinʃs tani gəlʏk peregnəjən, siʃə abu
ʃəd, a *kastanəvəj* rəma lɪbə *burəj* rəma. Koslaʃs tajə mu-
ʃinjasʃs oməla-na ispolzujtʃənʃ vizmu vədītəm vʌlə; urozaj-
jas tatʃs poʒə voʃtnʃ səmʌn iskusstvennəja muʃinʃsə kətə-
dəmən (orosenqən).

Štepijasn olēn̄ una posn̄id̄ik gr̄ezun p̄em̄asjas — sušlik-
jas, surokjas da muk̄ed, p̄atk̄edc̄ēn̄ n̄aj̄e turun vuzjasēn da
turun k̄ajd̄esjasēn; gagjas — mu ešk̄ed̄s̄jas, vredit̄eljas: sa-
raņča, kovylka.

Jevropaēn da Vojv̄v̄v Amerikaēn štepijass̄e k̄yzv̄ns̄e
ḡer̄ema da l̄eš̄ed̄ema sobdi mujas; Azijaēn, gr̄yb̄s prostran-
stvojas v̄yb̄n-na kol̄emās̄ pluḡēn v̄er̄z̄ed̄l̄t̄em štepijas. Una
štepijas em̄as Lunv̄v̄v Amerika lunv̄v̄v juk̄ēn̄n, kodjas kuj-
l̄ēn̄ umerenn̄aj pojasēn. SSSR-sa štepn̄aj polosaēn l̄eš̄ed̄ema
sovxozjas — miras med̄ša gr̄yb̄s n̄an fabrikajas.

34 šerp. N̄an̄ elevators̄ b̄z̄ed̄ sovxoz̄ēn.

Kašpijsk̄aj da Arajsk̄aj morejas dor̄n sulal̄b̄s Kazaksk̄aj
s̄avetsk̄aj respublikasa štepijas v̄er̄ja kad̄ez ispolzuj̄t̄ēl̄isn̄
s̄ēm̄n sk̄ot viz̄em v̄l̄ē. Kazakjas ez zap̄t̄v̄l̄ēn̄ t̄ēv̄ša k̄er̄m̄
aslan̄s̄ stadajasl̄b̄, stadajasl̄s̄ voḡēḡer̄ jir̄s̄l̄isn̄ štepn̄;
k̄ēz̄ed̄ t̄ēla zer̄jasl̄s̄ štepn̄s̄ ešk̄ēda vev̄t̄ēl̄ēvl̄is̄ j̄i kork̄ēn
da ņek̄m̄n lun̄ēn egl̄a kuv̄l̄ēvl̄i z̄ev una sk̄ot. Ēni Kazak-
stan̄ēn l̄eš̄ed̄ema masinaiasēn b̄ekan stancijajas, zap̄t̄ēn̄
turun, v̄ed̄it̄ēn̄ bur p̄er̄ēdaa sk̄ot; l̄eš̄ed̄ema sovxozjas; šteps̄e
ḡer̄ema, sen̄i k̄ēz̄ēn̄ n̄an̄jas, v̄ed̄it̄ēn̄ s̄ēēem b̄ēdm̄ēgjas.

кытс вѣсѣнь каучук (резина вѣсѣм вѣлѣ), да мукѣд донѣ
технічѣскѣ вѣдмѣгѣяс. Казакстанѣн адзѣма ыргѣн руда
зѣв гытс кужланінѣяс; заводітѣма стрѣйтнѣ ыргѣн кіштан
заводѣяс.

Подтropicескѣ овлѣшт.

Тropicкѣяс дінѣн кужлѣс umerennѣй поѣясѣяс јукѣнѣн оз
овлѣ кѣзѣд тѣлѣд. Тѣні олѣнѣ *vogagor vez* вѣдмѣгѣяс, пу-
јѣяс тѣв кѣзлѣ оз гылѣднѣ асѣнѣнѣс вѣз корѣяснѣсѣ.

35 шѣрп. Ѣѣнѣй plantacija Кавказѣн, Батум верѣн.

Подтropicескѣ овлѣшт лоѣ Јевropa лунѣнѣн полуостровѣяс
вѣлѣн, Крѣм лунѣнѣн верѣг вѣлѣн, Кавказѣн, Азіѣя асѣн-лун-
нѣн јукѣнѣн, Војѣнѣн Америка лунѣнѣн јукѣнѣн.

Подтropicескѣ овлѣштѣяснѣн клімѣтѣс лѣсалѣ садѣяс вѣді-
тѣмлѣ (sadovodstvo). Тѣні зѣв вѣра вѣдмѣнѣн vinograd,
фруктѣяс: апѣлшінѣяс, лімонѣяс, першікѣяс, медѣвр sort јѣвлѣк-
јѣяс да grusajas.

Pustы́najas.

Medša kos oblaštjasъn, kәni zerjas ovlәnъ zev soça, artmәnъ pustы́najas. Sьnәd tani kos, jenez sez, sondi jona sонтә, lunъn vьvti zar (C. 60°-әз). No vojъn muъs jona kәzalә, koršurә vešig kьnmьvlә. Tәәm sonьd da kәздә vezlašәmšьs izjas drәbalәnъ da pәrәnъ posņi lьәә. Tәv novlә najәs da puktә čurkjasәn (mьlkjasәn) — loәnъ varxanjas.

Pustы́nаәd vьdmәgjasәn zev gәl; sočinika panьdašlәnъ pьdә pьrьs vuzjasa ңegьrьs kustjas, korjas pьddi na vьlъn vьdmәnъ još čutkašanjas. Tajә čutkašьs vьdmәgjassә šojә verьlud — pustы́nasa pemәs; verьlud una lun pomša vermә

36 šerp. Pustы́nа. Lьә varxan.

ovnъ jutәg-sojtәg, sь ponda pustы́najasәdәd vetlәnъ verьludjas vьlъn. Pustы́nаәn-kә em kәnkә kluč, lивә pustы́na vomәnъs-kә vizuvtә ju, seni va verdas artmә oazis. Tani loәnъ vьdmәgjas, tatčә-zә mort vәčә aslьs olanin da mujas. Medьzәd da medzar pustы́nаәs mu vьlъn—Saxara, Vojvьv Afrikaәn. Pustы́najas-zә voštәnъ Azijaәn Aravija poluostrov da Avstraliјаәn pьkәssa oblaštjassә. Zev ьзд, no klіmat šertіys kәздзьk, pustы́na kujlә Šәr Azijaәn umerenәj pojasъn; tajә—Gobi lивә Samo. Sәvetskәj sojuзъn gьrьs

pustynajas kujlən Sərazijasa jukəpən, Aralskəj more dorən: tajə—Kara-kum da Kəzil-kum. Səvetskəj vlaš tani nuədis gərbə uzjas pustynajassə iskusstvennəja kətədəm mogəs; əni pustynasə mɨjkəmənda pərtəma-ŋin xlopok vəditan mujasə. Tajə pustynajasas adzəma şera kujlaninjas, strəitəma şernəj zavod, ləşədəma avtomobilən vetləm, kəni vajdər voşlav-lisnə səmən verəjud karavanjas.

Tropiceskəj oblaştjas.

Tropiceskəj pojasən muşinəs gərd rəma, gərd mu. Seni peregnojs eə, no em una sovjas, səpənda gərd muə jona plodorodnəj.

37 şerp. Tropiceskəj vər.

Ekvator gəgərən, kəni vogəgər ovlənə gərbə zerjas. Bədmə tropiceskəj vər: pər vez korja pujas (raznəj pal-majas da mukəd). Bədmənə najə zev zuzəda; pujas gəgərbə

gartčənʲ ljanajas. Pujas vʲlas olənʲ əvlezanajas; tani lebalə-
nʲ gərda-viza tʲvʲbordja miča pəpugajjas.

Mukəd mestajasas tropičeskəj pojasʲn, kəni vogəgərša
zera kadʲs vezʲylə kos kadən, kujlənʲ tropičeskəj štep-
jas—savannajas. Kuz, mort sudta, turun ezə savannaəs,
ətkən-ətkən libə nəgʲrʲš čukərjasən vʲdmənʲ tani pujas.
Vogəgərša kos kadə turunʲs košmə, pujaslən gʲlalənʲ kor-
jas, ətkʲmʲn pəməsjas uzənʲ (spjačka).

Savannajasʲn torja una turunʲsojʲš pəməsjasʲd: tani jir-
šənʲ stadajasən antilopajas, vʲčjas, vʲza zəbrajas; tani kuz
koka, kuz goʲaa ziraf suzədə šojansə pujas vʲlʲš. Pustʲna
da savanna granicajas vʲlʲn olə medša ʲzʲd lebač—straus,
da medša ʲzʲd xisenik-zver—lev; tani-zə savannajas da
vərjas dorʲn olə i slən.

Tropičeskəj stranajasʲn, plantacijajas vʲlʲn, vədītənʲ una
kolan prəduktjas: kofe, kakao, čaj, xinnəj pujas. Setʲš-zə
vajənʲ i kaučuk, raznəj rezinəvəj predmetjas vəčəm vʲlə;
perjənʲ sijəs kaučukonosnəj (kaučuk setʲš) pujasʲš.

VII. MUŠARVŪVSA OLBŠJAS.

Olš da eakdun.

Pemasjaslən oləmys zonnas priroda uslovijəjas sajən, a mortd prirodasə boštə as kipodulas, veškədlə sijən. Mort kužə vəčənz uzalan ərudijəjas, kužə tədmavn̄ prirodaŋsləz zakonjassə, sypnda i vermə sijə prirodasə. Priroda vezəm-kəd, asšs ovməs nuədan usə paškədəmkəd ətəə, vezšə i ačs mortš, vozš-vozə kəptə sələn kultura urovenš.

Tacəam kužəm-verməmjə vəsnaš mortd ovmədčis stav mušar paštə. Olə sijə i zar stranajəš, i umerennəj stranajəš, i kəzd polarnəj stranajəš. Oz poz sun̄, m̄j son̄d stranajəš priroda p̄r šetə mortl̄ unz̄k, kəzd stranajəš šerti. Vozš-vozə ovməs paškədəmən da tēxnika kəpədəmən mort p̄r ətarə jonz̄ka da jonz̄ka ispolzujtə prirodatə, voštalə v̄l oz̄rlunjas, čajtan-da, medša-ŋin lok prirodnəj uslovijəjas. Suam, Kolškəj poluoostrov v̄lən car d̄rji carskəj pravitelstvoən uvt̄rtəm loparjas kəzd prirodnəj uslovijəjas ədva perj̄lisn̄ k̄nəmpətn̄sə prəməslajtə-mən, čeri k̄jəmən da kər vizəmən. Səvetskəj uçonəjjas tajə poluoostrovv̄vsa gərajəsas adzisn̄ zev ḡr̄š plastjasən kujl̄š mineral—apatit, kod̄š artmə v̄vti bur fosfornəj muv̄nšədan. Apatit perjan inas səvetskəj vlaš̄ suvtəd̄is sociališticeskəj kar—Xibinogorsk; nuədəma v̄li torja muuzalan nogjas da əni tani kəzənz ŋanjas, vəd̄itənz gradv̄v puktasjas. Kəptə loparjaslən ovməs da kultura, B̄ttəkə eskə i surovəj, kəzd kraj, a məd̄is k̄sk̄n̄ as dinas una v̄l olšjasəs.

Tazi mi ovmədčam p̄r v̄lš-v̄l t̄rritorijajəš. Boštam jēsə primer. Polarnəj more v̄vsa Novošibirskəj dijas v̄l̄n, Vrangel di v̄l̄n da Ševərnəj zeml̄a v̄l̄n carskəj kadə nekueəm olš ez v̄vl̄: najə v̄lin̄ olštəm dijas. Vojv̄v oblastjas̄n ovməs paškədəm moḡš səvetskəj vlaš̄tən

planomernaj uz, sǎvetskaj iřledovateljaslǎn da medvozza ov-
mǎdčǎsjaslǎn geroizmǎs vǎčisnǎ tajǎ dijassǎ mort olan dija-
sǎsn. Polarnǎj more dijas vǎlǎ ov-mǎdčǎmǎd řetǎ ǎzǎd pǎl-
za mijǎn stranǎlǎ i stav mirǎslǎ. Ėni seni munǎ polarnǎj
stranajaslǎs klǐmatǎs tǎdmǎlǎm (velǎdǎm), kodi (klǐmatǎs)
ona vlijajtǎ eǎkǎda olǎř jǎza umerennǎj sirotajasn povod-
ǎ vǎzlařǎm vǎlǎ.

Tajǎ dijas vǎlas lǎřǎdǎma stancijajas, najǎ radio pyr ju-
rtǎnǎ jijas sulǎlǎm-munǎm jǎlǎs, a sizkǎ, i vojvǎv morskǎj
ujjas jǎlǎs. Dijasǎs ozǎrǎř dona kua zverjasǎn da morskǎj
zverjasǎn, na vǎřǎ kǎřǎnǎ medvozza ov-mǎdčǎsjas.

Muřar vǎlǎn ǎnǎz jǎztǎm gǎrǎř oblastjasǎn loǎnǎ Antar-
tǎdǎn da Grenlandija sǎr jukǎnǎn zǎv gǎrǎř lednikjasa ji
ustǎnǎjas.

Stav plǎseadǎs muřar kosinlǎn loǎ 149 mlǎ. kv. km., a
ǎz olanina kosinǎs loǎ 134 mlǎ. kv. km.

Muřarvǎvsa olǎřjas řvet jukǎnǎs řerti jukřǎnǎ tǎzi:

Azija	— 1100	mlǎ. mort	41,5	mlǎ. kv. km.	vǎlǎn
Jevropa	— 500	" "	9,2	" "	"
Amerika	— 200	" "	37,6	" "	"
Afrika	— 150	" "	29,2	" "	"
Avstralija da Velikǎj ocean vǎvsa dijas	— 10	" "	7,6	" "	"

Tajǎ tablicařǎs tǎdalǎ,—medřa una jǎzǎs olǎ Azijaǎn da
evropaǎn. Tajǎ loi řǎponda, mǎj Azijaǎn, bur prirodnǎj
slovijajasa oblastjasǎn, zǎv vǎzřǎ kadjasǎn-nin kǎptisnǎ
řǎtǎm-pařkalǎm ov-mǎsa gǎrǎř gǎsudarstvojas.

Jevropaǎn-zǎ olǎř lǎdǎs torja jona sodis kapitaliřtičeskǎj
ov-mǎs pařkalǎm ponda: kapitaliřtičeskǎj ov-mǎslǎ kolǎ vǎli
na uzalan vǎn, torjǎn-nin karjasǎn.

Sojedǎnonnǎj statjasǎn ov-mǎs pařkalǎm ponda, Vojvǎv
amerika ařǎvǎv jukǎnǎn siz-zǎ řukǎrmis una olǎř.

Eǎkǎda-ǎ ov-mǎdčǎmaǎs jǎzǎs stranajasn, tǎdmǎvřǎ stra-
as olǎř sǎr eǎkǎdlun řerti. Artavřǎ siřǎ tǎzi: olǎř lǎdǎs
ikřǎ strana plǎsead kvadratnǎj kilometr lǎd vǎlǎ. Tajǎ pet-
ǎdlǎ, kǎmǎn olǎř voǎ 1 kv. km. vǎlǎ, lǎvǎ kueǎm olǎřjaslǎn
ǎr eǎkǎdlun.

Stav muřar kosinvǎvsa olǎř eǎkǎdlun loǎ 14,5 mort 1 kv.
m. vǎlǎ. Seeǎm mestajasn, kǎni jǎzǎs ov-mǎdčǎmaǎs vǎvti

сакыда, суам. Anglijaн, promыslennəj rajonjasas, ольс сакыдлуныс кая 600 mortəz 1 kv. km vьлə. Mədarə, eəa ольса stranaјasьн, суам पुस्तəнајasьн, tundraјasьн, əti ольс vьлə voə 20 kv. km-əz daј unəyk.

Ольс льд sodəm.

Ольс льд мусар vьлн voəz-voə sodə, çuzyсьs unəyk ку-льс dorсьs-da. Tajə sodəмыs loə 1000 ольс vьлə əti mort gəgər.

Torja stranaјasьн ольс льд sodəмыs livə çinəмыs loə ов-сеestvennəj da poliтиçeskəј uslovijaјas saјн.

Suam, carskəј Rosšijaн eəa льда jəzjas ez-нin ескə sod-льн, no vešig çinisнь,—najəs eksploaтируjtəm ponda, ов-мəснысə nalyс rezəritəm ponda da poliтиçeskəј narтиtəm ponda.

Əni mijan stranaн, kor uzalьs jəzlən oləмыs jona bur-mis ekonomika bokšan, kor vьrədəma loi uzalьs jəzəs ek-sploaтируjtəm, səvetskəј poliтиçeskəј stroj dьrji, kodi vizə uzalьs jəzьs poliтиçeskəј mezlunsə, stav ольс льдыs ədjə so-də, sodəнь eəe i posni narodnoštjas.

A Afrikaн, Kongo ju pəлən, kapitaliтиçeskəј Belgiја ko-lonijaн, vərja nemзынjas negrjasлən льдыs, najəs lokьs eks-ploaтируjtəmla, çinis pəsti kьk pəv.

Motr rasajas

Stav мусарvьvsa ольсјassə çuzəmban šerti, kuçik rem šerti da mukəd priznakjas šerti torјədəнь kьмынкə rasa vь-лə. Medša unaən loəнь jəzьd, viz da šəd rasaa jəzjas.

Jəzьd rasaa pьrəнь: roçjas, ukrainəcjas, belorussjas, po-lakjas, nemecjas, anglicana, francuzjas, italјanəcjas, grekjas, indusjas, persjas, jevreјjas, arabjas da muk.; viz rasaa—ka-zakjas, jakutjas, kalmьkjas, buratjas, mongoljas, mordva, karelijas, tatara, turokjas, japonecjas, kitajecjas da muk.; šəd rasaa—negrjas da avstralijecjas.

Medša una льда rasaən loə jəzьd rasa,—stav jəz pьeсьs pəsti зьнъs (1 mlrd. gəgər). Jəzьd rasa zanimajтə vьzdəyk јukənsə Jevropaльs, rьtьv-lun Azijaльs da vojьvь Afrikaльs. Amerikaн da Avstraliјан siz-zə kьzvьн ольсьs jəzьd kua-əz—jevropasa perešelenecјassan petəm jəz.

Viz rasa olə Azijaŋ, Asjvuv Jevropaŋ da Velikəj oke-
an dijas vɛlɛn; ɪdnas siʒə loə pəstɪ 600 mɪn. mort.

Səd rasa olə Afrikaŋ, Avstra-
lijaŋ da sɛberdsa dijas vɛlɛn.

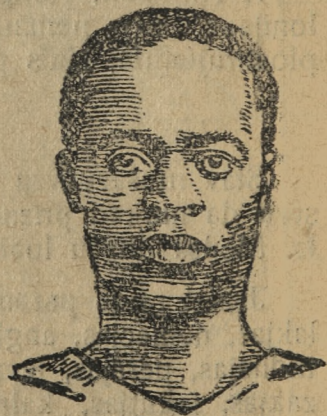
Taʒs ətdor, afrikasa negrjas
unaən oləŋ Amerikaŋ. Tatʒə na-
jəs vajlisnɛ ravjasən vuzaʒsɛsɛjas,
naʒə mɪrdɛʒən ɔstlisnɛ negrjasəs
naʒə ʒuzan muʒs, Afrikaʒs, da vu-
zavlisnɛ vɪzmu ovməsə ʒəkɛduz-
jas vɛlə ravjasəs kutɛʒ jeʒɛd po-
meseikjasɛ. ʒəd rasalən stav ɪd-
ɛs—150 mɪn. mort.

Una burzuaznəj uʒonəjjas do-
kazɛvajtəŋ, ɪʒɛd kulturaʒ-pə ver-
mə vonɛ səməŋ jevropejskəj (je- 39 ʒəpas. Jeʒɛd rasaa mort.
ʒɛd) rasa. Taeəm ʒeorijanas naʒə kəʒəŋ dərjəŋ naciəŋal-
nəj da koloniəlnəj uvtərtəm kapitaliʒiʒes-
kəj stranajasəŋ.
torja-nin naʒə kolonijajasəŋ.

40 ʒəpas. Viz rasaa
mort

41 ʒəp. Səd rasaa mort.

Mijan Səvet Sojuzsə naciəŋnoʒtjaslən ɡɪrɛʒs kulturnəj
verməŋjasɛs poməʒ putkɪtəŋ taʒə burzunəzo-imperialiʒiʒes-
kəj ʒeorijaʒsɛʒ pəʒədləmsə.

SSSR-ɪŋ kultura da ovməs kɪpədan ɪʒəŋ ɡɪrɛʒs verməŋ-
jasəʒ voisnɛ viz rasaa ʒəʒjas: tatara, kazakjas, kareljjas, jakut-

jas da muk. Ədjə kypədənə asşənbə kulturnəj urovensə
taeəm vərə koləm jəzjas, kəzi Asəvvəv Azijaən, polarnəj krug
sajən oləsjas: çukcijas, korakjas da s. v.

Stav nacijajasəslən mijan Sojuzən eməş aslanəb gizədjas
da skolajas. Unaən na pəkəş əni ləşədismə aslənəb gərbəş
skolajas (vəssəj ucebnəj zavedennəjas), naucnəj ucrezdenne-
jas, teatrjas da s. v.

VIII. SSSR-lən prirodnəj uslovijəjas.

SSSR-lən geografičeskəj položenə.

SSSR voštə asəvvv zənsə Jevropaləs, stav Vojvv Azija, Uralškəj gərajassan Velikəj okeanəz, da rətvvv jukənsə Sər Azijaləs, Kaspijskəj morešan asəvvvlaən. Səvetskəj Sojuz ulən stav pləseadəs loə 21 mln. kv. km, libə $\frac{1}{6}$ stav mušarvvsa kosinšəs. Vojvylən SSSR voə Ševernəj Polarnəj more verəgjasəz. Sevetskəj Sojuzlən-zə Polarnəj more vvvsa dijas: kək gvrš di—Novaja zemla; Novaja zemlašan rətvvvlaən, vlən vojvylən, kujlən čukəra dijas, sušənl Zemla Franca-İoşifa. Novaja zemlašan asəvvvlaən bara čukəra dijas—Ševernaja zemla, a jeseə vozvzv asəvvv-lən—Novosibirskəj dijas.

Tajə dijas kostən Ševernəj Polarnəj more artmədə nekə-mən verəgdor more: Sojuz jevropejskəj jukənsa verəgjas dorən, Novaja zemlašan rətvvvlaən, loə Barəncłən more. Tatčə Atlantičeskəj okeanš pvrə sonəd vizuv Golfstrem, svponda Barenclən more lunvv jukənl nekər oz kymvl; tani Kolškəj poluostrov verəgjas vlən sulalə Sojuzlən vaz-nəj port—Murmansk.

Kolškəj poluostrovšan lunvvlaən prədčə Beləj more. Tatčə oz vonš Golfstremlən sonəd vajasš, sijə kymə kuz tən-kezlə. Beləj morə verəgjas vlən, Ševernəj Dvina ju vomdorən, sulalə port Arxangelšk.

Novaja zemla da Ševernaja zemla kostən, asəvvvlaən, loə Karskəj more, tani vešig gozəmnas plavajtən jī plast-jas. Bvd vo, gozəmnas tərgəvəj sudnəjaslən karavan, ledokoljas otsəgən, Karskəj more vomən munə šivirsə. Ov da Jenišej ju vomjasə. Jenišej verəg vlən səvetskəj vlaštdrji strəitəma port—Igarka, tatčəz volənl morskəj parokodjas.

Ševernaja zemlašan asəvvvlaənšv moreš jeseə jon-zvka vevtšəma jīən, jeseə šəkvdzv sudnəjas vlən vetl-

нь. Ева пүтесественникъ да жона шәкьда, жи пәвсас тәвжәмән, удайтсүвлis муннь Јевропа да Азия став војувъв берәг-
јас пәлән Атлантицескәј океанъс Velikәј океанә, но, ми тә-
дам, сәветскәј ledokol „Шибракoв“ 1932-әд воша гeroицес-
кәј походьн мунis тәјә туйсә әти гоҙәмән, тәјән сижә пет-
кәдлис, мьј шибьрса берәгјас дoрти суднәән ветлнь поҙә.

Рьтывувшаң Сәветскәј Сојуз воә Балтијскәј мореса **Fin-
скәј залив** берәгәз. Тани, Neва јувомдорьн sulalә port—
Ленинград. Ленинградшаң—медша зеньд морскәј туй Рьтыв-
увъв јевропаса странajasә. Но Финскәј заливьд кьнмьвлә тәв-
нас, да сижән kostavlә Ленинградскәј portlән изьс 2—3 тә-
лш кезлә.

Сојуз јевропејскәј јукәнса лунвьлнь loә **Чорнәј more**,
сьлән војувъв да асьувъв берәгјасьс Сәвет Сојузлән. Кьм-
скәј полуостров торјәдә Чорнәј moreьс **Aзовскәј more**. Чор-
нәј moreшаң, Финскәј залившаң moz-зә, миян loә Рьтывувъв
Јевропаә petан туй; тани vazнәј portәвәј карјас: **Novorossijsk**
да **Batum**—Kавказ берәг вьлнь, **Odessa**—Чорнәј more вој-
увъв берәг вьлнь. Кьмскәј полуостров вьлнь медша бур
port—**Sevastopol**,—чernоморскәј војеннәј flotlән sulalanin.

Асьувъв морскәј граникаьс SSSR-lән loә Velikәј океан-
са kujim moreьс. Vөјвьлнь—**Beringovo more**. Kamчатка
полуостров торјәдә сижә **Oxotskәј moreьс**. Тәјә кьк кәзьд
more; тәв кезлә најә паşkьда кьнмьвләнъ. Oxotskәј more-
шаң лунвьвлaдорьн пүзәдчә **Saxalin** di; сьлән војувъв зьнјьс—
Сәветскәј Сојузлән, лунвьв зьнјьс—Јaponиялән. Saxalinшаң
лунвьвлaңьн kujлә соньд **Јапонскәј more**.

Јапонскәј more берәг вьлнь sulalә port **Vladivostok**.

Тәјә морскәј граникајасьс әтдор, SSSR-lән емәс гьрьс
kosувъв граникајас. Рьтыв вьлнь Сојузлән граникаьс мунә
una gosudarstvoјaskәд: Шeverнәј Polарнәј more да Финскәј
залив kostьн мунә гранica Финландиякәд; Финскәј залившаң
лунвьвлaңьн—кьк пегьрьс пpивалтијскәј странаяскәд, Estonи-
якәд да Латвиякәд; на вәгьн—Polсакәд, Чорнәј more верд-
лаңьн—Rумьнијакәд гранica.

Рьтывувъв granicalән зһаченнәьс жона ьзьд Сојузль: сь
пьр ми нуәдам вузашәм Рьтывувъв јевропаса капитатишес-
кәј странаяскәд. Миянль loә торја жона визнь тәјә граникаә:
Сәветскәј сојуз вьлә ләгальс Рьтывувъв Јевропаса капиталисти-
цескәј странаяс verмаснь ташаң ускәдчьнь миян вьлә.

Zakavkazjeņ, Ćornāj da Kašpijskāj morejas kostņ, Səvetskāj sojuzlən granicaľs munə Turcijakəd da Persijakəd. Persidskāj granicaľs munə jeseə vozəzъk, Kašpijskāj more-
saņ asъvvъvlaņņ. Sъ vərъņ, vozə asъvvъvlaņ, loəņ Afga-
nistān, Kitaj, Tuvinskāj da Mongolskāj narodnāj respublika-
jas. Tajə granicajas vъļņ mijān soşedjasnъmkəd vur (dru-
zestvennāj) volъşamjas. Stav gъrъş kapitalişticeskāj stranajas
vizədcəņ kurъstņъ tajə stranajassə da pərtnъ najəs aslanъs
kolonijajasə, səմъņ Səvetskāj sojuz ətnas zvъlvъlə pъddi
puktə nalъş samostoјatelnoştə. Dalnēj vostoķņ SSSR-lən
granicaľs munə Maņczou-Gokəd, tajə gosudarstvoľs neva-
zəņ torјədcis Kitajъş. zvъlvъləsə siјə loə Japonijalən kolonija,
—da Koreјakəd,—tajə Japonijalən-zə kolonija.

SSSR-lən verkəs tečasъs.

SSSR-lən kъzvъņ pləseadъs loə uvtas mesta. Uvtas voştə
bъđd prostranstvo Səvet sojuzsə jevropejskāj jukəņъş, stav
Rъtvъvvъ Şibir da kъzvъņ pləseadъs Sər Azijaľş. Vъvtas
mestajas zaņimajtəņ jona eəazъk prostranstvo mijān stra-
naľņ. Lunvъv okrainaľņ kъşşəņ gornēj xrebetjas.

Pəsti stav jevropejskāj jukənsə SSSR-lъş voştə **Asъvvъv-
jəvropasa uvtas**. Tajə uvtasas kəņsurə kърədcəņ ңezizъđ
vъvtas mestajas: Moskvaşān rъtvъvlaņņ nuzədcə vojъvvşān
lunvъlə **Sredņe-russkāj vъvtas**; taşān asъvvъvlaņə da rъtvъ-
vvъvlaņə vizuvtəņ Sojuzsə jevropejskāj jukənlən međşā gъ-
rъş јujasъs. Tajə vъvtassāņs asъvvъvlaņņzъk, Volga veşkd
bereg pələn, kujlə **Privolzskāj vъvtas**; siјə torја zizъđ Volga
čukъltān inъņ, Samara kar verđņ: tani Privolzskāj vъvtas
zizъđ zəм kърјən letčə јu verdas, suşə siјə **Ziguliən**. Asъv-
vvъv jevropasa uvtas asъvvъvъļņ romaşə vojъvvşān јunvъvlaņ
kъşşъş **Uralskāj gərajas** xrebetən. Ural—vazъsa, jona kişşəm
gərajas; najə avu zizъđəş, səմъņ ətkъմъņ gəra јъvjas loəņ
zizъđəzъkəş 1½ km-ъs.

Uralsān asъvvъvlaņņ loə zev paşkd eəekəs **Rъtvъvvъv-
şibirsə uvtas**. Јenişej јuşān asъvvъvlaņņ Velikāj okeansa
morejasəz kujlə **Asъvvъvşibirsə eəekəs vъvtas**, sъ vomən
kəņsurə munəņ gornēj xrebetjas.

Uvtas mēstəēn-zə loə i Səvetskāj Sojuz Sərazijasa јukə-
lən verkəsъs: Aralskāj mōre gəgərъņ kujlə zev paşkd **Ara-
lo-Kašpijskāj uvtas**.

Savetskaj sojuza lunvuv dorjasyn kypadcanь gornaj xrebetjas. Jevropejskaj jukany, Krymskaj poluostrov lunvuv berag vьln, kьssanь nezuzьd **Krymskaj gərajas**; najə nьv-kəs çojən kypadcanь vojvuvšan da krut štenən ušanь lunvuvlaňn, „Krym lunvuv berag“ polosa vьlə.

Çornaj da Kašpijskaj morejas kostyn zuzьda kypadcanь **Kavkazskaj gərajas**. Xrebetjasys nalən pyr nəçьd sьvlytəm lym ulnəš, gəra çojjasədys letcanь lednikjas; 5¹/₂ km-əš vьlə kypadçə Kavkaz gərajəv—**Elbrus**, neuna lapkədzьk sьšs — **Kazbek** gəra.

Aralo-Kašpijskaj uvtas dorьn, Afganistankəd da Kitajkəd granicaьn, loə zuzьd gərajasə strana **Pamir**. Tani kypadcanь medša zuzьd gərajasys SSSR-lən; 7 km-əš vьln **Lenin pik** da **Garmo pik**.

Pamiršan vojvuvlaňn rьtvuvšan asьvvuvlaň kьssə mušar vьlas medša zuzьd gornaj xrebet **Tan-šan**.

Rьtvuvvuvšibьrsa uvtas lunvuv dorьn, Mongolskaj narodnaj respublikakəd granica vьln, sulaləň **Altajskaj gərajas**. Tajə—zuzьd gərajas: una gərajəvjas—nekor sьvlytəm lym ulnəš.

Murьesa oзыrlunjas SSSR-lən.

SSSR vьvti ьзд prostranstvo vьln mu pьekas eməš. ьdšama oзыrlunjas, kodjas paškьda ispolzujtšanь Savetskaj sojuza socialištičeskaj ovməsyn. Tajə oзыrlunjas pьešys kьzvьnys nəti ez ispolzujtčьvny, vešig ez i tədləny najəs, carskaj Rošsijaьn; səmyň savetskaj stroj voštis tajə gьrьš oзыrlunjassə; savetskaj iššledovateljas 15 vo-čəzša uzən adzisny. zev gьrьš vьl oзыrlunjas SSSR-sa mu pьekьš, no zev paškьd prostranstvojas koliny-na jeseə vidlavtəməš. Tajə murьesa oзыrlunjasnas SSSR vermə uverennejə paškədnь-kypədnь aslas ovməslьš raznej jukədjās (otrašljās), suədnь da ordjəny kapitalištičeskaj stranajasəs da ekonomika vokšan roməz mezdьšny kapitalištičeskaj mirьš.

Kərt ruda zapasjas šerti SSSR sulalə medvozza mestaьn miras. Kərt rudaə injas eməš unalaьn: Ukrainaьn—Krivoj Rogьn, Krymьn, asьvvuv jukədas—Kerčьn, da Uralskaj gərajasьn. Taьš ətdor, savetskaj iššledovateljas adzisny SSSR jevropasa jukən sərьš, Kursk karšan asьvvuvlaňš, vьvti gьrьš.

kārt ruda zapasjas, stav mirēvāj kārt ruda zapasjas зып мын-
да. Adzēma kārt rudajassē unalabš mukēdlaš-i. 1932-ād
voē rudalš gērš zapasjas adzēma vāli Kolškāj poluostrov
vylēn, vojvūv jukēnas.

Bārja vojassē korššēmjas (iššledovannējās) jona sodtisnē
mijanlš ыргән ruda zapasjas. Vojdēr ыргән rudaа med-
ozыr rajonēn lēddēslis Urai; ēni ыргән rudalēn jeseē gērš
zapasjas adzēma Sēvetskāj Sojuz sēražijasa jukēnēn; tani,
Balxas tь гытыв-vojvūv verēгēn adzēma ыргән rudaēn ывтi
ozыr injas. ыргән rudaād em i Kavkazьn. Altajskāj gērajassa
otrogjas vylēn emēš švinec da cink rudaа injas. Una-
laēn Sojuz pašta adzēma aļuminij rudaа injas.

Stav tajē ozыrlunjasēs otsalēnē paškēda suvtēdnē stranalē
kolan metalljas vēcēm, kodjasēs vojdēr mi pьrtlim zagraņi-
caš.

Uralēn da Šibirēn mijan em zarni; mi sijēs perjam
zarnisora lēajas mьškēmēn da zarnia iz pērēdajas zuglēmēn.
Med dona metall—platina,—sijē lēddēšē zarniēš donazь-
kēn,—una perjēššē Uralēn; mijan Sojuz pēsti ētnas petkēdē
sijēs mirēvāj rьnok vylē.

Sēvetskāj Sojuz jona ozыr vьdsikas lomtasjasēn-i. Nerp
zapasjasēn SSSR ozызьk stav mukēd gosudarstvojasьš.
Glavnēj kujlan injasēs nērplēn loēnē Kavkazьn, Kašpijskāj
more dorēn, Baku kar dinēn, da Kavkazskāj gērajassēn voj-
vylēnзьk—Groznēj da Majkop karjas dinēn. Bārja vojassē
nerp zapasjas mijan jona sodinē: nerp loi adzēma Uraļskāj
gērajassa гытывуv çojjasēs unalabš, una vьl nērpainjas jug-
disnē Емба ju baššejnēn (Емба ušē Kašpijskāj moreē), Voj-
vūv krajēn, Saخالin vylēn da mukēdlaēn.

Izsom zapasjas sērti Sēvetskāj Sojuz sulalē medvozza
mestajasēn miras. Medša una izsom perjēššē Doneckāj iz-
soma baššejnēn (Donbass),—sijē loē Azovskāj morešēn voj-
vūvlaēn, Donec ju veškēd verēг vylēn. Una pēv ozызьk
Donbassēs—Kuzneckāj izsoma baššejn (Kuzbass), Altajskāj
gērajassa vojvūv otrogjas vylēn Šibirēn. Zev vaznēj izso-
main—Karaganda Aralo-Kašpijskāj uvtassa vojvūv jukēnēn.

Zev gērš torf (trunda) zapasjas kujlēnē nурjasēn, Sē-
vetskāj sojuzsā stav vēra polosaas.

Bēd značēnnēaēz loēnē ovmēsēn mурьesa raznēj sov-
jas; najēs adzēma unalabš Sēvetskāj Sojuzьn, Kolškāj polu-

ostrov vьln, Xibinskaj gьrajasn, adzьma gьrьs zapasjas apatit, vez rьma iz; tajь iz sostavas pьrь fosfor. Apatitьs ximiceskaj zavodjasьn vьсьnь fosfora muvьnšьdanjas. Ta-сьm-zь muvьnšьdanjas vьсшьnь fosforitjasьs,—fosforitjas perjьсшьnь Sьvetskaj Sojuzьn unalьn.

Kama ju vьln, Usolje kar dinьn, adzьma kalijnaj sovjas, da сьсьm una, mьj SSSR tajь sov zapasjas šerti suvtis medvozza mestaь stav gosudarstvojas pьekьn. Tajь sovjasьs siz-zь šetьnь vьnšьdanjas sьvetskaj mujasь.

Ximiceskaj promьslennost vьсь raznaj prьduktjas sojan solьs; tajь sovсь perjьnь mu pьekьs (izsov,—Donbassьn da mukьdlaьn), sola tьjasьs, i,—tani solьs pukšь tь pьдьsas; taсьm sov pukšana sola tьjasьs—Elton da Baskunčak loьnь Volga ulьs vizuvтasas.

Mьd sostava sov,—sušь glauberovьjьn,—zev kolan sьrjo ximiceskaj promьslennostьn; sijь pukšь va pьдьsas da сьv-lasšь verьg vьlas gьjasьn Karabugaz zalivьn, Kašpijskaj more asьvladorьn.

Taсьm una šikasa ozьrlunjas emьs sьvetskaj mu pьekьn.

SSSR-lьn tьjas.

Sьvetskaj sojuzsa raznaj jukьnjasn kujlьnь gьrьs tьjas. Una tьjas rьtьv-vojvьln; mьдsa gьrьsjasьs na pьekьs,—mi tajь tьdam-nin, Ladozskaj da Onьzskaj tьjas. Asьyvьv Šibirьn kujlь zev zuzьd tь—Bajkal; sьrazijasa jukьnьn emьs zev gьrьs sola tьjas—morejas: Kašpijskaj da Aralskaj; em nьsta ьzьd sola tь: Balxas.

SSSR-lьn jujas.

Sьvetskaj Sojuz ьzьd prostranstvo vьln vizuvтьnь gьrьs jujas. Vizuvтьnь najь lьna, nazьn. Tьlnь kьmьnkь tьlьs kez-lь najь kьnmьvlьnь, tulьsьn tuьnь сьlьs lьm vaьs da ojьd-dьnь verьgjasšь. Ёtva dьrji Volga julьn paštьs ovlь 10-15 km-ьs. No kor tuvsov Ёtva vaьs ušь, jujasьs jamьnь, seki vьsigть med gьrьs jujas vьln kosinjas mesajтьnь vetlьnь parokodjasь, Vojvьv Polarnaj moreь Sьvetskaj sojuzsa jev-

ropejskaj jukāņn vizuvtān una vaa paškēd jujas—**Vojvūv** **Ŧvina** da **Pečera**; **Šibirn**—**Ob** (**Irtys** vozyskēd), **Jenišej**, **Lena**. **Čornaj** da **Azovskaj** morejasē vizuvtān **Ŧnepr** da **Don**; **Kaspijskaj** moreā vizuvtē medša kuz juys **Jevropa**n—**Volga**, **Oka** da **Kama** vozjasyskēd, da **Volga**šan ašvylan **Ural** ju. **Kavkazn** da **Sār Azija**n jujas letčān lymja zuzēd gērajassan. Gērajassas najē bžēvān, bvgjēn letčān-ušān useeljajasti; ravņina vylē petām myšti vizuvtān lēna, nazēn, artmēdān lēa kēsajas (kosinjas) da dijas. **Kavkazskaj** gērajassan letčān **Kuban** ju—**Čornaj** moreā, **Terek**—**Kaspijskaj** moreā. **Aralskaj** moreā **Taņ-Saņ** da **Pamir** gērajassan letčān **Syr-darja** da **Amu-darja**. **Oxotskaj** moreā ušē una vaa paškēd **Amur**, vizuvtē sijē **Savetskaj** **Sojuz** da **Mančzou-Go** kost grānicaēd.

Tjjaslēn da **jujaslēn** tēdčānlunys zēv bžēd, kēzi dontām volšān tujjaslēn. Kēni abuēs kērttujjas, senī jujasēd ēnēz-na loānē glavņej volšān tujjasēn. **Jujaslēn** tēdčānlunys jeseē jona sodē kanaljas nuēdāmla, kodjas jītān ēti ju mēd jukēd. **Tazi Volga** juēs jītāma **Baltijskaj** moreā vizuvtys jujaskēd **Mariinskaj** va **sištēma**n. Tajē tujys munē **Volga**šan **Seksna** vozys kuza, **Belēj** tē vomān, posnidik jujas kuza da najēs jītys kanal kuza **Onezskaj** tēz; tašan sijē munē **Švir** ju kuza **Ladozskaj** tē da **Neva** ju kuza **Finskaj** zalivēz. **Zavoditcisn** uzjas **Kama** juēs **Pečera**kēd da **Ezvakēd** (**Vojvūv Ŧvinalēn** voz) ātlaalēm mogys; kodjānē kanal **Volga**ys **Moskva** juē. **Lēšādēma Volga** da **Don** jujas kanalēn ātlaalēm jyls proekt (**Volgo-Donskaj** kanal), sijē voštās moreā tuj **Volga** ju kuza munys gruzjaslē. 1932/33-ēd vojasē vāčēma zēv bžēd iz **Belomorsko-baltijskaj** kanal kodjān; tajē kanalys loē **Belēj** moreys **Onezskaj** tē da vozē—**Finskaj** zalivē petān tujēn.

Ju vizuvlēn vūnys ispolzujtčē **elektrostancijajas** uzyn; tani va vūnys vezē asnas lomtas da sušē „jēzēd somēn“. Ta vylē jonzēka lēšalēnē jona vizuv gērayvūv jujas, sypōnda jēzēd somnad torja ozbrēs loānē gērajasa lunvūv **okrainajas**: **Kavkaz**, **Sār Azija**, lunvūv jukānys **Šibir**lēn. No jēzēd som tujē ispolzujtčānē i ravņinavūv jujas: **Ŧnepr** ju vylēn uzalē **Jevropa**as medša bžēd **Ŧneprovskaj** **elektrostancija**, **Volga** vylēn **zavoditēma** strēitnē kujim **elektrostancija**. **Kamysinskaj** **elektrostancijalēn** plotinays,—mi ta jyls sulim-nin vojderzēk,—pondas paškēda kētēdnē **Volga** sujga verēgvūvsa kos šēpjas.

SSSR-lən klīmat.

SSSR-lən vojvūv dorjasūs petəņ polārnəj krug sajə da nājə loəņ kəzəd klīmat pojāsūņs. Stav əstalnəj prostranstvoūs Sojuzlən loə umerennəj pojāsūn.

SSSR sulalə ɣlən Atlantīcəskəj okeanšan, gornəj xrebetjas torjədəņ (poeəņ) sijəs Velikəj okeanšan, səmyņ Ševernəj Polarnəj morelən vlijannəūs vermə veškavn ɣlə lunvūv-lan Səvetskəj strana pasta. Syponda SSSR kəzvūn territorija vūlən kontīnentalnəj klīmat: kəzəd təv, zar gozəm, osadokjas eea. No kontīnentalnəj lunūs klīmatəslən avu vūdlaəņ ətkod, Rūtvūvūlən tədčə-na Atlantīcəskəj okeanlən vlijannəūs: tani unzək zerjas, sonədzək təv, ɣkədzək gozəm. Kəmyņ vozə asvūvūlan, səmyņ koszək klīmatūs, səmyņ kəzədzək təūs, zarzək gozəmyūs. Torja-ņin kos klīmat loə Sojuz Šərazijasa jukəņy, Aralskəj more dorūn.

Medša kəzəd injasūs SSSR-yn da i stav vojvūv mušar znyjy loəņ Šivyr asv-vojvūlən: tani, Jakutskəj respublikay, Verhojansk kar gəgərūn, morozjas kajlən 68°-əz. Stavūs kymə seki synədūn, rtuť kymə termometrūn, ul pu kyməmysla loə kərt kod čorəd, lolaləmyūs ruūs kymə synədas, pərə ji jemjasə.

Səvetskəj Sojuz lunvūv jukəņjasūn, Kym lunvūv verəg vūlən, Kavkaz Čornəj morelador verəgūn, kodjasəs vojvūv-šanūs vizəņ gərajas, podtropīcəskəj klīmat, pəsti morozjas-təm sonəd təla da zar gozəma.

Klīmat šerti-zə una šikasa i vūdməgjasūs SSSR-lən. Vojvūlən tundra polosa, lunvūləzək—paškəda sulalə tajga, jeseə lunvūv-lənyzək sijə vezšə sora vərjasən da korja vərjasən. Vərjasəš lunvūv-lan kujlənə šəd, kastanəvəj da burəj mušin-jasa šepjas. Sojuz Šərazijasa kos jukəņy loəņ pustynajas—Kəzil-kum da Kara-kum. Podtropīcəskəj peləsjasūn vūdməņ vogəgər vez korja pujas.

Sizkə, aslas ještəstvennəj ozərlunjas šerti, mušinjas šerti, mupəsa perjantorjas šerti, vərjas šerti da s. v. mijan Səvetskəj Sojuz sulalə medvozza mestajasūn mukəd stranajas kosty. Socialīstīcəskəj ovməs strəitəm vūlə mijan em stav ještəstvennəj ozərlunūs.

SSSR-lān olšjas.

Savetskaj Sojuzn olā 165 mln. mort. Sāmyn Kitajlān da anglijasa kolonija—Indijalān olšjasys unzēk SSSR-yn doršs. Olšjasys mījan paškādčamaēs vūvti lēzd prostranstvo vūlān. Būd kvadratnēj kilometr vūlā sārkođa voē 8 mortēs ēēazēk; mukād gosudarstvojasyn olš ēākēdlunēs jona vūlānzēk: Anglijāyn—180 mortēs unzēk, Belgijāyn—257 mort 1 kv. km vūlā.

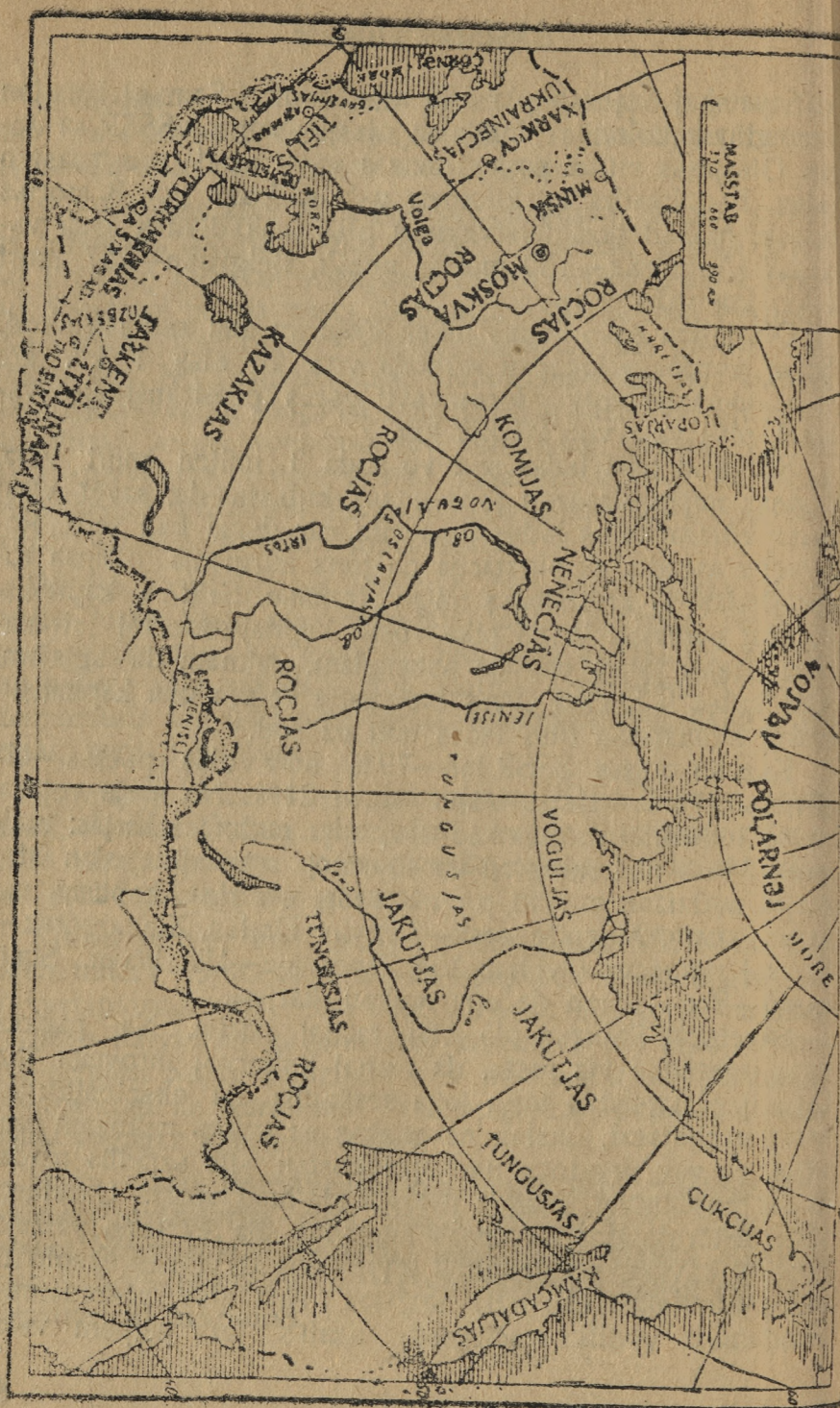
Olšjaslān ēākēdlunēs mījan Sojuzn avu būdlānētkod. Sojuz jevropasa jukānyn sārkođa voē 26 olš 1 kv. km vūlā. no Azija vojvūvdorsa vūvti gūrēs prostranstvojas vūlān 1 olš vūlā voē 20 kv. km.

SSSR-yn olš lēds būd vo sodē 3 millon mort vūlā, čuzēsēs mījan stranayn jona unzēk kulššēs-da; sēvet vlašt dūrsā vojasē kulš lēds jona čini car dūrsā kad šerti. Revolūcija būrēdis eksploatacija da jona būrmēdis olāmsē robočējjaslēš da krēštanalēs mījan stranayn. Seki-zē kapitališ-teskēj ov māsyn krizis pikē vostis kapitališteskēj strana-jassa uzalēs jēzēs: paškalē uztāmalēm, gēlmēm da ēēgjalēm; sodē kulš lēd, činā čuzēs lēd; būrja vojasē una kapitališ-teskēj stranajās yn olš lēds nēti oz sod.

Kūzvūn olšēs SSSR lān—79% stav olš pēsēs—olā šiktjās yn, karsa olšjas loān sāmyn 21%. No būrja vojasē, strana industrializirujtēm kēd ēē, ēdjē būdmān karjas: būdmān Moskva. Lēningrad da sojuznēj respublikāslān stolīcājas, būdmān mukād promyšlennēj centrjas, kūptisn vūl karjas, suam, Magnitogorsk—Lunvūv Uralyn, Xibinogorsk—Kolskēj poluostrov vūlān, Vūl Zaporozje—Ukraināyn, Stālīnabad—Sēr Azijāyn da una mukād karjas.

Savetskaj Sojuzn olā 185 raznēj nacija. Na pēkēn emēs i jēzūd, i viz rassa, da raznēj kulturnēj urovenā jēz. Carskēj prāvītēlstvo torja jona zeskēdlis da eksploatirujtlis nēroč naciјajasēs, unalān na pēkēs ez vāvūn nēkueēm prāvajas, ez vāv gramota; naciјajas kostyn sija ēzjēdlis mēdamēdēs mustēm tēm, ušēdlis najēs mēda-mēd vūlas. Ukrainējasēs, belorussjasēs da unaēs mukēdēs sija ez lēzlē pēlzujt-čēn as kūvjān, prēšlējtlis jēvrejjasēs da lokēs eksploatirujtlis būrēkolēm ēē lēda jēzjasēs. Tajē stav zeskēdēmēs, topēdēmēs vodlis naciјajassa uzalēs jēz pēlpom vūlā.

43 šerp. Kari olanb raznej narodjas SSSR-ian.

burzu
podku
nacion
padma
politik
na ku
O
politik
vaaes;
ceskaj
SS
loa B
—Min
ryn su
xrebet
(stolic
Armija
azijas
skaj
Tadzi
prostr
nej s
M
avton
SSSR
Sojuz
najes
Fi
respu
lika,
Asv
medy
da U
nomn

буржуазиясь-зэ налэн вермьліс лəсəдцəнə правітелствокəд, подкупайтліс асладорас сіяс. Una районяс, кəні овліснə нєрəц национално́стяс, вəліснə колоніјаяс тујн; сєні іскуственнəя падмəдліснə прəмьслєннəст кьптəм; вəрə колəм овмəсла да політїцєскəј топəдəмла ольшясьс тани пəрліснə корьшясə да јона кувлінə.

Октябрскəј револүція вьрəдіс национално́стясəс увьртані політїка: став нacıјаясьс мєздьшсінснə да лоінснə əткəд прəвааєс; ставнєс најə асвəлаєс кəтəртїсінснə Сəвєтскəј социалїтїцєскəј рєспублікајас воккотьра Сојузə.

СССР—шзім рєспублікалən сојуз: рьтєввьв граница вьлєн лə **Бєлорусскəј** сəвєтскəј социалїтїцєскəј рєспубліка (столїца—Мінск); лунвьлєн, Чəрнəј да Азовскəј мєрєяс вєрəг дəрнєн сулалə **Українскəј** рєспубліка (столїца—Кїєв); Кавказскəј хрєвєтшəн лунвьвлəнєн **Закавказскəј** фєдєратївнəј рєспубліка (столїца—Тїфліс). ЗСФСР-ə рьрə кујим рєспубліка: **Грузїнскəј**, **Армјанскəј** да **Азєрбajджанскəј** рєспублікајас. Сојуз сəр-азїјасə јукəпєн лəнєн кујим сојузнəј рєспубліка: **Туркменскəј** (столїца—Асхабад), **Узбєкскəј** (столїца—Ташкєнт) да **Тадзїкскəј** (столїца—Сталїнабад) рєспублікајас. Став əсталнəј пространствəсə занїмајтə **Рəшїјскəј** социалїтїцєскəј фєдєратївнəј сəвєтскəј рєспубліка (столїца—Москвə).

Мукəд национално́стяслən єм националнəј ас вєшкəдлəм: автонəмнəј рєспублікајас лївə областяс. Бьд национално́ст СССР-єн пəшкəдə-кьпəдə асьсə овмəссə асьсə, културасə, став Сојузєн социалїтїцєскəј строїтелствə нуəдан əтєвјə мəгјаскəд најəс јїтəмəн.

Фінлəндїјакəд граница вьлєн лə **Карєлскəј** автонəмнəј рєспубліка; сəр **Волга** вьлєн—**Татарскəј** автонəмнəј рєспубліка, лунвьв **Уралєн**—**Баскїрскəј** автонəмнəј рєспубліка. Асьввьв **Шївїрєн** сулалə автонəмнəј рєспублікајас рьєкьс мєдьзьд рєспубліка—**Јакутскəј**. сəр Азїјəн, **Туркменскəј** да **Узбєкскəј** рєспублікајасшəн вəјвьлєн, лə **Казакскəј** автонəмнəј рєспубліка.

IX. KAPITALIŠTIČESKƏJ STRANAJAS.

Jona kəptəm-paşkaləm kapitalizma stranajas,

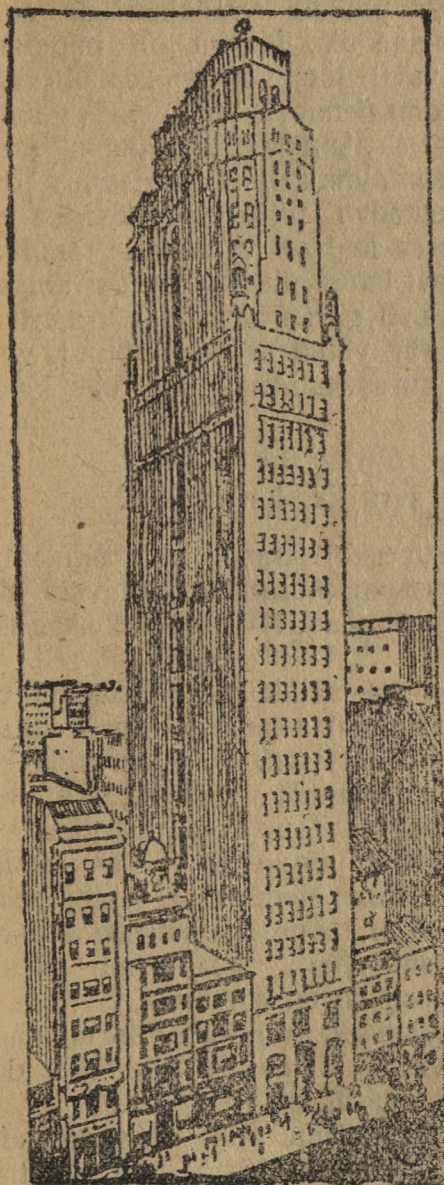
Kapitališticeskəj mirən ɃzɃdalənb nekəmbn imperiališticeskəj stranajas, kəni jona kəptəma-paşkaləma kapitalizm. Najə kiən pəsti stav mirəvəj kapitaljasəb, nalən eməş gərbə, vɃvti vɃna bankjas, kodjas veškədlənb kapitališticeskəj mirən stav promyšlennostnas. Tajə stranajasəb kutənb as kianəb $\frac{3}{4}$ stav mirəvəj izsom da ɢərp perjəmsə. Najə nuədənb ekonomika da politika bokšan sləvəzək stranajasəs as kianəb kurəstan da eksploatirujtan politika. Najə boštisnəb zəv gərbə kolonijajas, oləb lədbəb tani loə stav muvəv oləb lədbəb zənbəb unəzək, da boštisnəb aslas vlijənnə ulə vojɢər asvəjən oləb (nezəvišiməj) gosudarstvojasəs. Kolonijajasəb da zəvišiməj stranajasəb najə inələnəb əşşənbə kapitaljassə zəjomjas šetəm pər ləbə puktənb kapitaljassə mestəvəvsa ovməsas. Tajə stranajəşşəb najə petkədənb əslənbəb promyšlennostlə kolən sərjo, a setçə pərtənb əşşənbəb fabrikatjasnəbə.

Tajə imperiališticeskəj stranajasəb lokəb verməşənb məda mədnəškəɢ mir vɃlən ɃzɃdaləm vəsna. Tajə verməşəmbəb nalən torja-ninjoşmə stav kapitališticeskəj ovməs krizis ponda, kor proizvodstvoəb zikəz uši, loi zəv ɃzɃd uztəmaləm. No stavnəb najə nənəviditənb SSSR-əs, kəni kapitalistjasləb da pomeseikjasləb vləstə putkəltəb proletariat strəitə socializm. Təzi mirən məda mədəsləb panəɢ əulələnəb kək šistəma — kapitališticeskəj da sociališticeskəj šistəmajas.

Jona kəptəm-paşkaləm (razvitəj) kapitalizma stranajasən loənb: Ševeroamerikanskəj sojedinonnəj statjas, Anglija, Francija da Germanija.

Italijəb da Japonijəb kapitalizməb eşkə əbu-na səcəma kəptəma-paşkaləma, kəzi tajə stranajasas, no najə siz-zə loənb imperiališticeskəj politika nuədəb jon gosudarstvojas lədbən. Tədmaşam mədşə glavnəj imperiališticeskəj gosudarstvojaskəɢ.

Ševeroamerikanskājo sojediņonnājo statjas (8 mln. kv. km.)

44 serp. Ulīca Nju-Jorkn.
Neboskrea.

Med jon imperialistīceskāj gosudarstvoēn ānija kadā loēn Ševeroamerikanskāj sojediņonnāj statjas.

ŠASS sulalēn Vojvū Amerika sār jukēn. Nalēn teritorijās mūnē Atlantišeskāj okeanšā Velikāj okeanēz. Na kiēn-zē Vojvū Amerika materikvūsa poluostrov Ajaska.

ŠASS-ēn olē 125 mln. mort. Kūzvūnē — jevropejējas-perešelenējas da našan pētām jēz: najē zīrisnē nēz seni ovlēš amerikanskāj indejējasēs da pēsti vīrēdisnē najēs. Jevropejējasēs da indejējasēs ētdor, ŠASS-ēn, medšasē lunvūlēn, olē 13 mln. gēgār negr. Negrjasēs, — mi tajē tādām nīn, — pērtlisnē tatčē Afrikas lunvū pomesēičāj ovmešjasēn ravjas tujē uzalēm vūlē. XIX nem sārēn najēs vāli mez-dēma, ravjas uzēn ovmeš nuēdēmēs kapitalizmlē ez lo vūgodnē-da. No negrjasēs ēnēz-na vūdšama nogēn zeskādēn, uvtērtēn.

Imperialistīceskāj vojna dīrji ozīr ŠASS jēsē jona ozīrmisnē. Najē kiēn loi stav mirēvāj zārni zapas zīnšēs unzīk. Stav miras kištān ērgēnēs da stalēš najē kištēn zīnsē, stav vē-

Čin mašinajasss včənʹ $\frac{2}{3}$ -sə, avtomobil — $\frac{6}{10}$ -sə. Najə paj vʹlə voə $\frac{3}{5}$ stav mirəvəj xlopokʹs da $\frac{2}{3}$ kukuruzaʹs. Najə petkədənʹ zev una kapitaljas mukəd stranajasə da sijən voštənʹ najəs aslanʹs vlijannə ulə. Medša jon imperia-li-šticeskəj stranalʹ, ŠASS-lʹ, vʹvti jona kučkə kapitalizmlən ekonomičeskəj krizisʹs. Promyslennostʹ jona čintis asʹsʹs proizvodstvosa. Strana paštaʹs uztəm jəz, una lʹdən rəzə-ritčənʹ fermerjas. Amerikasa burzuazija, stranaʹslʹs ov-məssə šəkʹd polozenʹnəʹs petkədan tuj koršig, ləšədčə vʹl vojnajas kezlə, asʹsʹs təvarjassə inaləm vʹlə vʹl rʹnokjas zavojutəm mogʹs. ŠASS zavišimošt ulʹn — sər da lunvʹv Amerikasa gosudarstvojas. Vʹvti gʹrʹs kapitaljas Amerika-lən puktəma siz-zə Kitajʹn. Mir vʹlʹn ʹzʹdaləm ponda ver-mašəmnʹ ŠASS medša jona zurašənʹ Anglijakəd da Japo-nijakəd.

Anglija (244 šurs kv. km).

Anglija — vazʹsa kapitališticeskəj strana. Sijə mukədʹs vozzʹk suvtis kolonijajas voštalan-mʹrddalan tuj vʹlə da učitis voštənʹ aslas kiə vʹvti ʹzʹd pləsead, 170 pəv ʹzʹdʹzʹkəs as-las territorija šerti.

Anglija, — mi tajə tədām-nin, — sulalə Velikobritanija di vʹlʹn. Tajə — medšasə promyslennəj strana. 47 mln. olʹs pʹekʹs 35 mln., lʹbə $\frac{3}{4}$ -ʹs, olə karjasʹn. Kuza sijə sulavlis medvozza mestaʹn kʹzi promyslennəj strana. No 40 vo saʹjʹn-nin Anglijalən pondis tʹdavʹnʹ tomʹzʹk kapitališticeskəj stranajasʹs vərə kolʹčəmnʹs izsom perjan promyslennostʹn, metallurgičeskəj da tekštilnəj promyslennostʹn texničeskəj oborudovanʹnəsə vʹlmədəm vokšan da proizvodstvosa kotʹr-təm, gʹrʹšədəm vokšan; pondisnʹ činnʹ sʹlən i mu pʹesa ozʹrlunjasʹs. Vazən-nin sijə pʹrtə asʹs kərt ruda.

Gʹrʹs promyslennostʹ paškələmsan Anglija oz tʹrmʹmən vermʹ vəpnʹ aslas stranaas vizmu ovməs prəduktajas da najəs sʹlʹ loə pʹrtʹnʹ mukəd stranajasʹs.

Anglijalən gʹrʹs kolonijajasʹs loəpnʹ sʹlʹ promyslennəj sʹrʹjo da vizmu ovməs prəduktajas šetʹšjasən. A nalʹ sijə inalə asʹsʹs unʹzʹk promyslennəj izdelləjassə.

Anglija aslas kolonijajaskəd eə sušə Britanskəj impe-rijaən. Imperijasa vizəm mogʹs sijə ləšədis zev jon vojen-

naj flot da boštis as kias vaznāj morskāj punktjas stav mu vylas. No Britanskāj imperija ani pondis kiššņ. Anglijalēn una kolonijajas sušņ (dominionjasēn), perjisņ asļņņs una vokšan asvļjēn olēm (самостоятельность). Med gŗŗšjasēs na pŗekŗš — Kanada Vojvŗv Amerikaņn da Avstralijskāj sojuŗ. Anglijaŗš zikēŗ torjēdcēm ponda ver mašē sŗkēŗ ortŗa divŗvsa dominion Irlandija. Medŗa ŗŗŗd anglijasa kolonijaņ — Indijaņn paŗkalē revolucionnēj tŗŗ Anglija kiŗš mezŗŗšēm vēsna. Indija mezŗŗšan dvizenņņēn ētarē pŗŗ ŗŗŗŗŗŗ rol vorskē indijasa proletariat.

No vek-zē ēnēŗ-na Anglija — medŗa jon imperialisticeskāj dēŗzavajas radņ. Asŗŗŗ vļastŗē siŗē kutē i ēŗuzŗē vŗnēn i kapitaljasēn, kodēs petkēŗē vērē kolēm da zaviŗimēj stranajasē.

Francija (551 ņurs kv. km).

Francija — zēŗ jon imperialisticeskāj gosudarstvo Jevropa mēŗerik vŗļņ. Siŗē sulalē jevropasa mēŗerik gŗŗŗŗŗ jukēņņ. Francijaņ 41 mŗn. gēŗēŗ olŗŗ. Mirēŗēj vojnaŗŗ vermŗŗēn petēm vērņ. Francija jona paŗkēŗis asŗŗŗ ņēkēŗd pŗomŗŗlennostŗē: ņugun da stal kiŗtēm, masinajas vēŗēm, da ximiceskāj pŗomŗŗlennost.

Vizmu ovŗēs Francijaņ vorskē ŗŗŗd rol, no tēŗnikaŗŗ sŗlēn avŗ vŗļņ. Francijaŗ as ņēŗ oz tŗŗŗŗ, sŗŗ loē pŗŗtņ siŗēs mukēŗ stranajasŗŗ.

Gŗŗŗ kapitaljas as kias kutēmla Francija sulalē medŗa gŗŗŗŗ bankirjas radņ miras. Asŗŗŗ kapitaljassē siŗē inalē zajomjasēn mukēŗ gosudarstvojasŗ.

Francijalēn emēs zēŗ gŗŗŗŗ kolonijajas. Medŗa gŗŗŗŗjasŗŗ na pŗekŗņ — Vojvŗv da 8ēŗ Afrika da Indo-Kitaj.

Germanija (470,6 ņurs kv. km).

Germanija zanimēŗtē Jevropalŗŗ sēŗ jukēnsē, vōē Ne-meckēj da Baltijskēj morejasēŗ.

Imperialisticeskāj vojnaēŗ Germanija vēli zēŗ jon imperialisticeskāj gosudarstvo. Vojna dŗŗji siŗēs vermisņ da jona gravitisņ vermŗŗ stranajasŗŗ: Francija, Anglija, ņASS, Italija da Japonija. Germanijasē gŗŗŗŗŗŗŗŗŗ tēŗē gravitēŗŗŗŗ.

lūs stav šakādunsa vuzādis robočej klass da krestana gili vīlā. Ēni Germanija vār kypādčis vozyn munys imperia-
liščeskaj stranajas vājaaz, kulis konkurirujtn nakad ortsasa
rynokjas vīlān.

Stav olūs lūdys Germanijalān 65 mln. unzūk, $\frac{2}{3}$ -ys sē
pūkys olā karjasyn.

Promyšlennost Germanijaān ovorudujtāma nauka datex-
nika medvārja kīv šerti. Ta ponda slān izdellējas suvtān
jona dontāg. Vizmu ovmas Germanijaān siz-zē kypātāma
jona vīlā.

Vlaštā Germanijaān āni (1933) boštisn fasistjas, nājē
lokys presledujtān revolucionnēj robočej organizacijajasēs
da kommunistišeskaj partijās. Kommunistišeskaj partijāl
lōz uzavn gūšān, sijē nuādē fasistjaskād geroišeskaj tīs.

Sārkođa kypalēm-paškalēm kapitalizma stranajas.

Jevropaān, jona kypalēm-paškalēm kapitalizma imperia-
liščeskaj stranajasēs ātdor, emāš jeseā omālēka kypalēm-
paškalēm kapitalizma stranajas, kodjas mezdunarodnēj poli-
tičeskaj olāmn veškādlan rol oz vorsn. Gyrš kapitališči-
českaj promyšlennost tajē stranajasas paškalēma omālēka,
glavnēj imperiališčeskaj stranajasyn šerti; vīdzyk značē-
nā lōz tani vizmu ovmas: kīzvyn vizmu ovmasēs tani po-
meseikjas kīn. Politika vokšan tajē stranajasēs eškē i
asvājān olūs (samostojatelnēj) stranajas-da, stavnys nājē lō-
n glavnēj imperiališčeskaj derzavajas vlijannā ulbnāš.
Tāēm stranajasēs sulalān mijan Sāvetskaj sojuzkād ortčān.
Tatčē pīrān Finlāndija, Estonija da Latvija, — nājē lōn
mijan Sāvetskaj sojuz rītv-vojvyn granica vīlbnāš, Polsa
da Rumānija — rītvvīlbnāš.

Polukoloniālnej da koloniālnej stranajas.

Mi tādām-nin, stav mušarvyn olūsjasēs zīnys una olān
imperiališčeskaj gosudarstvojas eksploatacija uln. Imperia-
liščeskaj gosudarstvojasān nartitan stranajas jona vārē ko-
lēm ovmasāš. Promyšlennost nalān omāla paškalēma. Muys
— pomeseikjas kīn. Mūkādys na pūkys kucēmko imperia-
liščeskaj gosudarstvo kīn da sušān kolonijajasān. Tāēm

kolonijajas pēkē pēgē Indija. Mukēd stranajasys, suam, Persija, Kitaj, siz-zē loēn imperiališticeskēj gosudarstvojas kipod uln, seni nājē kējajņicajtēn gortanys moz-zē, no formalnēsē taeam stranajasys lēddysēn asvājēn olēs stranajasēn. Taeam stranajasys sušēn polukolonijajasēn (zēn- vājē kolonijajas).

Kitaj (4 mln. kv. km).

Kitaj — formalnē asvājēn olēs gosudarstvo, no Kitajēn kējajņicajtēn imperialistjas, kēzi aslanys kolonijayn.

Kitaj loē Asvuvv Azijayn. Seni 500 mln. gēgēr olēs. Kitaj — mēdšasē vizmu ovnēsā strana. Vizmu ovnēsēn tani uzalē 350 mln. gēgēr olēs. Glavnēj šojan nanēn loē ris. Kēzvyn muys Kitajēn — pomeseikjas kiyn, kreštana aslanys vvyti posņidik učasokjas vlyn olēn eys nišē pēt.

Promyslennost Kitajēn paškalēma omēla. Medzev sijē promyslennostys imperiališticeskēj stranajassa kapitalistjas kiyn, imperialistjas nē tolē puktēn asšyns kapitaljasnysē kitajsa promyslennostē, no nājē voštalēn torja rajonjas Kitajlēs. Tazi Japonija voštis Manzurija da lēšēdis seni vyt-takē asvājēn olēs (samostojatelnēj) gosudarstvo Mančzou-Go. Kitajēn torja jona zurašēn interesjasys Amerikalēn, Japonijalēn da Anglijalēn.

Kitaj jukšē una provincijajas vlē; provincijajasnas veškēdlēn vojennēj gubernatorjas; vvd gubernatorlēn em asias armija. Sē ponda, kēt eskē Kitajēd formalnēsē lēddysē jedinēj respublikaēn (em sylēn centralnēj pravitelstvo Nanki-nyņ), zvlvylēsē vlastys stranaas loē tajē gubernatorjas kiyn, kod as pomala vojujtēn; mēda mēdnyskēd.

Tajē nekytčē šogmētām lok olēmšys petan tuj kitajsa uzalys massajas korsēn revolucijayn. Kitajsa geroiceskēj komuništiceskēj partija, kēni lēddysē 416 šurs slenēz, tajē revolucionnēj dvizenņanas veškēdlēmyn vorsē vozys-vozē pē ыздэк rol. Lunvyn Kitajsa centralnēj oblastjasyn revolucionnēj uzalys massajas lēšēdisnys sevetiskēj vlēst, sijē olē-nyņ 4 vo. 1931-ēd voyn čukartčylis stavkitajsa sēvetjaslēn med-vozza sjezd. Sēvetskēj Kitaj kotyrtē 80 mln. olēsā territo-rija, sylēn em 350 šurs morta regularnēj armija da 600 šurs gēgēr partizan. Sēvetskēj Kitajēn mērdēma (konfis-kujtēma) pomeseikjaslēs mujassē da šetēma gēl kreštanalēs.

Britanskaj Indija (1,3 ml'n. kv. km).

Britanskaj Indija sulalə Indostanskaj poluostrov vьlьn da sьberdsa aziatskaj materik jukən vьlьn; sijə zev ьzьd kolonija Anglijalən.

Indijaьn olə 323 ml'n. mort; $\frac{3}{4}$ olьsьs uzalə vizmu ov-məsьn. Eea mula da pomeseikjasən eksploatirujəmla kreš-tana tani oləнь vьvti gəla. Neurozajnaj vojasə jəzьs vьvti jona kuləнь ьgla.

Anglija dьr iskusstvennəja padmədliis indijasa promьs-lennost kьpaləm-paškalam, sijə vizis ašsьs kolonijasə kьzi sьrjo šetьsьs da anglijasa təvarjas boštьsəs. No imperiali-šticeskaj vojna dьrji indijasa promьslennost medьsasə tek-štilnəj promьslennost, pondis ədjə paškavnь. Tekstilnəj pro-mьslennostlən glavnəj rajonjasьs loəнь Bombej da Kalkutta karjasьn. As ovməslьs tədčanlunsə kьpədəmən, indijasa burzuazija kəsə perjəнь anglijasa burzuazijaьs mezlun. No uzalьs massajas pьr ətarə paškədzьka suvtəнь revolucija tuj vьlə; revolucionnəj dvizenəas jurnuədьsьs indijasa pro-letariat. Sociališticeskaj revolucijaьs poləmla, indijasa bur-zuazija suvtə Anglijakəd politika vokšan ladmədčan tuj vьlə.

Medvəryn zenidika suvtьstlam "Avstralija," Afrika da Lunvьv Amerika politiceskaj polozenə vьlə.

Avstralija — Britanskaj imperijalən asveškədlana kolo-nija Imperiališticeskaj vojna vəryn sijə tədčьmənaa jonmə-dis ašsьs samostojatelnoštə ovməs vokšan da ta vəsna ьeə perjis politika vokšan tədčana samostojatelnošt.

ьzьd materik Afrika, kəni kьzvьn olьsьs — šəd rasaa jəz, pəsti zonnas loə gьrьs imperiališticeskaj stranajas (Fran-cija, Anglija da Italija) kiьn kolonijajasən.

Francija boštis stav rьtv-v-vojvьvsə da Sər Afrikalьs ju-kənsə, Italija — vojvьv jukənsə; Anglija kiьn loə pəsti dər-vьv stav Asьvvьv Afrikaьs — Sredizemnaj moresəñ Afrika lunvьv poiməz. Taьs ətdor, ičətik Belgija kiьn — ьzьd ko-lonija Centralnəj Afrikaьn.

Lunvьv Amerikaьn loəнь medьsasə formalnə asvьjən olьs gosudarstvojas, no ovməs vokšanьs najə — Ševeroamerikan-skaj sojedinnəj statjas da Anglija kiьnə; tajə kьk gosu-darstvojasьs vermašəнь məda-mədьskəd Lunvьv Amerika matreik vьlьn vlijannə vəsna.

JURINDALBŞ

Listbok.

I. Muşar.

Gorizont. Gorizont bokjas	3
Mulən forma	5
Mulən sutkiən bergədcəm	7
Mulən voçəzsə bergədcəm	8
Sondi şistəma	9
Mu loəm	10
Religija naukaib panəb	11

II. Plan da karta.

Kəzi giztşənə planjas	12
Kəzi tadmavnə plan vylən pasjəm predmetjas	14
Məjla rovoçəjlə da kolxoźniklə kolə kuznə vədītçənə planən	15
Globus da karta	16
Məj pozə adzənlə muşarəznja karta vyləs	18
Məjla karta vylən kolə pasjənlə gradusnəjšetka	19
Məjən torjalə geografičeskəj karta planəs	20
Məj mogla giztşənə kartajas	21
Kəzi meštīčəmaəş mu verkəs vylən SSSR da glavnəj kapita- lištīčeskəj gosudarstvojas	21

III. Mu korka.

Muşarlən kujim kəs	23
Məjəş artməma çorəb kəsəş mulən	—
Kueəməş loənlə muşar pəsa veseestvojas	24
Kəzi artmənlə maşşivno kristaličeskəj porodajas	—
Gornəj porodajaslən drəvaləm	—
Kəzi vezənlə mu verkəsə va da təv	25
Kəzi vesjaşə mu korka	30
Mu sərkaləmnjas	31
Məj siyə loə vulkanəs	32
Kueəməş ravninajas ovlənlə	33
Kueəməş ozərլun em mu pəkən	34

IV. Okeanjas, morejas, jujas da tɔjas.

More da susa (kosin)	35
Kueam dijas ovlənɔ	36
Okeanjaslən da morejaslən kɔzi volɔšan tujjaslən tədɕanlun	38
Kueam svojstvojaš em more valən	39
Kɔzi vərənɔ more vajas	40
Morskəj prilivjas da otlivjas	40
Kueam ovləvlə more ji	40
Mɔj ɕetənɔ mortlɔ more pəməsjas da bɔdməgjas	41
Jujas. Mɔj siɔə loə—ju ɕistəmaɔs da kɔtɔs bostɕə vaɔs juas	42
Narodnəj ovməsn jujaslən tədɕanlun	43
Tɔjas	46

V. Kɔimat.

Povodda da kɔimat	47
Narodnəj ovməsn kɔimatlən znaɕennə	47
Kɔimat vrednəj vlijanəjaskəd vermaɕəm	48
Kɔimatlən sirotəɔs zaviɕitəm. Kɔimatɕeskəj pojasjas	48
Morskəj da kontinentalnəj kɔimat	50
More vizuvjas da kɔimat vlə nalən vlijanə	51
Kɔimatlən mesta sudtaɔs zaviɕitəm	51
Kɔimat vlə gornəj xrebetjaslən vlijaɕtəm	52
Osadokjaslən muɕar vlən uɕəm	54

VI. Muɕina-bɔdməga oblaɕtjas muɕarlən.

Mɔl saɕtən muɕina da bɔdməga pojasjaslən artməm	55
Tundra	55
Vəra intas	59
Step	60
Podtropiɕeskəj oblaɕt	62
Pustənajas	63
Tropiɕeskəj oblaɕtjas	64

VII. Muɕarvɔvsa olɔsjas.

Olɔs lɔd da eəkɔdlun	66
Olɔs lɔd sɔdəm	69
Mort rasajas	69

VIII. SSSR-lən prirodnəj uslovijəjas.

SSSR-lən geografiɕeskəj polozenə	72
SSSR-lən verkas teɕa-ɔs	74
Murɔsa ozɔrlunjas SSSR-lən	75
SSSR-lən tɔjas	78

SSSR-lən jujas	78
SSSR-lən klīmat	80
SSSR-lən oləsjas	81

IX. Kapitališticeskəj stranajas.

Jona paşkaləm kapitalizma stranajas	84
Severoamerikanskəj sojedinnonəj statjas	85
Anglija	86
Francija	87
Germanija	87
Sərkoda paşkaləm kapitalizma stranajas	88
Polukolonialnəj da kolonialnəj stranajas	88
Kitaj	89
Britanskəj Indija	90

ЦИТАЛНА №
Од. Центр. Библиотекалар

100

100

100

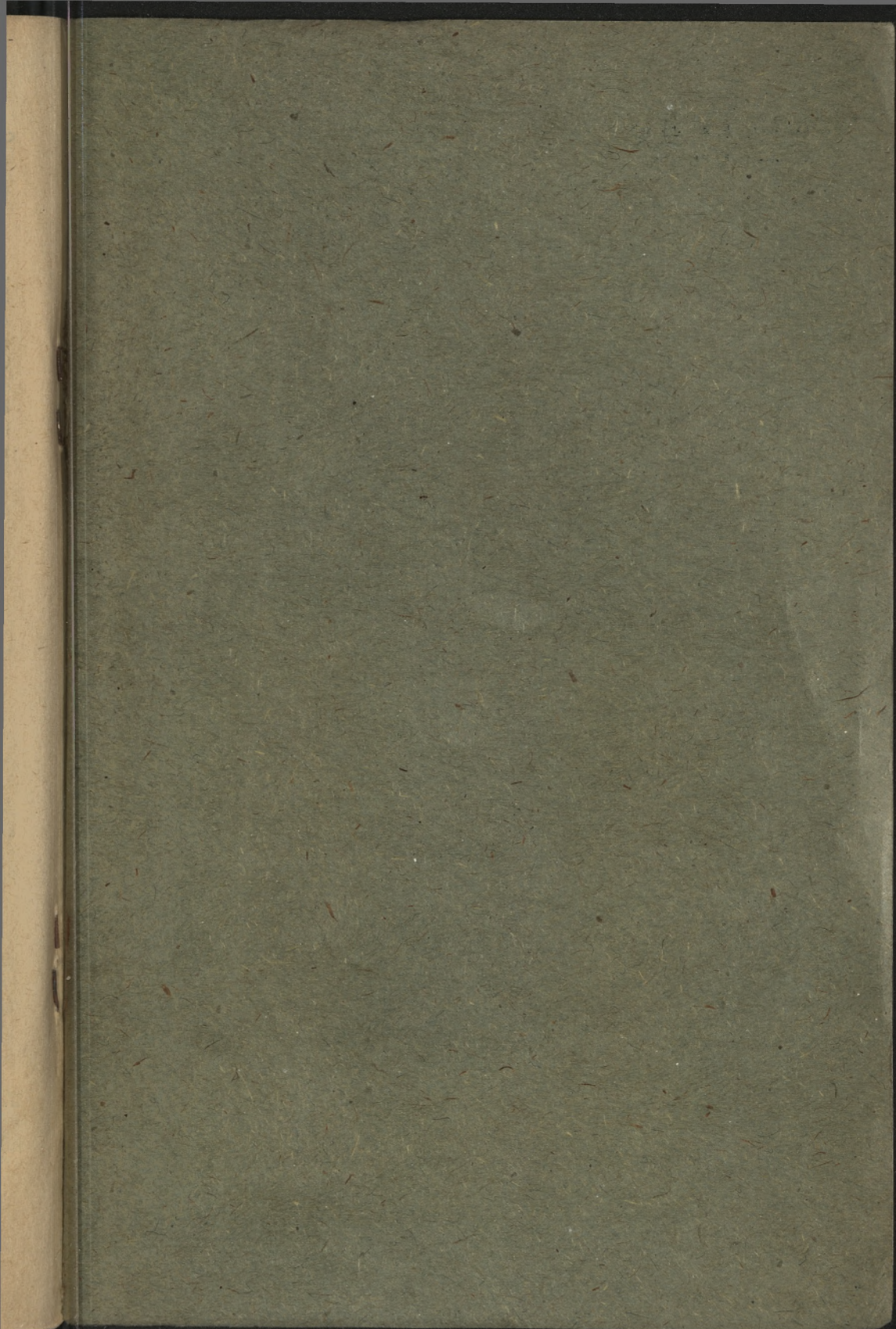
100

100

100

100

100

Donbs 1 s. 20 ur.

Pereplot 30 ur.

91

976

1-50

П. 64

Потьмин

Географія

для школы

91
П. 64

Потємкін М.

Географія.

976
977

Дис. маючашиї наук.

Комі господар.

С. 1934 г.

92 стр.